

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXIII. KÖTET. 4. SZÁM.

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJÁNAK HITELESSÉGE

MAGYAR TÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

(SZÉKFOGLALÓ)

IRTA

DARKÓ JENŐ

L. TAG

Főolvasva 1914 május 4-én

Ára 2 K 60 f.

BUDAPEST.

1915.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.*

- I. k. I. *Tel'fy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Tel'fy*: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tárkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — VI. *Vámbéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. *Bartalus I.*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.) — II. k. V. *Tel'fy*: Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — VIII. *Gr. Kuun G.*: A sémi magánhangzókrol' és megjelölésök módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtégetések. 20 f. — XII. *Szvorényi J.*: Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső I. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kuun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brussai*: Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — V. *Dr. Goldziher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz J.*: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. (1873—1875.) — V. k. V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — X. *Arany L.*: Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — IV. *Dr. Goldziher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Tel'fy*: Eranos. 40 f. (1876.) — VII. k. VI. *Tel'fy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879.) — VIII. k. III. *Dr. Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kilttag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Tel'fy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Tel'fy*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegli Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Armin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy*

* A hiányzó számok már elfogytak.

BÖLCÖS LEÓ TAKTIKÁJÁNAK
HITELESSÉGE

MAGYAR TÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

(SZÉKFOGLALÓ)

IRTA

DARKÓ JENŐ

L. TAG

Főolvasata 1914 május 4-én

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1915

Jeligo: "Ὅτι πολυάνδρον ἔστι καὶ
 ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος, μελέτην
 μόνον ποιούμενον παρὰ τὰς ἄλλας
 πολυ-ελείας καὶ τὴν εὐπορίαν τὸ ἀνδ-
 ρείως διακείσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχ-
 θρούς.

LEO Phil. Tact. XVIII., 45.

Számos kéziratban maradt ránk LEÓ császár neve alatt egy nagyszabású taktikai mű, mely húsz fejezetben beható részletességgel foglalkozik a bizánczi hadsereg szervezetével, felszerelésével s a legkülönbözőbb eshetőségekre számított taktikai és stratégiai elvek ismertetésével. Anyagának bőségénél fogva a legtekintélyesebb gyűjteményét nyújtja a hadi ismereteknek mindazon munkák között, melyeket a bizáncziak e téren megalkottak. A XVIII. fejezetben az idegen népek hadi szokásainak ismertetése közben foglalkozik a Τοῦρκοι-al is, jellemzi általánosságban az ő erkölcsüket, majd részletesen leírja fegyverzetüket, hadirendjüket és taktikájukat s kioktatja a bizánczi hadvezéreket az iránt, hogy mi módon lehet velük szemben sikerrel harcolni. Ezeket a Τοῦρκοι-ra vonatkozó tudósításokat régebbi történetíróink egyértelműleg és a legcesekélyebb kételkedés nélkül sorozták a magyar honfoglalás legbecsesebb kütfői közé, a midőn e taktikai munka szerzőjéül a «Bölcs» melléknévvel nevezett VI. LEÓ császárt tekintették, ki 886—912-ig ült a bizánczi trónon, s a XVIII. fejezet Τοῦρκοι-án a magyarokat értették, a kik éppen e császár uralkodása alatt telepedtek meg mai hazájukban.

A mióta azonban újabb időben a philologusok kezdték kutatni az ő minutiosus módszerükkel e munka eredetét és értékét, bizonyos kételyek merültek fel abban a tekintetben, hogy a LEÓ-féle Taktikának a Τοῦρκοι-ra vonatkozó tudósításai valóban hű és megbízható képét adják-e a honfoglalás-kori magyarok hadi szokásainak vagy nem? A kérdés a vita folyamán

egyre bonyolódott a nélkül, hogy akár egyik, akár másik irányban döntő bizonyosságot lehetett volna elérni. Mindenki érzi, hogy a felmerült kérdésekre kielégítő feleletet kell adni és a kételyeket el kell oszlatni, a mennyiben ez lehetséges, hogy e Taktika szóban forgó részét teljes megnyugvással és bizonyossággal sorozhassuk be a magyar történet kútfőinek kincsesházába.

Már az eddigi kutatások kétségtelenné tették, hogy e taktikai munkát csakugyan BölcS LEÓ császár írta uralkodása éveiben.¹⁾ Az is kétségtelen, hogy Τοῦρκοι-on a honfoglaló magyarokat érti. Kiderült azonban, hogy azok a tudósítások, melyeket LEÓ a XVIII. fejezetben a magyarokról közöl, nem a saját megállapításai, hanem ezeket ő csekély módosításokkal csaknem szó szerinti átvette egy régibb taktikai munkából, melynek ez idő szerint sem szerzője, sem kora nincs biztosan megállapítva s melynek eddigelé egyetlen, bár nagyon fogyatékos kiadását SCHEFFER János készítette el.²⁾ Felmerül tehát az a gyanú, és ez a gyanú meg is találta a maga buzgó szószólóját az Akadémia színe előtt,³⁾ hogy LEÓ mitsem törődve kora megváltozott viszonyaival, kellő kritika nélkül átvesz és alkalmaz a saját korára olyan utasításokat és tudósításokat, melyek tulajdonképen régebbi viszonyokból sarjadtak és régebbi állapotoknak felelnek meg.

Hogy ennek a gyanúnak alaposságát vagy alaptalanságát kimutathassuk, a következő dolgokat kell tisztáznunk. Először is meg kell állapítanunk, hogy ki és mikor írta azt a taktikai munkát, melyből LEÓ a magyarokra alkalmazott adatait merítette? Csak e munka keletkezési időpontjának meghatározása után dönthetjük el azt, hogy eredetileg mely népnek a hadiszokásai voltak azok, melyeket LEÓ átvisz a magyarokra. Az

¹⁾ Zachariae v. Lingenthal (BZ., III. (1894). 437—457.) BölcS LEÓ szerzősége ellen felhozott ingatag érveit meggyőzőleg és a kérdést teljesen tisztázólag utasította vissza Vári Rezső «BölcS LEÓ császárnak a hadi taktikáról szóló munkája» (Akad. Értek. a tört. tud. köréből XVII, 10. 1898.) cz. tanulmányában s vele egyidejűleg Kulakovskij is (BZ., VII. (1898). 256. l.).

²⁾ Arriani *Tactica et Mauricii artis militaris* l. XII. Upsalæ, 1664.

³⁾ Gyomlay Gyula: «BölcS LEÓ Taktikája, mint magyar történeti kútforrás» (Akad. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XVIII, 1. (1902).

után meg kell vizsgálnunk, hogy LEÓ, miközben egy régebbi munkának a Τοῦροσ-ról adott jellemzését a magyarokra vonatkoztatja, tényleg a magyarok korabeli hadviselési módját tartja-e szem előtt vagy minden ellenőrzés és egybevetés nélkül írja ki azt, a mit forrásában talál? Végül meg kell felelnünk arra a kérdésre, hogy volt-e joga LEÓnak arra, hogy a magyarok hadi szokásait egy régebbi népeivel azonosoknak tüntesse fel, s tudjuk-e igazolni más, egykorú források alapján ez azonosításnak a helyességét?

Kíséreljük meg sorjában feleletet adni a felvetett kérdésekre.

I.

A SCHEFFER-KIADTA TAKTIKA SZERZŐJE ÉS KELETKEZÉSI IDEJE.

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy ez a munka szerkezetét tekintve egységes, azaz egy szerzőnek a műve, a ki előre megállapított terv szerint a saját szellemében és felfogása szerint dolgozta ki művének egyes fejezeteit. Céljáról, szempontjairól, olveiről meghatározott őszinteséggel tájékoztatja az olvasót a műve elé csatolt bevezetésben, a mely éppen ezen tulajdonságainál fogva fontos ismertetőjelekkel szolgál úgy az író egyéniségének a megértéséhez, mint azon külső körülményeknek a történeti azonosításához, a melyek közt ez a mű keletkezett. Az alábbi vizsgálódásoknál legfontosabb támaszunk éppen a bevezetés lesz; szükséges tehát, hogy ennek a tartalmát röviden összefoglalva előrebocsássuk.¹⁾ Szerző invocatio-szerűleg a szentháromsághoz intézett fohászkodással kezdi művét s kifejezi rendíthetetlen bizalmát az isten rendeléseiben, melyek a jó és hasznos dolgokat sikeres kimenetelre vezérlik. A maga gyarló törekvései és az isteni kegyelem között közvetítőül tekinti «az ő szeplőtelen és örökké szűz úrnőjét, Máriát, isten anyját» és az összes szenteket. Az itt megütött mély vallásos hang végigvonul az egész bevezetésen, sőt az egész munkán, melyben

¹⁾ p. 1--6.

sűrűn ismétlődik az az alapgondolat, hogy minden emberi törekvés sikerének főforrása az isteni kegyelem. Az invocatio után következik az expositio. Szerző hivatkozik arra, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva s úgy szólva teljes feledésbe ment, úgyannyira, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik s a sok kellemetlenség miatt részben a katonák gyakorlatlanságát, részben a vezérek járatlanságát okolják. Szerző tehát egyfelől a régi írókból, másfelől a saját tapasztalásából merítve írja ezt a taktikai munkát. Nem a kifejezés szépségére, hanem a gyakorlati hasznavehetőségre helyezi a súlyt. Nem akar valami új dolgot vagy többet kitalálni a régieknél. Csak az a különbség közte és a régiek között, hogy ezek jártas és tapasztalt emberek számára írván, a nagy sokaság előtt nem fejezték ki magukat eléggé érthető világossággal, teljesen figyelmen kívül hagyták a közönséges és mindennapi használatban lévő dolgokat. Ő pedig fontosnak tartja, hogy ne mellőzze el a közönséges dolgokat, melyek nélkül nem lehetséges sikeresen harcolni. Némi bevezetést talált ki a hadvezérségre vállalkozók részére, hogy könnyű legyen ebből kiindulva továbbhaladniok ama taktikusoknál és régi elméleteknél. Nem sokat törődik a beszéd szépségével (mert a munka sem szent), hanem inkább a dolgok rövid előadására fekteti a súlyt, éppen ezért használ latin szokat és más, a katonai műnyelvben alkalmazott kifejezéseket is, hogy olvasói világosan megértsék a teendőket.

Amint látjuk, a bevezetés lényege annak a különleges eljárásnak és indokainak feltárásában áll, melyet szerző a régebbi taktikus írók hagyományaitól eltérőleg volt kénytelen alkalmazni e műve megírásánál. A régieknél fontos volt a nyelv szépsége és tisztasága, mert ők művelt közönség számára írtak s inkább irodalmi, mint gyakorlati czél lebegett szemük előtt. Olvasóik részéről föltették a katonai ismeretekben való jártasságot, azért nem is terhelték őket elemi dolgoknak az előadásával, szükségtelennek tartván behatolni a részletekbe, hanem inkább általános taktikai és stratégiai elvek összefoglalására vagy fontos újítások ismertetésére szorítkoztak. Szerző álláspontja minden pontban más, mert más az a közönség, melynek ír, s más az a czél, melyet munkájával el akar érni. Ő ugyan leendő hadvezéreket akar kioktatni, de olyanokat, a kik a hadi mesterségeknek hosszú

időn át való teljes elhanyagolása folytán még a legelemibb dolgokat sem ismerik. Neki tehát a leendő vezéreket végig kell vezetnie a közkatona iskoláján is, melyet a gyakorlatban nem volt alkalmuk elsajátítani. Mindenütt be kell hatolnia a legapróbb részletekbe, mintha teljesen járatlan újonczok számára írta. A kitűzött gyakorlati cél mellett nem mellőzheti a katonai műnyelv latin szavait és idegen szerkezetű műkifejezéseit, bárha ezeket leszámítva igyekeznek a bizánczi irodalmi körökben elfogadott archaizáló görög nyelvet használni. Stílusa azonban nem a retorikai olvasmányokon nevelkedett elméleti íróé, a ki a formára veti a fősúlyt s kedvét leli a hangzatos, terjengős és cziczomás kifejezésekben, hanem a katonai parancsnoké, a ki világosan, de szabatos rövidséggel és egyszerűen foglalja össze szigorúan a tárgyhoz alkalmazkodó utasításait.

A bevezetésben kifejtett elvekhez hű marad a tárgyalás egész folyamán. Már anyagának elrendezésében bizonyos didaktikai módszeresség nyilatkozik meg, mely könnyebb dolgokról halad a nehezebbekre, egyszerűbbekről a bonyolultakra. Az egész mű tizenkét részből (λόγος) áll. Az első részben a hadsereg-szervezetre vonatkozó elemi tudnivalók vannak közölve. Szó van itt a legfontosabb fegyvernem, t. i. a lovasság fegyverzetéről, valamint a legfontosabb fegyver, a nyíl használatáról és a nyilazásban való kiképzés követelményeiről. Fel vannak sorolva a hadsereg alkotó részei nagyobb és kisebb csapat-egységek és ezek parancsnokai szerint s utasítások foglaltatnak arra nézve, hogy miként kell a legénységet és a parancsnokokat kiválasztani és mindenkit a maga helyére beosztani. Majd a legfontosabb fegyelmi szabályok és büntetések felsorolása következik. A sereg elhelyezése és felvonulása módjának ismertetésével végződik a fejezet.

A második rész egészben a lovasság hadirendjével foglalkozik s aprólékosan tárgyalja a lovas csatarend felállításának módját, alkotó-részeit, hadi mozdulatait, biztosítását és segéd-személyzetét.

A harmadik rész a lovas zászlóalj harczy kiképzését és bogyakorlását tárgyalja. Ismerteti a zászlóalj mozgásának, alakváltoztatásainak különféle módjait a megfelelő vezényszókka együtt s általános utasításokat ad a sereg felállításának külön-

féle módjaira, majd az első és második csatarend, az oldaldédők és megkerülők, továbbá a lesek magatartására nézve a harcban.

A negyedik rész a lesvetés különféle módjait ismerteti, szól a lesvetés időpontjának helyes megválasztásáról s nyomatékosan ajánlja a lesbe kiküldött csapatnak drungusokban (tömör és mély csomókban) való felállítását.

Az ötödik rész a trainnel (τοῦλδον) foglalkozik. Kifejti, hogy miként kell elhelyezni a traint az ütközet előtt és alatt; külön szól a podgyászvivő állatokról, a felesleges trainről, a megerősített táborhelyen hátrahagyott takarmányról és a trainnek útközben való biztosításáról.

A hatodik rész a lovasdandár felállításának és begyakorlásának különféle módjaival foglalkozik. Ismerteti a skytha, alán, afrikai és itáliai gyakorlatot, az ezekben előforduló mozdulatokat s utasításokat ad az oldaldédők és megkerülők begyakorlására nézve.

A hetedik részben részletesen kifejti azt a sokféle teendőt, mely a hadvezérre vár az ütközet megkezdése előtt.

A nyolczadik rész általános utasításokat foglal magában a hadvezér magatartására nézve, főkép a saját katonái irányában. Rövid gnómák alakjában foglalja össze a régebbi hadvezérek és a saját tapasztalataiból leszűrt gyakorlati igazságokat, melyeket helyenként a hadi történetből merített példákkal illusztrál.

A kilencedik rész tárgya a váratlan támadások, éjjeli meglepetések, az ellenséges területre való becsapások, a zsákmányolás, a szűk és nehezen járható helyeken való átkelés, az ellenség kikémlése, az ellenséges kémek elfogása és a velük szemben követendő eljárás.

A tizedik részben arról van szó, hogy miként kell várat ostromolni és viszont, hogyan kell védekezniök az ostromlótaknak az ostromlók ellenében, hogyan lehet elhárítani ellenséges betörést a saját területről és hogyan lehet titokban erősségeket emelni az ellenséges határon, a nélkül, hogy háború folyjék.

A tizenegyedik és ráánk nézve legfontosabb részben vannak ismertetve az idegen népek hadi szokásai és taktikája, s ezekkel kapcsolatban elő van adva, hogyan kell velük szemben harczolni. Első helyen foglalkozik a perzsákkal, majd az avarokkal

és turkokkal, azután az ú. n. fehér népekkel, a milyenek a frankok és longobárdok, végül pedig a szlávokkal és antákkal.

A tizenkettedik részben először a vegyes hadirend összetételének és czéljának előadása foglal helyet, melyet szerző azért nevez vegyesnek, mert benne a lovasság a gyalogsággal együtt van alkalmazva. Azután következik a gyalogság felszerelésének, begyakorlásának és egész taktikájának az összefoglalása. A gyalogtábor leírásánál közbe van szúrva külön czím alatt URBIKIOS találmánya, azaz egy mozgatható czölöpökből készült táborkerítés ismertetése, mely a gyalogság védelmére való a lovassággal szemben. A fejezet végén le van írva a vadállatokra való vadászat mint kitűnő gyakorlat és előkészület a harcra a katonák számára.

Látjuk, hogy mennyire kiszámított pædagogiai tervszerűség nyilatkozik meg az anyag elrendezésében. Az első három fejezet a lovasság szolgálati és gyakorlati szabályzatának legegységesebb részeit foglalja össze, melyeket úgy szólva minden katonának ismernie kell. A következő három fejezetben már magasabbrendű taktikai és szervezeti utasítások foglaltatnak, de olyanok, melyeknek ismeretét minden alantás tisztől joggal meg lehet kívánni. Csak a hetedik fejezettől kezdve foglalkozik azokkal a teendővel, a melyek kizárólag a hadvezér számára vannak fenntartva, s azokkal a legmagasabb stratégia körébe vágó tanításokkal, melyek egyenesen a hadvezér specialis kiképzését szolgálják. A tizenegyedik fejezetben az idegen hadirendek és az ellenük alkalmazandó taktika ismertetésével tulajdonképen csúspontjára ér a munka, s itt be is lehetett volna fejezni, ha a bizánczi hadsereg csupa lovasságból állt volna. De a gyalogságra és a vegyes (lovas és gyalogos) seregre való tekintettel szükséges volt hozzácsatolni még egy fejezetet, mely az ezek szervezetére és taktikájára vonatkozó útmutatásokat adja szinte sietős rövidséggel. Már ebből az eljárásból is észrevehető, hogy mennyivel fontosabbnak tartotta szerző a harcban a lovasságot a gyalogságnál s mennyivel nagyobb súlyt helyezett az előbbinek helyes kiképzésére és megfelelő magatartására, mint az utóbbiéra. Kétségtelen azonban, hogy a gyalogság taktikájának közlése nélkül nagyon is hiányos lett volna ez a mű, mely kifejezetten az összes hadiismeretek birtokába akarja juttatni a

sereg legfőbb vezetőjét s semmit, még a legközönségesebb dolgokat sem akarja elmellőzni, melyekre a vezérnek szüksége van. Ez a fejezet tehát bizonyára benne volt az egész mű conceptiójában és első kidolgozásában is, a mit az egységes felfogáson és stíluson kívül még a műben előforduló utalások is bizonyítanak. Így hivatkozás történik már a tizenegyedik fejezetben, hol az avarok és türkök ellen alkalmazandó harcsmódot ismer-teti, a tizenkettedik fejezet egyik pontjára a következőképpen: «και ἤ<ν> μὲν τότεσι περὶ τὸς στρατὸς ἐν τῇ πρώτῃ μάχῃ, μάλιστα ἐν ὅσῳ ἐν συνηθείᾳ τοῦ ἔθνους ὁ στρατὸς γίνεται. οὕτως τάξει κατὰ τὸν δηλούμενον τρόπον ἐν τῇ καταγραφῇ τῆς ἐπιχαμπίον ὀπισθίας τάξεως κτλ.»¹⁾ Ez az utalás nyilván a tizenkettedik fejezet azon részére vonatkozik, mely a következő czímet viseli: «πῶς δεῖ τὴν σύμ-μικτον τάξιν, ἕχον ἐπιχαμπίον ὀπισθίαν γίνεσθαι, καὶ κατὰ τί χρησίμη ἐστίν.»²⁾

A gyalog csatarend leírása elé csatolt bevezetésben, mely szintén a tizenkettedik fejezetben foglaltatik, ugyanazokat a gondolatokat találjuk röviden ismételve, mint az egész mű előtt járó bevezetésben: «Ἐξῆς ῥητέον ἡμῖν καὶ περὶ περὶ περὶ τῆς τάξεως, ἣν ἀμεληθεῖσαν ἤδη καὶ καταλυθεῖσαν τῷ χρόνῳ πάσας ἐπιμελείας ἀξιώσαι σπουδάσαντες. . . Καὶ ταῦτα τοῖς αὐτῶν ἄρχουσι συνθέντες ἐγγράφῳ παραδίδομεν, εἰς τὸ εἰδέναι τε καὶ φυλάττειν αὐτά. Πρὸς εἰδῆσιν δὲ αὐτῶν ἀριβεστέρα<ν>, ὡς ἐν κεραλαιογράφῳ τὸν πάντα γκοπὸν συνηγάρωμεν, οὐ φράσεως, ἀλλὰ πραγμάτων καὶ συντομίας πανταχοῦ ποιησόμενοι λόγον.»³⁾ Nem fogadhatjuk el tehát VÁRI⁴⁾ azon álláspontját, hogy az egész műnek a bevezetése és a XII. λόγος-a (része) nem függnek össze szervesen a mű többi részeivel, hanem utólag hozzácsatolt bővítéseknek tekintendők. Előbb mutattunk fel egy csattanó bizonyítékot arra nézve, hogy a tizenkettedik fejezetnek ugyanaz a szerzője, a ki a tizenegyediké, s viszont újabb bizonyyságát adhatjuk annak is, hogy a tizenegyedik részt ugyanaz írta, a ki az εἰσαγωγή-t. A XI. λόγος

¹⁾ p. 267.

²⁾ p. 292.

³⁾ p. 299—300.

⁴⁾ Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker. BZ. XV. (1906)

végén ugyanis a következő kijelentés foglaltatik: «ταῦτα μὲν οὖν κατὰ τὸ δυνατόν, ἔκ τε τῆς πείρας αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν τοῖς ἀρχαίοις εἰρημένων κατανοήσαντες ἀπεγραψάμεθα πρὸς τὴν τῶν ἐντογγαζόντων ὠφέλειαν». ¹⁾ Ez csaknem szószerint való ismétlése a bevezetés következő passusának: «συνειδόμεν ἔκ τε τῶν ἀρχαίων λαβόντες, καὶ μετρίαν πείραν ἐπὶ τῶν ἔργων εἰρόντες, ταύτην συγγραφῆ παραδοῦναι.» ²⁾

Ilyen megogyezéseket nem lehet a véletlen játékkal magyarázni, s ha semmi egyéb támaszunk nem lenne, már ez is elegendő lenne arra, hogy a mű elejének és végének a törzsétől való elszakítása ellen szót emeljünk. Számos utalással s gondolat- és kifejezésbeli congruentiával bizonyíthatnók, hogy e mű I - XI. fejezetei egymás között is s a bevezetéssel és a XII. fejezettel együtt is mennyire egységes gondolkodásnak a nyomait mutatják, s mennyire felül áll minden kétségen az, hogy az egész műnek csak egy ember lehet a szerzője. De a compositio egysége, mely az előrebocsátott tartalmi analysisből eléggé kitűnik, továbbá a sajátos stílusnak elejétől végig kimutatható azonossága, melyről mindenki könnyen meggyőződhetik, a ki a munkát figyelmesen végigolvassa, teljesen kielégítő biztosítékot nyújtanak az egész mű egységére nézve s feleslegessé teszik a párhuzamos helyekkel való bizonyítás további folytatását. Némelyek csak két paragraphusra nézve fejezték ki kétségüket abban a tekintetben, hogy ugyanattól a szerzőtől származhatnának, kitől a mű többi része. Az egyik, ha a *καταγραφή ποσειάτου* ez. pár soros ábramagyarázatot nem tekintjük, a XII. *λόγος* utolsó, azaz 10. fejezete, mely a vadállatokra való vadászás módjaival foglalkozik. ³⁾ Látszólag nem is függ össze szorosán ez a fejezet a megelőzőkkel, melyekben a vegyes és gyalog hadirend leírásáról van szó, de csak látszólag, mert tényleg rögtön helyreállítható az összetartozás, ha meggondoljuk, hogy a vadászatot nem mint az előkelők sportját, hanem mint a katonák harczi kiképzésének egyik hathatós tényezőjét tekintí és tárgyalja ebben a fejezetben a szerző s joggal csatolja taktikai munkája végére. De

¹⁾ p. 289.

²⁾ p. 2.

³⁾ p. 370—382.

már AUSSARESSES ¹⁾ rámutatott arra, hogy nemcsak a tárgyi összefüggés van meg a vadászatról írt fejezet és a munka többi részei között, hanem a stílus, a szellem és az utalások is bizonyítják, hogy ennek a résznek a szerzője is azonos az egész művével. Marad tehát, mint egyetlen rész, mely kétségtelenül nem e taktikai mű szerzőjétől származik, a gyalog-tábor leírása után beékelt Ὀρβηκίου ἐπιτίθεσθαι.²⁾ Már SCHEFFER ³⁾ észrevette, hogy ez a rész URBIKIOS taktikai művéből van ide áttöltve. Hogy melyik URBIKIOSra kell gondolnunk, azt kitalálhatjuk az ő saját szavaiból, a midőn elmondja, hogy «a rómaiak ügyének megboszulására istentől indított, diadalmas és istenfélő császár, Anastasios» idejében írta munkáját. GYOMLAY ⁴⁾ kimutatta, hogy itt csak a 491—518-ig uralkodó I. Anastasiosra lehet gondolni s URBIKIOS taktikus író működése csakis az V. század végére, illetve a VI. elejére tehető. FÖRSTER ⁵⁾ ki is adott egy rövid taktikai munkát, mely az Ὀρβηκίου τακτικόν czímet viseli s melyről megállapította, hogy tulajdonképpen az Arrianos taktikájából van kivonatolva. Az ő neve alatt maradt ránk továbbá az Ὀρβηκίου τῶν περὶ τὸ στρατεύειν τάξεων cz. czikk is az Etymologicum magnum Στρατός czimszavát követőleg. Egy epigramm ⁶⁾ és az Anonymus de antiquitt. Constant. ⁷⁾ szintén megemlékezik URBIKIOS-ról, a taktikus íróról, úgyhogy az ő létezését teljesen bebizonyítottnak tekinthetjük, s minthogy semmi sem támogatja azt a feltevést, hogy két különböző időben élt szerző is szerepelt volna ugyanazon név alatt, az összes URBIKIOSra vonatkozó adatokat bátran csoportosíthatjuk az I. Anastasios idejében élt taktikus író közül. Mint már fentebb érintettük, egészen kétség-

¹⁾ L'auteur du Stratégicon. - - Revue des études anciennes, t. VIII. janv. 1905. pp. 23—40. és L'armée byzantine à la fin du VIe siècle. Bordeaux, 1909. p. 85.

²⁾ p. 364—370.

³⁾ p. 534.

⁴⁾ Böles Leó taktikája, mint magyar történeti kútforrás. (Érték. a nyelv- és széptud. köréből, XVIII. (1902). 37. s köv. lk.)

⁵⁾ Studien zu den griechischen Taktikern. Hermes XII. (1877). 426. s köv. lk.

⁶⁾ I. Vári i. é. 79. l.

⁷⁾ II, 74 (Banduri Imper. Orient. I, 24).

telen az, hogy az *Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα* ez. rész nem származhatik a SCHEFFER-kiadta taktika szerzőjétől. GYOMLAY¹⁾ részletesen kifejtette a kettő közt lévő sarkalatos különbséget nyelvben, modorban és célban, s az ő fejtegetéseit én teljesen magaméivá teszem. Nem is gondolhatunk egyhamar nagyobb ellentétet, mint a császár előtt rendkívül alázasos, de a saját felfedezésével módfelett dicsekvő²⁾ s mindig bőbeszédű udvaroncot szemben azzal az önérzetes, de éppen nem hivalkodó hadvezérrel, kinek katonás rövidséggel s erős gyakorlati érzékkel szerkesztett munkájába későbbi avatatlan kezek közbeékeltek az ő kenetteljes fecsegéseit. Nem lehet ugyanis semmi kétségünk az iránt, hogy URBIKIOS találmányát nem maga a taktikai mű szerzője illesztette bele művébe. Szerzőnk maga megvallja, hogy régebbi szerzőkből is merít, s több helyén érezhető, hogy másoktól kölcsönzött gondolatokat közöl. Semmit sem vesz át azonban a nélkül, hogy a maga egyéniségének retortáján át ne bocsátotta volna. Ha neki valóban ezélja lett volna URBIKIOS felfedezését a maga munkájába beleszőni, akkor bizonyára stilisztikailag teljesen átdolgozta volna ezt a részt. A kézirati hagyomány is bizonyítja, hogy az *Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα* eredetileg nem foglalt helyet szerzőnk munkájában. FÖRSTER³⁾ szerint egyik kéziratban a munka előtt, másokban utána van közölve ez a fejezet, ismét másokban egyáltalában elő sem fordul a munkával kapcsolatban, mely körülményekből kétségtelenül megállapítható, hogy csak későbbi időben s erőszakos kézzel toldották be arra az őt semmiképpen meg nem illető helyre, melyet a SCHEFFER-féle kiadásban elfoglal.

Az *Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα* tehát későbbi interpolatio, melyet nem számítva az egész munka ugyanazon szerzőnek egységes terv szerint kidolgozott és egységes szellemtől áthatott műve. Nem kell túlságosan fennakadnunk azon, hogy e mű legrégebbi

¹⁾ id. m. 35. s. köv. lk.

²⁾ Úgy látszik, hogy ez nem is a saját felfedezése; legalább hasonló védelmi szerkezetről tudósít Gardízi a kazároknál (MHK. Keleti kútfők, 157. l.). Valószínű, hogy valamelyik keleti néptől leste el ezt a módszert Urbikios s a bizáncziak előtt aztán úgy tüntette fel, mint a saját „találmány”-át.

³⁾ l. i. m.

ránk maradt kéziratában, a Laur. IV, 4-ben ez a név mégis az egész munka szerzőjéül van feltüntetve (Ὀὐρβικίου Τακτικὰ Στρατηγικά). A Laurentianus-kézirat másolójának tévedése leginkább kitűnik abból a meglehetősen elszigetelt helyzethől, melyben ez a címzés a kézirati hagyományban van; több későbbi kéziratban ugyanis, így elsősorban a fontos Ambrosianus B. 119. sup.-ban már MAURIKIOS van megnevezve a címzen szerző gyanánt.¹⁾ Hamar rájöttek arra, hogy URBIKIOS szerzőségét föltenni teljességgel lehetetlen, s így jutottak el jóval behatóbb megfontolás után MAURIKIOSHOZ mint szerzőhöz.

MAURIKIOS szerzőségét a kutatók legnagyobb része el is fogadja, s újabb időben általános szokássá vált ezt a taktikai munkát a MAURIKIOS császár neve alatt idézni. Legbehatóbban foglalkozott ennek a föltevésnek a bizonyításával GYOMLAY,²⁾ a ki a mű történeti adatainak vizsgálata s a terminus ante quem és post quem megállapítása után jut el arra a következtetésre, hogy a munkát vagy maga MAURIKIOS írta, vagy mással, de a maga szellemében iratta. A mi a terminus ante quem megállapítását illeti, teljes mértékben elfogadhatjuk GYOMLAY azon conclusióját, hogy e mű Herakleios uralkodásának azon éveinél, melyekben a császár a perzsákat tönkre verte s a Duna vonalát a szlávoknak feláldozta, későbbi időbe semmi szín alatt sem tehető. Ezt az időpontot Herakleios perzsa hadjáratainak befejezésére, vagyis a 628. évre tehetjük. GYOMLAY nagyon helyesen utal arra, hogy azok a taktikai utasítások, melyek a XI. fejezetben a bizáncziakat fenyegető idegen népek ellen elő vannak adva, tekintve a mű határozottan gyakorlatias jellegét, csak úgy kerülhettek bele ebbe a munkába, ha ez a fent megjelölt időpont előtt keletkezett. A perzsák Herakleios diadalmas hadjáratai után megszűnnek mindenkorra a bizáncziakra nézve veszedelmesekké lenni, Bizáncznak 626-ban megkísérlett, de meghiúsult ostroma után többé már az avarok sem szerepelnek mint a birodalom számbavehető ellenségei, a frankok és longobárdok ellen való háborús föllépésre sem gondolhattak a bizán-

¹⁾ I. Vári, Böles Leó császárnak a «haditaktikáról» szóló munkája, Akad. ért. a tört. tud. köréből, XVII., 10., 1898., 45. l.

²⁾ I. id. m. 4—45. lk.

ciaiak az arab veszedelem kezdete (629) óta, a szlávokkal ugyan későbbi időben is sokat bajlódtak a bizáncziak, de a rájuk vonatkozó utasítások kétségkívül abban az időben keletkeztek, a mikor még a szlávok a Dunától északra laktak, vagyis kerek számban beszélve a 630. év előtt, a mikor Herakleios alatt megkezdődik a szlávoknak nagyobb tömegekben való megtelepítése Thrakiában és Makedoniában. Ha a munka a jelzett időpontnál későbben keletkezett volna, akkor megfoghatatlan lenne az, hogy miért hiányoznak belőle az arabokra és bolgárookra vonatkozó tudósítások, a kik szorosán a perzsák és avarok nyomdokaiba lépnek s őket mintegy felváltva századokon át a legveszélyesebb támadásokat intézik a bizáncziak ellen.

Ezeket a nyomós érveket nem ingathatták meg a VÁRI¹ által tett ellenvetések. Szerinte szerzőnk a *Πέρσαι* elnevezés alá nem csupán a perzsákat, hanem az arabokat is foglalta, olyanformán, mint a XIII. századi GEORGIOS AKROPOLITES, a ki hol az igazi perzsákat (p. 4. ed. HEISENBERG), hol a szeldsukokat (p. 137., nevezi *Πέρσαι*-nak. Hogy a bizánczi írók a divatos archaizáló hajlamból kifolyólag szívesen alkalmazzák rég letűnt népeknek a neveit a helyükbe lépő és ethnikaikag tőlük különböző új népekre, az régen ismert dolog s tudományos vizsgálódásoknak is alkotta tárgyát.²) De éppen e vizsgálatok folyamán derült ki, hogy a népnevek használatában való archaizmus tekintetében bizonyos jól elhatárolható különbségek tapasztalhatók a bizánczi irodalomban egyes korok és írók szerint, s hogy ezen a téren egyáltalában nem lehet egyetemes érvényű szabályokat felállítani. A *Πέρσαι* névnek más népekre való átvitele csak a legnagyobbfokú archaizmus korában, vagyis a XI–XV. században mutatható ki a bizánczi íróknál, a mikor egyes, teljesen az ókori klasszikusok nyelvhasználatának hódoló írók előbb a szeldsukokat, majd az ozmán-törököket tisztelik meg ezzel az ősrégi hagyományok által szentesített névvel. De hangsúlyoznunk kell egyfelől azt, hogy a XI. századot megelőzőleg ez az

¹) Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker. BZ. XV. (1906). 71. s. köv. lk.

²) l. az én értekezésemet: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, XXI, 6; 1910.

átvitt értelemben való használata a Πέρσαι-nak teljesen ismeretlen, másfelől pedig azt, hogy az arabokat sohasem illeték ezzel a névvel, még a XI. század utáni időkben sem, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy délről és nem keletről kiindulva támadták meg a bizáncziakat, s így a bizáncziak előtt is ismeretes eredeti lakóhelyük nem volt azonosítható a perzsa birodalommal. A GEORGIOS AKROPOLITESBŐL merített analogia tehát már az irodalomtörténet tanúsága szerint sem bizonyul helyesnek. De lássuk, hogy föl lehet-e tenni belső, tárgyi okok alapján a szóbanforgó taktikai műben a perzsákra és arabokra közösen vonatkozó tudósításoknak a Πέρσαι cím alatt való egyesítését, a mint VÁRI gondolja. BÖRCS LEÓ eljárása, ki köztudomás szerint mindent átvesz ebből a munkából, a mi a maga korára alkalmazható, a leghatározottabban ezen föltevés ellen bizonyít. Ő ugyanis szerzőnknek a Πέρσαι-ról közölt adatait csak általános tanácsokká átalakítva veszi át, a nélkül hogy a legtávolabbról is megkísérelné ezeket az ő korában szereplő ellenséges népek valamelyikére vonatkoztatni s ott, a hol a Πέρσαι-t névszerint megemlíti, félreérthetetlenül kifejezi, hogy ennek a népnek a szereplése már a múlté s a velük kapcsolatos taktikai tudnivalók az ő idejében már tulajdonképen nem is aktuálisak. Ellenben bőven és részletesen ismerteti az arabok taktikáját és a velük szemben követendő harczmódot, s munkájának ezt a részét egyáltalán nem szerzőnk művéből, hanem, a mint maga világosan kifejezi, részben hadvezéreinek jelentéseiből, részben az ő császári elődeihez beküldött tudósításokból, részben pedig atyja, Basileios császár elbeszéléséből merítette.¹⁾ LEÓ-nak az arabokra vonatkozó tudósításai lényegesen különböznek azoktól, melyeket szerzőnk a Πέρσαι-ról közöl, a mint hogy LEÓ egyáltalán mindenütt határozott különbséget tesz perzsák és arabok között.²⁾

Nehéz ezek után elképzelni, hogy a perzsák és arabok szokásai és taktikája, melyek LEÓ-nál egymástól élesen el

¹⁾ Leó Takt. XVIII. fej. 123. p.

²⁾ l. pl. XVIII. f. 142. p. Τοῦτο (sc. τὸ Σαρακηνῶν ἔθνος) γὰρ καὶ γειτονεῦον τῇ ἡμετέρᾳ πολιτείᾳ, οὐδὲν ἕττον τοῦ πάλαι Περσικοῦ ἔθνος τοῖς ἀρχαίοις βασιλεῦσι: τὰ νῦν ἡμῖν ἐνοχλεῖ κτλ.

vannak különítve, az ő forrásában teljesen azonosoknak lettek volna feltüntethetők. Hiszen ezek különböző fajú népek, melyek meglehetősen elütő földrajzi, klimatikus és kulturális viszonyok közt éltek, s csak az arab hódítás hozta őket egymáshoz közelebb. A VII. század derekától kezdve az arab uralom hatása alatt a perzsáknak az arabokhoz való assimilálódása ugyan fokozatosan erősödik, de LEÓ eljárása éppen azt bizonyítja, hogy abban az időben, mikor forrása keletkezett, ez az assimilálódás még meg sem kezdődött, különben nem tűnhettek volna fel előtte eltérőknek forrásának a *Πέρσαι*-ról közölt adatai a korabeli arabok szokásaitól.

VÁRI a maga föltevésének erősítésére a KONSTANTINOS-féle *Στρατηγικόν*-ra ¹⁾ is hivatkozik, melyben szerinte szerzőnknek (t. i. a SCHEFFER-kiadta taktikának) a perzsákról szóló része LEÓ-nak az arabokra vonatkozó utasításaival lenne összeolvasztva. Nézetem szerint ez az analogia sem találó. A KONSTANTINOS-féle munka ugyanis az arabokról írva pontról-pontra követi LEÓ-nak ugyancsak az arabokat illető tudósításait s egyáltalában nem vegyíti ezeket össze a perzsákról adott tanácsokkal. VÁRI talán arra gondolt, hogy a KONSTANTINOS-féle taktikai mű az idegen népek taktikáját LEÓtól eltérőleg kompilálja, azaz elhagyja LEÓ-ból a perzsákra, avarokra és turkokra, frankokra és longobárdokra vonatkozó részeket s csupán a szlávokkal és arabokkal foglalkozik LEÓ nyomán. A perzsákról, valamint az avarokról és turkokról szóló részek nem tartoznak a KONSTANTINOS-féle Taktika szövegéhez, hanem külön vannak hagyományozva a firenzei codexben KONSTANTINOS neve alatt s csak a kiadó (MEURSIUS) függesztette hozzá a Taktikához. Ezeket a részeket KONSTANTINOS nem átdolgozott formában adja, mint LEÓ, hanem egyszerűen kiírja a SCHEFFER-kiadta Taktika szövegét. Nem beszélhetünk tehát KONSTANTINOS-nál a perzsákra és arabokra vonatkozó tudósítások összevegyítéséről.

Nem fogadhatjuk el VÁRI azon ellenvetését sem, hogy az avarok 677-ben is nyugtalanították a bizáncziakat s ennél fogva a rájuk vonatkozó tudósítás szerzőnknel akár a VII. század második felében is keletkezhetett. Nyilván Thessalonikének ebben

¹⁾ ed. MEURSIUS-LAMIUS, Meursii Opera vol. VI. Florentii, 1745.

az évből való ostromára gondol, melyben szlávok, bolgárok és avarok közösen vettek részt.¹ Csakhogy ennek a támadásnak az igazi vezetői a Makedoniában és Thessaliában megtelepedett szlávok, kik ezen a vidéken rövid idő alatt annyira elhatalmasodtak, hogy hozzá mertek fogni e területen a bizáncziak leg-erősebb városának elfoglalásához is. Már 675-ben elkezdték az ostromot, de egy vihar megsemmisítette hajóikat, s így kudarcot vallottak. Két év múlva újra eljöttek, megerősítve csapataikat bolgárokkal és avarokkal, de kísérletük ekkor is megghiúsult a védők kitartó ellenállásán. Látjuk, hogy az avarok ebben a vállalatban csak mint a szlávok segítői, felfogadott zsoldosai szerepelnek, s egyáltalában nem következtethető ebből a koncentrált támadásból, hogy önmagukban véve veszedelmes ellenségként léphettek volna fel ebben a korban a bizáncziak ellen. Ha más bizonyítékot nem tudunk felhozni a VII. sz. harminczas éveitől kezdve arra nézve, hogy az avarok «nyugtalanították» a bizáncziakat, mint hogy ilyen bizonyíték nincs is, akkor nyugodtan háríthatjuk el VÁRINAK az avarok szerepére vonatkozó ellenvetését a mű keletkezésének terminus ante quem-je megállapításánál. Szerzőnk ugyanis az avar népet «μολθηρότατον»-nak nevezi,²) a miből következik, hogy az ő korában ez a nép nem szórványos és járulékos, hanem állandó és veszedelmes támadásokkal zaklatta a bizáncziakat.

VÁRI szerint szerzőnknek a szlávokról adott jellemzése ráillik a Herakleios utáni és a II. Justinianos előtti időre is (641—685.). Már a fenti esetből is kitűnik, hogy a szlávok a VII. század második felében mennyire megvetették lábukat a Dunától délre, Makedoniában és Thessaliában. Hogyan adhattott volna tehát szerzőnk olyan tanácsot a bizáncziaknak, hogy a Dunán át kell kelniök észak felé,³) ha a szlávokkal akarnak harcolni, s a tőlük szerzett zsákmányt a Duna északi mellékfolyóin kell hazaszállítani,⁴) akkor, amikor már az aegæi tenger partvidékein megtelepedett szlávok a birodalom belsejében fekvő Thessalonikét ostromolták?

¹) Bury, History of the later Roman Empire, vol. II, (1889), p. 337.

²) p. 261.

³) u. o. p. 279.

⁴) u. o. p. 282.

Folytathatnók tovább hasonló természetű ellenvetéseinek czáfolatát, de ne tartóztassuk fel magunkat sokáig e résznél, hanem fordítsuk inkább figyelmünket a további bizonyítékok vizsgálatára.

A mi a mű keletkezésének terminus post quem-ét illeti, erre nézve GYOMLAY¹⁾ két adatot hoz fel, melyeknek történeti időpontja pontosan meghatározható. Az egyik a X. szakasz első fejezetében foglaltatik, a hol a várostromlás alkalmával teendő intézkedések leírása közben a következő megjegyzésre bukkanunk: «Igen erős tábornokot kell ütni és számos, éber őrséget elhelyezni, kivált a nem gyanús helyeken, nehogy az ostromlottak vagy a külső ellenség éjjel vagy nappal váratlanul rajtaütve veszedelmet hozzon a seregre, a mint ez meg is esett Arzanében, mikor néhány tábornokot egy erősség ostroma közben meglepett az ellenség.»²⁾ GYOMLAY egész helyesen azonosítja ezt az arzanenei incidenst azzal a Philippikos (Maurikios császár hadvezére) által 586-ban elkövetett balfogással, melyről eléggé részletesen tájékoztatnak a források,³⁾ s melynek a taktika ezen utalásával való azonossága minden kétségen felül áll.

A második, az előbbinél még fontosabb adatot az éjjeli meglepetésekről szóló fejezet (IX, 2.) foglalja magában. Ez a következőképpen hangzik: «Némelyek néhány napig a saját táboruk közelében csatarendbe állanak, mintha nyílt csatát várnának, s úgy tettetik magukat, mintha félnének az ellenségtől s ezért nem mernének elmozdulni saját táboruk helyétől, de a midőn ily módon elbizakodottá tették az ellenséget, rajtaütöttek éjjel; ezt cselekedte az avarok khánja Herakleia mellett a bizánczi lovassággal szemben, kik nem tartottak ki abban, hogy a gyalogsággal együtt biztos helyen táborozzanak, hanem őrség nél-

¹⁾ i. m. 29. s köv. lk.

²⁾ p. 237. *χρῆ φρασσιότερον ὄχυρον πάνυ ποιεῖν, καὶ σπουδαίους ἀκριβεῖς καὶ πολλὰς ἔχειν, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν ἀνυπονοήτων τόπων, ἵνα μὴ οἱ πολιορκούμενοι ἢ οἱ ἔξωθεν ἄφνω ἐπερχόμενοι ἐν νυκτὶ ἢ ἐν ἡμέρᾳ κινδύνους τῷ στρατῷ προσάγωσιν, ὡς περ γέγονεν ἐν ἀρζαλινῇ (l. ἀρζανηνῇ) τινῶν τῶν ἀρχόντων ἐπὶ πολιορκίᾳ κάστρου καταλειφθέντων (l. καταληφθέντων)».*

³⁾ l. THEOPH. SIM. II. 8. — THEOPHANES, ed. de Boor, p. 256. BURY, Hist. of the later Roman Empire, vol. II. p. 207.

kül a táboron kívül tartózkodtak.»¹⁾ Ézt az esetet GYOMLAY az 592. évre, Maurikios császár uralkodása idejébe teszi, a mikor az avarok khánja Herakleia körül megütközik Priskos bizánczi hadvezérrel, a ki rövid harc után előbb Didymoteichosba, majd Tzurulonba vonul vissza. THEOPHANES,²⁾ kinek előadására GYOMLAY támaszkodik, szokása szerint nagyon röviden végez ezzel az eseménnyel s elbeszéléséből éppen azok a finomabb részletek hiányoznak, melyekre legnagyobb szükségünk lenne a Taktikában foglalt adattal való egybevetés szempontjából. Szerencsére van THEOPHANES mellett egy másik forrásunk is, a ki koránál fogva közelebb áll a szóbanforgó esethez s róla részletesebb és megbízhatóbb leírást ad, mint THEOPHANES, s ez az író THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES.³⁾ Ő — röviden összefoglalva — következőkép emlékezik meg erről az avar-bizánczi összecsapásról:

Az avar khán Herakleia Peirinthos ellen vonult. Priskos, a mint hirtelen meglátta a barbárokat, nem halogatta a támadást. Harczba eleyedve tebát a khán körül levőkkel, hamosan hátat fordított az ellenségnek, nem bírván kitartani a harczot az ellenséges hatalom bőségevel. Aztán Didymoteichosba vonult vissza a bizánczi vezér a gyalogsággal együtt. Innen Tzurulonba ment s seregét biztosítandó a városba vonult be. Az avarok pedig a várost körülzárták s erősen ostromolták Priskost.⁴⁾

¹⁾ P. 206. «Ἄλλοι ἐπὶ ἡμέρας τινὰς παρατάξμενοι πλησίον τοῦ ἰδίου ἀπλήκτου, ὡς ἐπὶ μάχῃ δημοσίᾳ, καὶ σχηματισάμενοι φοβέσθαι τοὺς ἐναντίους, καὶ διὰ τοῦτο μὴ παρεξέργεσθαι πλείον τοῦ τόπου τοῦ ἰδίου ἀπλήκτου, καὶ ἐντεῦθεν αὐτοὺς παραχαυνώσαντες ἐπῆλθον ἐν νυκτί, ὕπερ ἐποίησεν ὁ γαγᾶν τῶν Ἀβάρων, εἰς τὰ περὶ Ἡράκλειαν τοῖς Ῥωμαίοις καθάλλαισι, μὴ ἀναχωρήμενοι ἐν φασάτῳ, ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπληκτεῖν, ἀλλ' ἔξωθεν ἀφυλάκτως.»

²⁾ Ed. de Boor, p. 269—270.

³⁾ Ed. de Boor, p. 228. s. köv. l.

⁴⁾ Theoph. Sim. VI, 5; p. 228—9. ed. C. de Boor: πέμπτη δὲ ἡμέρα καὶ ὁ Χαγᾶνος ἐπὶ τὴν Πείρινθον γίγνεται Ἡράκλειαν δὲ ταύτην Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν. ἐπεὶ δὲ Πρίσκοις ἐξαπινάως εἶδε τὸ βάρβαρον, τῇ ἐπιβολῇ ἀναβολῆν οἱ παρέλχεται. συμπλακεῖς τοιγαροῦν τοῖς ἀνὰ τὸν Χαγᾶνον πρὸς πόλεμον αὐθωρὸν τοῖς πολεμίοις τὰ νύκτα ἐπέδειξεν, τῇ ἀφθονίᾳ τῆς ἀντιθέτου δυνάμεως φέρειν οὐκ ἔχον τῆς μάχης τὴν ἔνστασιν. ἀτὰρ εἰς Διδυμότειχον ἔμα τῷ πεζικῶ ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς ὑπεχώρησεν, μετὰ τοῦτο εἰς Τζουρουλλὸν ἀφικόμενος ἀσυλίαν ταῖς δυνάμει τὴν πόλιν περιεβάλετο. τὸ δὲ βάρβαρον τὸ ἄστυ περικαθήμενον γεννικῶς ἐπολιόρχει τὸν Πρίσκον.

THEOPHYLAKTOSNÁL tehát szó sincs ebben az összeütközésben bizánczi lovasságról, csak gyalogságról, szó sincs továbbá arról, hogy az avarok néhány napig a bizáncziak szemeláttára csatarendbe állva tétlenül várakoznak, hanem éppen ellenkezőleg az van mondva, hogy Priskos, mihelyt meglátta az avarokat, rögtön harczba elegendett velük s aztán hamarosan hátat is fordított nekik, nem bírván kitartani a harczot az ellenséges túlerővel. Egészen más az ütközet lefolyása, más a két ellenséges sereg helyzete és összetétele THEOPHYLAKTOSNÁL és a Taktika szerint, úgyhogy a két tudósítás nem vonatkozhatik ugyanegy esetre.

Hogy milyen időbe kell helyeznünk az avarok említett hadicselét, arra nézve világos útmutatással szolgál maga LEÓ, a ki szokásához híven csaknem szószerint átveszi forrásából ezt a helyet is ¹⁾ s magyarázólag közbeszúrja, hogy az avaroknak ez az éjjeli rajtaütése Herakleios császár idejében történt. Semmi okunk sincsen LEÓ ezen közbeszúrásának helyességében kételkedni, annál kevésbbé, mert Herakleios idejéből csakugyan ismerünk egy, a történeti kútfők által hitelesített avar hadicselt, melyre a Taktika leírása pontosan ráillik.

A 619. évben ugyanis, a mint NIKERPHOROS konstantinápolyi pátriárka *Ἱστορία σύντομος*-a írja, ²⁾ az avar khán békekövetséget

¹⁾ I. XVII. c. 18. «τοῦτο δὲ γινώσκωμεν πεποιηκότα τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως περὶ τὴν Ἡράκλειαν τῆς Θράκης κατὰ τῶν Ῥωμαίων καταλλαρίων μὴ βουλομένων ἐν φροσάτῳ ἀπραλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπλικεύειν, ἀλλ' ἔξωθεν ἀφυλάκτως.»

²⁾ ed. de BOOR, p. 123. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ τῶν Ἀβάρων τοῦ ἔθνους ἡγεμῶν ἐπὶ συμβάσειν ὡς Ἡράκλειον ἐπικηροκεύεται . . . οἷς ἄγαν ὑπερηθόμενος βουλεύεται εἰς τὴν πόλιν Ἡράκλειαν, καὶ ἃ ἦν αὐτοῖς συγκείμενον, τῇ Ἀβάρῳ συμβαλεῖν. τὴν Συμελικὴν σκευὴν προύπεμπε, καὶ ἰπτικὴν ἀγωνίαν ἐπὶ τῇ δοχῇ αὐτοῦ τελεῖν εὐτρέπιζε, στολὴν τε αὐτῷ λαμπρὰν καὶ τοῖς συνομαρτοῦσιν ἐκόμιζεν. εἶτα κατὰ τὴν Σηλυμβριαν πόλιν ἀφίγμενος ἠὺλίζετο. τρισὶ δὲ ὕστερον ἡμέραις ὁ χαγάνος σὺν πλήθει πολλῇ τῶν Ἀβάρων ἀμφὶ τὴν Ἡράκλειαν παρῆει. ἀποδοσὸν δὲ τινα τῶν οἱ ἐπομένων --- ἀπολεξάμενος, κατὰ τὰ ὑπερκείμενα τῶν μακρῶν λεγομένων τειχῶν λοχυμῶδη τε καὶ ἀμφιλαφῇ ἐκπέμψας, σκεδάννυσι κρούβῃν κατὰ τῶν ἐκεῖ ὄρων χωρῆσειν τὰ λάσια, ὡς ἂν κατὰ νότου τοῦ βασιλείως γενόμενοι, αὐτὸν τε μέσον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀποληψόμενοι, σχοίεν εὐχείρωτον. τούτους Ἡράκλειος αἰσθόμενος . . . ἀγεννῶς παραχρηῖμα εἰς φυγὴν ἐτράπετο καὶ μόλις πρὸς τὸ Βυζάντιον διεσώζετο. οἱ δὲ Ἀβάραι σὺν Συμῇ κατὰ τὴν δίοξιν ἐπετίθεντο . . . πλείστον δὲ ὄσον λαὸν ἀνδραποδισάμενοι δοριάλωτον ἄγοντες πρὸς τῇ σφετέρᾳ ἀπεκόμισαν.

küldött Herakleioshoz, a ki ezt örömmel viszonzta, s meg is állapotok abban, hogy a béke ünnepélyes megkötésére Herakleia városánál találkoztó adnak egymásnak. A császár nagy előkészületeket tett a khán fogadására; előre elküldötte a szertartáshoz szükséges eszközöket és fényes ruhákat s intézkedett, hogy a lovasság versenyjátékokat rendezzen a khán tiszteletére. Herakleios maga néhány kilométernyire a találka helyétől, Selymbria városánál ütött táborát a kíséretével. Három nap múlva megjelent a khán nagy sereggel Herakleianál, de titokban hátrahagyta a tartaléksapatt a Bizáncz mögötti dombokon lesben felállítva azzal a számítással, hogy ily módon két tűz közé szoritja és elfogja a gyanútlan császárt egész kíséretével együtt. De Herakleios nesztét vette a dolognak s odahagyva seregét álruhába öltözve menekült vissza a fővárosba. Az avarok pedig végrehajtották a kétoldali támadást s mindazt a népséget, mely az ünnepségek hírére összecsdült, foglyul ejtették a császár egész kíséretével együtt s töméntelen zsákmánynak lettek az urai.

Nyilvánvaló, hogy a Taktikában említett éjjeli rajtaütés azt a bizánczi lovascsapatt érte, melynek az volt a feladata, hogy a khán fogadása alkalmával lovagi tornát és versenyfutttatást végezzen. Természetes, hogy egy ilyen ünnepélyes célból kiküldött lovasság nem gondolt azzal, hogy magát előőrsökkel biztosítsa és védett táborba vonuljon vissza. A ravasz avar khán pedig egy-két napig nyugodtan szemléltte a bizánczi lovasok mutatóványait s ezáltal még jobban megerősítette őket abban a hitökben, hogy neki nincsenek támadó szándékai. És aztán, mint a sas, lecsapott egy éjjelen a kész prédára, a játék és a mulatozás örömeitől teljesen elkábitott bizánczi lovasságra. Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy erre a 619-ben annyira balúl kiütött békekötési kísérletre vonatkozik a Taktika említett példája az éjjeli meglepetésről. Nincs az egész munkában több történeti adat, mely ennél a dátumnál későbbi időre volna tehető, éppen azért ezt az évet tekinthetjük a mű keletkezésének legközelebbi terminus post quem-je gyanánt.

A Taktika tehát, a mint a benne előforduló történeti adatok mutatják, a 619. és 628. év közé cső időben keletkezett. Ez az időszak egyike a legfontosabbaknak az egész bizánczi

történetben. Ez az a kor, melyben Herakleios császár az elődjének, Phokasnak rémuralma alatt teljesen szétzüllött bizánczi hadsereget újjászervezi s ezzel az általa újjáteremtett és begyakorolt hadsereggel felveszi a harczot a perzsák ellen, a kik a bizánczi császárság keleti provinciáinak meghódításával a császárságot végveszedelemmel fenyegették s hódító seregükkel egészen a Bizánczsal átellenben fekvő Chalkedon városáig nyomultak előre. A hadsereg reformjának mélyrehatónak és nagyszabásúnak kellett lennie, mert még egyetlen bizánczi császár sem aratott a perzsákon oly teljes győzelmet, mint Herakleios, a ki hat évig tartó háborújában az ütközeteknek egész sorozatában egymásután verte meg a perzsa seregeket s birodalmát egyszer s mindenkorra megszabadította a perzsa támadástól.¹⁾ Ennek a nagyszerű katonai reformnak a vezérkönyvét bírjuk a Taktikában, melynek bevezetésében el van mondva, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva, úgyannya, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik, s szerző éppen a vezérek részére akar egy praktikus kézikönyvet írni, melyből megtanulhatják mindazt, a mi a hadvezetéshez szükséges.²⁾

Egy szavahihető kor- és szemtanú bizonyítja, hogy ezt a Taktikát maga HERAKLEIOS császár írta. GEORGIOS PRIDES, a Ἄγία Σοφία templom σκευοφόρος-a, ki saját bevallása szerint HERAKLEIOST első perzsa hadjáratára elkísérte s minden bizonynyal az ő legbizalmasabb környezetéhez tartozott,³⁾ a császár perzsa hadjáratairól írt költeményében és Herakliasában több ízben is említi, hogy HERAKLEIOS taktikai utasításokat írt hadvezérei számára, s ebbeli érdemeiért őt a hadi tudományok pedagógusának nevezi. Hogy ez a tudósítás az eddigi kutatóknak nem tűnt föl, annak okát PRIDES bombasztikus és rhetorikai sallangokkal túlon-túl felciczomázott dictiójában látom, mely igen alkalmas arra, hogy az előadásának magvát képező

¹⁾ I. erre nézve Bury, Hist. of the lat. Rom. empire, vol. II. 205.-248. lk.

²⁾ I. fentebb, 6. l.

³⁾ I. de exp. Persica, acr. II. v. 122, III. 131, III. 343, III. 353. od. Bonn.

száraz tényeket eltakarja és elhomályosítsa. De PISIDES ezeket mondja HERAKLIDIOSRÓL: ¹⁾

«Te dolgoztad ki a hadvezetés útjait s népeid számára a taktikai művészetet. Neked az asztalt, az ételeket es italokat is ijak és pajzsok közt készítették el. Egyszerű és praktikus volt minden szavad, zsinórmértéke és irányítója minden okos tervnek. A sereget ugyanis, mely azelőtt könnyelműségből teljesen el volt hanyagolva és rendetlenségben volt, gyorsan rendbe hozod szövegekkel és ábrákkal, előírva, kifejtve, illusztrálva, írásban tárgyalva, mint a hadi tudományok tanítója». Majd néhány sorral lennebb: ²⁾ «Hogy a gondoknak mennyi különféle fergetegét állottad ki rövid idő alatt, cselekedve, töprengve, rendezve, előírva, hogy a seregnek a föld sok részén szétszórt tömegét egyesítsd stb. . . ., azt nem akarom felemlíteni, mert magad is, ó uram, ezt a munkát ügyesen titokban végezted, hogy a közönség ne vegyen részt ebben a munkában.»

Miután áradozó szavakkal magasztalta a császár személyes, nagyszerű fáradozásait a hadsereg szervezésében és begyakor-

¹⁾ De exp. pers. acr. II. v. 38—48.

Ὡς τὰς ἰδοὺς μὲν εἰργάσω στρατηγίας,
 τρίβους δὲ τὰς σὰς τακτικὴν ἐτεχνάων.
 σὶ καὶ τράπεζα καὶ πύματα καὶ τροφή
 τόξοις παρεσκεύαστο καὶ ταῖς ἀσπίσι.
 ψιλὸς δὲ σοῦ πάς πρακτικὸς τις ἦν λόγος,
 βουδμὸς τε πάσης καὶ κανὼν εὐβουλίας.
 στρατὸν γὰρ εὐρὼν τὸ πρῶν ἐκ βαθυμίας
 ἀταξίας γέμοντας ἡμελημένους,
 σᾶττον κατορθοῖς καὶ λόγοις καὶ σχήμασι.
 τυπῶν, διαιρῶν, δεικνύων, ὑπογράφων,
 ὡς παιδαγωγὸς τῶν ἐνόπλιων γραμματέων.

²⁾ U. o. v. 52—65.

Ὅσας μὲν οὖν μετέλθεις ἐν βραχεῖ χρόνῳ
 ἄλλας ἐπ' ἄλλαις φροντῶν τρικυμίας,
 πράττων, μεριμνῶν, εὐτροπέζων, προγράφων,
 ὅπως τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ συναρμόσῃς
 εἰς πολλὰ τῆς γῆς διεσπαρμένον μέρη

ἔκων παρήσω. καὶ γὰρ αὐτόξ, δέσποτα.
 τοσαῦτα πράττων λανθάνειν ἐτεχνάσω,
 ὅπως τὸ κοινὸν μὴ μετάσχη τοῦ πόνου.

lásában, így folytatja: ¹⁾ «Bár nem vagyok jós, ó uram, azért már megelőzőleg az első részben előrebocsátottam, hogy semmit sem hanyagoltál el, hanem vezércid számára is mindenütt a helyes tennivalót irtad elő és sohasem hibáztál.» PISIDÉS irt egy *Ἡρακλιᾶς* cz. hőskölteményt is a perzsa háborúk diadalmas befejezésének, illetve Chosroes teljes leveretésének öröme, melyben hőse érdemeit még egyszer összefoglalja és a panegyrisnek talán még magasabb hanglétráján játszva dicsőíti. Ebben egyebek közt a következőket olvassuk: ²⁾ «Midőn ezt a dolgot (t. i. a perzsa háborút) tervezted, elhatározad, hogy a városon kívül fekvő helyre méggy, nem mulatozási szempontból, bárha akkor éppen tél volt, hanem azért, hogy a te vezetéseiteket ne zavarják meg a polgárok ügyes-bajos dolgai s az áruló kémek előtt ne legyenek nyilvánvalókká a te rejtett szándékaid... Itt a hajdani Eliast utánozva és a magányba vonulva vissza, nem étellel, a mint megbizonyítottad, hanem

¹⁾ De exp. pers. acr. II. v. 177—181.

Ἴγὼ δὲ καὶ προμάντις οὐκ ὢν, δέεπτοτα,
φθάσαι προεξήγγειλα τῆ πρώτῃ λόγῳ
ὡς οὐδὲν ἡμέλησας, ἀλλὰ καὶ γράφων
τοῖς σοῖς στρατηγοῖς πανταχοῦ τὸ συμτέρον
ἤμαρτες οὐδέν...

²⁾ Heracl. acr. II. v. 108—140.

καὶ δὴ τὸ πρᾶγμα σχηματίζων ἐπλάσσω
σαυτὸν παρασχεῖν τοῖς πρὸ ἄστεως τόποις,
οὐχ ὡς τι τερπνόν, καὶ μάλιστα τοῦ χρόνου
χειμῶνος ὄντος, εὐπορεῖν εἰδισμένους,
ἀλλ' ὥστε τοῖς σῆς μηδαμῶς βουλευμένοι
τὰ τῶν πολιτῶν συμπλέκεσθαι πράγματα,
μηδ' αὖ γενέσθαι βλαπτικοῖς κατασκόποις
ἐκδοῦν τῶν σῶν σχεμμάτων τὰ δόγματα

³⁾ Ἐνταῦθα τὸν πρὶν Ἥλιον μιμούμενος,
καὶ ταῖς ἐρήμοις ἐμβατεῦων ἐτρέφου
οὐ βροῶσιν, ὡς εἰδείξας, ἀλλὰ φροιτίδας
οὐκ ἦν γὰρ ἔργον πολεμικῶν συνταγμάτων,
ὃ μὴ μετῆλθες τῆ σχολῆ τῶν σχεμμάτων
τυπῶν, προτάττων, εὐτρεπίζων, προσγράφων,
καὶ σχηματουργῶν τῆς μάχης τὰς εἰκόνας
ἄλλοις, σεαυτῷ, τῷ στρατῷ, τοῖς ἔθνεσιν.

gondokkal táplálkoztál. Nem volt ugyanis olyan hadtudományi munka, a melyet át ne olvastál volna, előírva, elrendelve, rendezve, hozzáírva és lerajzolva a harcznak alakzatait, mások, magad, a sereg és a népek számára.»

PISIDES tehát nem csupán azt adja tudtul, hogy HERAKLEIOS közvetlenül a perzsa hadjáratra való indulása előtt taktikai utasításokat írt hadvezérei számára, hanem egyúttal jellemzi is nagy vonásokban ezt a munkát. Éppen azért meg kell vizsgálnunk, hogy PISIDES jellemzése egyezik-e a szóban forgó Taktika sajátásaival s be lehet-e bizonyítani PISIDES adatai alapján, hogy a Taktika csakugyan azonos HERAKLEIOSnak az ő vezérei számára írt kézikönyvével?

PISIDES szerint a császár stílusa egyszerű és praktikus volt. Ez a sajátosság annál inkább fel kellett, hogy tűnjék a költőnek, mert a kor általános divatja éppen az ellenkező irányban haladt. Nemcsak az ő panegyrikus hangú költeményei, hanem a kor legjelentékenyebb prózai alkotása, THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES történeti munkája is telítve vannak szónoki figurákkal, merész, sőt túlságosan merész szóképekkel, bombasztikus kifejezésekkel, melyek a retorikus stílus túlzó végleteiben mozognak s az ízlés elfajulása által szomorúan mutatják a rákövetkező sötét századok előtt az irodalom teljes elhanyaglását. Ezzel szemben a Taktika bevezetésében, a mint fentebb tartalmának ismertetése során kiemeltük volt,¹⁾ szerző nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem sokat törődik a beszéd szépségével, hanem inkább a tények rövid előadására fekteti a súlyt s használ latin és más idegen eredetű, de a katonai közhasználatban meggyökeresedett szavakat is.²⁾ Szerző elvei tehát a nyelv tekintetében teljesen meg-egyeznek PISIDES jellemzésével. Ő híve az egyszerű stílusnak, mert kerül minden szónokias díszítést (κόμπος ῥημάτων) és a praktikusnak, mert katonák számára írván olyan kifejezéseket használ, a milyenekkel ők maguk beszélnek egymás között s

¹⁾ l. fentebb, 6. l.

²⁾ p. 3. Ἀφράστως (l. φράσις) μὲν οὖν ἀκριβοῦς, καὶ κόμπος ῥημάτων ἡμῖν, ὡς εἴπομεν, οὐδεμία φροντίς, οὐδὲ γὰρ ἔργον ἦν ἱερὸν πραγμάτων δὲ μᾶλλον καὶ συντομίας λόγος γέγονεν ὕδεν καὶ ῥωμαϊκαῖς πολλάκις, καὶ ἄλλαις ἐν στρατιωτικῇ συνηθείᾳ τετριμμέναις χρήμεθα λέξεσι, διὰ τὴν σαφῆ τῶν ἐντευξαμένων κατάληψιν.

szívesen hozza áldozatul ennek a gyakorlati czélnak a nyelv tisztaságát is.

Éppen az egyszerű és praktikus stílusnak az elve az a sark-pont, a melyen állva szerzőnk egyenes és tudatos ellentétbe helyezkedik nemcsak a korabeli irodalmi ízléssel, hanem az öt megelőző taktikus írók kifejezésmódjával is. Finom vágást mér elődeire, a mikor megjegyzi róluk,¹⁾ hogy szakértő közönség számára írtak s ezért nem fejezték ki magukat eléggé érthetőleg azoknak a sokasága előtt, a kik nem szakértők, s éppen a mindennapi katonai gyakorlatban szükséges és közönséges dolgokat hanyagolták el. De vizsgáljuk meg, hogy vajjon szerzőnk csakugyan hű maradt-e műve kidolgozása közben a bevezetésben kifejtett elveihez s nem úgy tesz-e, mint LEÓ, a ki bár a bevezetésében a Taktika nyomán szintén hangsúlyozza a fenti elveket az egyszerű és praktikus előadást illetőleg,²⁾ azért terjengős paraphrasisaival és mondatainak a periodus szabályai szerint való megszerkesztésével minden lapon elárulja rhetorikai iskolázottságát és czélzatosságát s a mellett az idegen szavaknak kiküszöbölésével vagy körülírásával és lefordításával határozottan nyelvtisztaságra törekszik, szemben forrása kevert nyelvével.

Ezt a vizsgálatot legezélszerűbben úgy ejthetjük meg, ha az ő szövegét összehasonlítjuk az öt megelőző s korban tőle nem messze eső három legkiválóbb görög taktikusnak, ú. m. a Kr. u. II. században élt AILIANOS és ARRIANOS, továbbá a VI. sz. ANONYMOS BYZANTIOS szövegeivel. Vegyünk egy olyan részt, melyben mind a négy író ugyanazt a tárgyat dolgozza fel, pl. a sereg felfegyverezéséről szólót, s állítsuk egymás mellé előadásaikat erről a közös témáról.

1) p. 2. Οἱ μὲν γὰρ τοὺς εἰδύτας τε καὶ ἐμπείρους ποιοῦμενοι τὴν γραφὴν, οὐ σαφεστέρας τοῖς πολλοῖς ἐχρήσαντο παραδόσεις, τὰ ἀναγκαῖα καὶ συστατικά καὶ ὧν οὐκ ἔστιν ἀνάγκη παραδραμόντες.

2) ed Migne, p. 676. c. φράσεις μὲν ἀκριβοῦς ἢ κόμπου δημάτων οὐδεμίαν ποιησάμενοι φροντίδα, πραγμάτων δὲ μᾶλλον καὶ σαφηνείας λόγου καὶ λέξεως ἀπλῆς πεφροντικότες.

ΑΙΛΙΑΝΟΣ II., 7.; p. 254. — II., 14.; p. 262. Köchly-Rüstow. Ἡ μὲν οὖν πεζικὴ σύνταξις τριγῆ διήρηται· ἡ μὲν γὰρ ἔστιν ὀπλιτῶν, ἡ δὲ πελταστῶν, τρίτη δὲ ψιλῶν· καὶ τὸ μὲν τῶν ὀπλιτῶν βαρυτάτη παρὰ πάντας τοὺς πεζοὺς κέχρηται καθοπλισεὶ κατὰ τὸν Μακεδονικὸν τρόπον, ἀσπίσι περιφερῆσι καὶ δόρασι περιμηχεστέροις· τὸ δὲ τῶν ψιλῶν πάντων κουφοτάτη κέχρηται· παρασκευῆ, μήτε θώρακος ἔχον, μήτε προκνημίδας μήτε θυρεοὺς ἢ ἀσπίδας βαρείας, ἀλλὰ τοῖς ἐκνηβόλοις γρώμνον τοξεύμασιν ἢ ἀκοντίοις, ἢ λίθοις ἐκ σφενδόνης ἢ ἐκ χειρὸς. εἰς τοῦτο δὲ τὸ γένος καὶ τὸ ἀπὸ ξύλου ὄπλον κατατάσσεται καὶ σολὰς ἀντὶ θώρακος.

τὸ δὲ τῶν πελταστῶν καὶ αὐτὸ μὲν ἔχει τὸν ὀπλισμὸν ἐμφορῆ τῇ Μακεδονικῇ διασκευῇ, κουφοτέρου δὲ ἐκείνης τὸν καθοπλισμὸν· ἢ τε γὰρ πέλτη μικρὸν ἔστι καὶ ἑλαφρὸν ὄπλον καὶ τὰ δόρατα πολὺ τῶν σαριστῶν μεγέθει λειπόμενα· δοκεῖ δ' ἡ τούτων ὀπλισεὶ μέσῃ ἔχειν τάξιν τῶν ψιλῶν καὶ τῶν ἰδῶς λεγομένων ὀπλιτῶν, βαρυτέρα μὲν οὖσα τῶν ψιλῶν, κουφοτέρα δὲ τῶν ὀπλιτῶν·

ARRIANOS II., 7.; p. 254. — II., 14.; p. 262. Köchly-Rüstow. Αὐτίκα τῶν πεζῶν ἢ ὀπλισεὶ, ὡς γε δὴ ἐς τὰ ἀνωτάτω τεμῆν, τριγῆ νεμένηται, ἔς τε τὸ ὀπλιτικὸν καὶ ἐς τὸ ψιλὸν καὶ ἐς τὸ πελταστικόν. τὸ μέντοι βαρυτάτου ὀπλιτικὸν θώρακος ἔχει καὶ ἀσπίδας ἢ θυρεοὺς παραμήχεις καὶ μαχαίρας καὶ δόρατα, ὡς Ἕλληνας, ἢ σαρίσας, ὡς οἱ Μακεδόνες· τὸ δὲ ψιλὸν ἐναντιώτατα ἔχει τῷ ὀπλιτικῷ πάντα, ἄτε περ ἄνευ θώρακος καὶ ἀσπίδος καὶ κνημίδος καὶ κράνους ἐκνηβόλοις τοῖς ὀπλοῖς διαχρωόμενον, τοξεύμασιν ἢ ἀκοντίοις ἢ σφενδόναϊς ἢ λίθοις ἐκ χειρὸς.

τὸ πελταστικὸν δὲ κουφοτέρου μὲν τυγχάνει ὄν τοῦ ὀπλιτικῷ — ἡ γὰρ πέλτη σμικρότερον τῆς ἀσπίδος καὶ ἑλαφρότερον, καὶ τὰ ἀκόντια τῶν δοράτων καὶ σαριστῶν λειπόμενα —, βαρυτέρου δὲ τοῦ ψιλῶ. τῷ δὲ ἀκριβεῖ καὶ βαρεῖ ὀπλιτικῷ καὶ κράνη προσκεῖται ἢ πῖλοι Λακωνικοὶ ἢ Ἀρκαδικοὶ καὶ κνημίδες, ὡς τοῖς πάλαι Ἕλλησιν, ἢ ὡς Ῥωμαίοις κνημῖς μία πρὸ τῆς κνήμης τῆς ἐν ταῖς μάχαις προβαλλομένης, καὶ θώρακες, οἱ μὲν φοιδωτοί, οἱ δὲ ἀλύσει:

ANONYMOS BYZANTIOS XVI. p. 100—104. Köchly-Rüstow. Τούτων δὲ οὕτως συντεταγμένον χρεῖ τοὺς μὲν προστάτας κερῆσθαι τοῖς φυλακτικοῖς τῶν ὀπλων, ὑφ' ὧν μάλιστα τοῦ σώματος τὰ πρὸς τὴν μάχην μέρη φυλάσσεται, καὶ τὴν μὲν τῶν ἀσπίδων διάμετρον οὐκ ἔλαττον εἶναι σπιθαμῶν ἑπτὰ, ὥστε τὰς ἀσπίδας εἰς ἀλλήλας καλῶς συντιθεμένους καταφράττειν καὶ κατακαλύπτειν καὶ φυλάττειν τὸ στράτευμα, εἰς τὸ μῆδ' ἓνα ὑπὸ τῶν βελῶν τῶν ἐναντίων παθεῖν.

Τὰς δὲ γε τῶν πρωτοστατούντων μάλιστα ἀσφαλεστέρας τυγχάνειν, ἔχειν δὲ αὐτάς μόνον πέταλον σιδηρῶν κατὰ μέσον τῆς ἀσπίδος εἰς κύκλον γραφόμενον, ἐν ᾧ ξίφος ἀνεστάτω οὐκ ἔλαττον τὸ ὕψος δακτύλων τεσσάρων, ἢ οὐ μόνον τοὺς ἐναντίους φοβῆ πῆρρωθεν ὀρῶντας, ἀλλὰ καὶ τραυματίζει κακῶς εἰς πῆεραν ἐρχόμενον. Τὰς δὲ περικεφαλαιὰς καὶ τοὺς θώρακας καὶ τὰς περικνημίδας εἶναι μὲν καὶ αὐτὰ ἐπὶ τοσοῦτον βάρος ἔχοντα, ὥστε μῆτε βραδύως πάσχειν αὐτάς, μῆτ' ἄγαν τῷ βαρεῖ λυπεῖν καὶ πρὸ καιροῦ καταδαπανᾶν τὴν

A SCHEFFER-kidatta *Taktika* p. 304—5, 19—22. Περὶ ὀπλισεως. Πῶσα δεῖ ὄπλα ἔχειν τοὺς σκουτάτους. Σκουτάρια ὀμόχροα, ἢ κατὰ ἀρισμὸν, ἢ κατὰ τάγματα. σπαθία ἐρουλίσκια. Κοντάρια. Κασσίδια, ἔχοντα τουφία μικρὰ καὶ φλάμουλα, κατὰ τῶν μῆλων, καὶ μάλιστα τοὺς πρώτους τῶν ἀκίων. Σπενδόβουλα καὶ μορτζοβάβρουλα. τοὺς δὲ ἐπιλέκτους τῆς ἀκίας καὶ ζάβας, εἰ μὲν ἀπαντᾷ, ἴλους, ἐπεὶ κἄν διὰ τοὺς πρώτους τῶν ἀκίων τασσομένους, περικνημίδας σιδηράς, ἢ ξυλίνας, μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς κεφαλαῖς καὶ οὐραῖς τασσομένους.

Πῶσα δεῖ ὄπλα ἔχειν τοὺς ψιλούς. Τοξευφάρετρα ἐπὶ τῶν ὤμων ἀναβασταζόμενα, ἔχοντα κούκουρα μεγάλα, χωροῦντα ἀπὸ τριᾶκοντα, ἢ καὶ τεσσαράκοντα σαγιτῶν. Σκουτάρια μικρὰ. Σιωληνάρια ξυλίνα, μετὰ μικρῶν σαγιτῶν, καὶ κούκουρον μικρὸν, ἄπερ καὶ ἀπὸ πολλοῦ διαστήματος βίπτονται διὰ τῶν τοξερῶν, καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἀχρεῖα εἰσὶ. Βηρύττας ἤτοι λακκῖδια Σκλαβινίσκια τοὺς ἀπειροὺς πρὸς τοξείαν ἔχοντας, ἢ λειπομένους ὡς εἰκὸς τόξων. μαρτζοβάβρουλα ἀναβασταζόμενα.

διὸ καὶ οἱ πλείους καὶ τούτους μετὰ τῶν φίλων συντάττουσιν.

Τῆς δ' ἱππικῆς δυνάμεως, ἣν ἐχωρίσαμεν ἀπὸ τῆς τῶν ἀρμάτων, ἐν ταῖς εἰλαῖς κατατασσομένης ἢ μὲν ἔστι κατάφρακτος ἢ δ' οὐ κατάφρακτος· κατάφρακτος μὲν ἢ τοὺς τε ἵππους καὶ τοὺς ἄνδρας θώραξι πάντοθεν σκέπυσσά τῶν δὲ μὴ καταφράκτων οἱ μὲν εἰσι δορατοφόροι, οἱ δὲ ἀκροβολισταί· δορατοφόροι μὲν οὖν εἰσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἵππων τῆς πολέμιοις συμπλεκόμενοι καὶ πλησίον θάρασι μαχόμενοι· τούτων δὲ οἱ μὲν καὶ θυρεοὺς ἔχουσι καὶ καλοῦνται θυρεοφόροι, οἱ δὲ χωρὶς θυρεῶν αὐτὸ μόνον θάρασι μαχονται, οἳ καὶ ἰδίως δορατοφόροι καλοῦνται, ὑπ' ἐνίων δὲ ξυστοφόροι.

ἀκροβολισταὶ δὲ τῶν ἵππων λέγονται οἱ πόρρωθεν βάλλοντες· τούτων δὲ οἱ μὲν δορατίους χρώνται, οἱ δὲ τόξοις· καὶ δορατίους μὲν οἱ καλούμενοι Ἰαραντίνοι· τῶν δὲ Ἰαραντίνων δύο εἶδη διαφοραὶ· οἱ μὲν γὰρ τοῖς δορατίοις πόρρωθεν βιάλλοντες ἵππακοντισταὶ καλοῦνται καὶ ἰδίως Ἰαραντίνοι λεγόμενοι· τινὲς δὲ τῶν Ἰαραντίνων ἐλαφροῖς δορατίους

λεπταῖς σιδηραῖς ἐπιπλαγμένοι.

Τῆς δὲ ἱππικῆς ὀπίσσις ἢ μὲν κατάφρακτος τυγχάνει οὖσα, ἢ δὲ ἀφρακτος, καὶ κατάφρακτος μὲν ἢ τοὺς ἵππους καὶ τοὺς ἵππεας πεφραγμένους παρεχομένη, τοὺς μὲν θώραξι φολιθωτοῖς ἢ λινοῖς ἢ ἐκ κεράτιν καὶ παραμυθίοις, τοὺς ἵππους δὲ παραπλευριδίοις καὶ προμετωπίδοις ἀφρακτος δὲ ἢ ἐναντία· τούτων δὲ οἱ μὲν δορατοφόροι εἰσιν, οἱ δὲ ἀκροβολισταὶ μόνον· δορατοφόροι μὲν οἱ πελάζοντες, ταῖς τάξεσι τῶν πολεμίων καὶ θάρασι ἀπομαχόμενοι, ἀκροβολισταὶ δὲ οἱ πόρρωθεν ἀκροβολισμοῖς διαχρόμενοι, καθάπερ Ἀρμένιοι καὶ Παρσυσταῖν ὄντι μὴ κοντοφόροι. τῆς προτέρας δὲ ἰδέας οἱ μὲν καὶ θυρεοὺς φέρουσι καὶ καλοῦνται θυρεοφόροι, οἱ δὲ ἄνευ τούτων αὐτὸ μόνον θάρασι μάχονται, οἳ δὲ καὶ δορατοφόροι ὀνομάζονται, ἔστιν δὲ ὑφ' ὧν ξυστοφόροι. ἀκροβολισταὶ δὲ λεγθεῖεν ἂν οἱ μὴ ἐς χεῖρας ἰόντες, ἀλλὰ πόρρωθεν ἐξακοντίζοντες· καὶ τούτων οἱ μὲν δορατίους διαχρώνται ἐς τὸν ἀκροβολισμόν, οἱ δὲ τόξοις. οἱ μὲν δὲ δορατίους ἀκροβολίζόμενοι Ἰαραντίνοι ὀνο-

τῶν στρατιωτῶν δύναμιν.

Εἶναι δὲ τοιαῦτα οὐ μόνον διὰ τὴν ἕλην λυσιτελοῦντα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν λειότητα, ἵνα διολισθαίνῃ τὰ βέλη προσπίπτοντα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπόστασιν· δεῖ γὰρ αὐτὰ ἐπικεῖσθαι οὐκ ἐπὶ χιτωνίσκων, ὅτιναις τοῦ βάρους τῶν ὅπλων φεύγοντες, ἀλλ' ἐπὶ ἱματίων οὐκ ἐλαττον δακτύλου τὸ πάχος ἔχοντων, τὸ μὲν, ἵνα μὴ λυπηῇ προσψαύοντατῆ σκληρότητι, ἀλλ' ἔφραμότητῃ τῆ σώματι καλῶς ἐπικείμενα, τὸ δ' ἵνα μὴ βραδίως ἄπτηται τῶν σαρκῶν τὰ τῶν ἐγθρῶν βέλη, ἀλλ' ἐμποδίζηται τοῦτο μὲν, ὡς εἴρηται, διὰ τὸν σιδηρὸν καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὴν λειότητα, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν σάρκα τοῦ σιδήρου ἀπόστασιν.

Δεῖ δὲ τὴν περιεφαιλαίαν καὶ ξίφος κατὰ κορυφῆν ἔχειν οὐκ ἐλαττον τὸ ὕψος δακτύλων τριῶν, ἢν', εἰ τύχοι, ἐν ταῖς συμπλοκαῖς οἱ στρατιῶται καὶ δι' αὐτῶν ἀγωνίζονται καὶ φοβερώτεροι τοῖς ἐγθροῖς διαδεικνύονται.

Τὰ δὲ θάρατα ἔχειν μῆκος, ὅπως ἂν ἕκαστος αὐτῶν φέροι δύναται, ὡς αὐτῆς δὲ καὶ

μενα εἰς θηκάρια δερμάτινα, σφενδόβουλα.

Πῶς δεῖ ὀπλιζέσθαι καθαλλάριον στρατιώτην, καὶ ποῖα κατὰ τὸ ἀναγκαῖον εἶδη κτᾶσθαι. Τῆς γυμνασίας τῆς καθ' ἕνα ἄνδρα δεόντως γινωμένης δεῖ ὀπλιζέσθαι τοὺς στρατιώτας διὰ τῶν ἰδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων, καὶ τὰ ἐπιτήδεια δὲ ἐν τῇ καιρῷ τοῦ παρχειμαδίου παρασκευάζεσθαι τὰ πρὸς τὰς ἀναγκαῖας χρεῖας τῆς ἐπιστρατείας καὶ ἔχειν ταῦτα πάντας μὲν ἀναλόγως πρὸς τε τὴν ἐκάστου ποιότητα, καὶ τὰς χορηγοῦ μένας αὐτοῖς χρηστικὰς συνήθειας, μάλιστα δὲ τοὺς τῶν μερῶν καὶ μοιρῶν καὶ ταγματίων ἀρχοντας, ἑκατοντάρχας, δεκάρχους, πεντάρχους, καὶ τετράρχους, βουκελλαρίους καὶ φοιδεράτους, ζάβας σὺν σκαπλίσις τελείας, μέχρι τοῦ ἀστραγάλου ἀνασυρομένας λωρίδας καὶ κρικελλίους, μετὰ τῶν θηκαρίων αὐτῶν, κασσίδας ἔχουσας ἄνωθεν τοῦφια μικρὰ, τοξάρια κατὰ τὴν ἐκάστου ἰσχύον, καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτήν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπαλωτέρα, ἔχοντα θηκάρια πλατέα, ἵνα ἐν καιρῷ δυνατόν ἔστι τεταμένα χωρεῖν τὰ τόξα ἐν αὐτοῖς· κόρδας ἐκ περισσοῦ ἐν τοῖς πουγίλοις αὐτῶν. κούκουρα

χρόνται, ἃ ἅπαξ ποτὲ ἢ δις προεξακοντίσαντες τὸ λοιπὸν συμπλέκονται τοῖς πολέμοις ἔγγυθεν ἀπομαχόμενοι παρὰ πηλοσίως ταῖς προειρημένους δορατοφόροις· οὗτοι δὲ καλοῦνται ἑλαφροί. οἱ δὲ τῶν ἵππέων τόξους χρώμενοι ἵπποτοξῶται λέγονται, ὕπ' ἐνίων δὲ Σκύθαι.

μάχονται, οἱ δὲ ἔτεροι ἵπποτοξῶται. καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Ταραντίνων οἱ μὲν αὐτὸ μόνον πόρωθεν ἀφιστάμενοι ἢ ἐκ κύκλους περιππεύοντες διαχρῶνται τῷ ἀκροβολισμῷ, οἱ δὲ καὶ εἰλικονεῖς Ταραντῖνοι εἰσιν, οἱ δὲ τὰ πρῶτα ἐξακοντίσαντες ἔπειτα συμπλέκονται τοῖς πολέμοις ἢ θόρυ ἐν ὧν ἔσθον ὑπολείπμενοι ἢ καὶ σπάθη διαχρῶμενοι· καὶ οὗτοι καλοῦνται ἑλαφροί.

Ῥωμαῖοι δὲ οἱ ἵππεῖς οἱ μὲν κόντους φέρουσι καὶ ἐπελαύνουσι ἐς τὸν τρόπον τὸν Ἀλβανικὸν καὶ τῶν Σαυροματῶν, οἱ δὲ λόγχας ἔχουσι. σπάθη δὲ μακρὰ καὶ πλατεῖα ἀπήρτηται αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὤμων, καὶ θυροῦς πλατεῖς παραμήκεις φέρουσι καὶ κράνος σιδηροῦν καὶ θώρακα τὸν πεπλεγμένον καὶ κνημίδας μικράς. λόγχας δὲ ἐς ἀμφοτέρα φέρουσι καὶ ἀκοντίσαι μακρόθεν, ὅποτε τούτου θέοι, καὶ ἐγγύθεν ἐκ χειρὸς ἀπομάχεσθαι· συμπλακῆναι δὲ εἰ δεήσοι εἰς χεῖρας ἐλθόντας, ταῖς σπάσαις μάχονται· οἱ δὲ καὶ πελέκεις μικροῦς φέρουσι πάντοθεν ἐν κύκλῳ ἀκικῶς ἔχοντας.

τοὺς κατὰ τὸν δεῦτερον ζυγὸν καὶ τρίτον καὶ τέταρτον τεταγμένους, ὥστε τὰ τῶν τεσσάρων ζυγῶν δόρατα προπίπτειν τοῦ παντός στρατεύματος, καὶ τὰ μὲν τοῦ πρώτου ζυγοῦ πρὸς τὰ τοῦ δευτέρου τοσούτον προέχειν, ὅπόσον καὶ ὁ πρῶτος ζυγὸς τοῦ δευτέρου, καὶ ἐφεξῆς ὁμοίως ἕως τοῦ τετάρτου ζυγοῦ· σημαίνει δὲ ὡς τὰ πολλὰ τοῦτο πυκνουμένης τῆς φάλαγγος ἀνὰ πῆχυν ἓνα.

Ἢ μὲν οὖν τοιαύτη σύνταξις τῶν δοράτων λέγεται Μακεδονική· ταύτη γὰρ τοὺς Μακεδόνας φασὶ χρῆσασθαι. τινὲς δὲ τὰ δόρατα τοῦ δευτέρου ζυγοῦ ἐπὶ τοσούτον μακρότερα τοῦ πρώτου ἐποίησαν, ὥστε τὴν προβολὴν τῶν δοράτων τοῦ τε πρώτου ζυγοῦ τοῦ τε δευτέρου ἴσην εἶναι διὰ τὸ δύο δόρατα καθ' ἑνὸς ἀγωνίζεσθαι τῶν ὑπεναντίων.

Τοὺς δὲ μετὰ τὸν τέταρτον ζυγὸν τεταγμένους οἱ μὲν καὶ αὐτοὺς κατέχειν ἐπέτρεψαι δόρατα πλὴν τῶν πρώτων ἐλάττωνα, οἱ δὲ ἴσως ἄμεινον βουλευσάμενοι οὐδὲ δόρατα, μάλλον δὲ δοράτια καὶ ἀκόντια καὶ ἴσα διὰ χειρὸς βάλλεσθαι κατὰ τῶν ἐχθρῶν δύνανται· πλὴν τῶν ἄκρων σίχων τῆς φάλαγγος καὶ

μετὰ σαγιτῶν, καὶ σκεπημάτων αὐτῶν ἐπιτήδεα χωροῦντα ἀπὸ τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα σαγιτῶν· ἐν τοῖς τοξοζωνίοις βίνια καὶ σουβλία κονταρια καβαλλαρικά, ἔχοντα λιωρία κατὰ τοῦ μέσου, πρὸς τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων, μετὰ φλαμουλῶν· σπασία περιτραχήλια στρογγύλα, κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα, ἐν τάξει κροσσίων λιγῶν, ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἀραιῶν. τοὺς δὲ μὴ εἰδότας νεανίσκους τοξεύσαι, κονταρια μετὰ σκουαρίων. οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ χειρομάνικα σιδηρᾶ τοὺς βουκελλαρίους ἐπινοήσαι, καὶ μικρὰ τουφέα κατὰ τῶν ὀπισθελίγων καὶ ἀντελλίων τῶν ἵππων, καὶ φλάμουλα μικρὰ ἐπάνω τῶν ἑαβῶν κατὰ τὸν ὦμον. Ἦσαν γὰρ εὐσχήμους ἐν τῇ ὀπλίσει ὁ στρατιώτης ἔστιν, τοσούτον καὶ αὐτῇ προθυμία πρισγίνεται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς δειλία. Κρῆ πάντας τοὺς νεότερους Ῥωμαίους δίχα τῶν ἑθνικῶν τοὺς μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ἑτῶν ἀναγκάζεσθαι, εἴτε κατὰ λόγον οἴδασι τοξεύσαι, εἴτε μετρίως, τοὺς πάντας τοξοφάρετρα φορεῖν. κεκτῆσθαι δὲ καὶ κονταρία, ἵνα τοῦ ἐνός ὡς εἰκὸς ἀστοχοῦντος, ἔγῃ τὸ ἄλλο εἰς χερσῶν

τῶν προσεχῶς παρακειμένων αὐτοῖς ἄκριτριῶν στίγων, ἔτι δὲ καὶ τῶν οὐραγῶν καὶ τῶν προσεχῶς παρακειμένων αὐτοῖς ἄκριτριῶν ζυγῶν· δεῖ δὲ τοῖς ἐπὶ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ζυγοῦ τεταγμένοις τὸν αὐτὸν καθυλισμὸν ἔχειν οὐ μόνον τοὺς οὐραγούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄκρους στίλους τῶν πλευρῶν —, τί γὰρ ἂν καὶ ὠφελήσαιεν τοὺς πρωτοστατοῦντας εἰς χεῖρας ἐχθρῶν ἤκυντας τὰ ὄρατα τῶν κατὰ μέτου τῆς φάλαγγος τεταγμένων; Καὶ ἡ μὲν τῶν ἕπλων χοῆσις τοιαύτη, εἰ δὲ μὴ πάντες οἱ τῆς φάλαγγος ἔχουεν θώραξι καὶ περικνημίσι χρῆσθαι, ἀλλὰ πάντως οἱ γε κατὰ τὸν πρότερον καὶ δεῦτερον ζυγὸν καὶ τὸν τελευταῖον καὶ τῶν στίγων οἱ ἄκρι περιβαλοῦνται ταῦτα διὰ τὰς εἰρημένας αἰτίας, οἱ δὲ λοιποὶ ζάβαις καὶ θώραξι καὶ περίκεφαλαῖαις τοῖς ἐκ πύλου καὶ βύρσης συντιθεμένοις· ὡς δ' ἂν μὴ λυπῆ ταῦτα τὸ σῶμα τῆς σκληρότητι, ὑποκείσθωσαν καὶ αὐτοῖς περιστηθίδια, καθάπερ ἐπὶ τῶν σιδηρῶν θωρακίων καὶ τῶν ἄλλων ἐλέγομεν. ὠφελήσει γὰρ κἀνταῦθα τῆς πυχύτητι ταῦτα, οὐ βλάβος τῶν βελῶν διερχομένων ἢ οὐ σφόδρα φθάνοντων τὸ βᾶθος τοῦ σώματος.

σιν. τοὺς δὲ ἀπειροτέρους ἀπαλιωτέροις χρῆσθαι τοξαρίοις. Κἂν γὰρ οὐκ οἶδασι, τῶν χρόνων ἐπιτηδεύουσι μάθειν, ὅπερ τῶν ἀναγκαίων ἐστί. χρὴ τοὺς ἕπλους, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχόντων, καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιλέκτων προμετωπίδια ἔχειν σιδηρᾶ, καὶ στηθιστήρια σιδηρᾶ, ἢ ἀπὸ κεντούκλων, ἢ κατὰ τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων ἐπισκέπασθαι τὰ στηθῆ, καὶ τοὺς τραχήλους αὐτῶν, καὶ μάλιστα τῶν προτασσομένων ἐν τῇ μάχῃ.¹⁾

¹⁾ A szöveget néhol hallgatólágosan kijavítottam a Vári által közölt firenzei recensio alapján (l. BZ. XV (1906.) p. 50) — 53.). Itt-ott a saját coniecturáimat is használtam.

A legszembeütőbb különbség a megelőző korbeli taktikusok és szerzőnk nyelvhasználata között a szavak megválasztásában van. A fegyverek nevei ALLIANOSNÁL ARRIANOSNÁL ÉS ANONYMOS BYZANTIOSNÁL a régi görög irodalmi nyelven vannak közölve, ellenben szerzőnk szorosán ragaszkodik a vulgaris latin katonai nyelv szavaihoz s még ott is, a hol görög elnevezéseket használ, a népies alakoknak ad előnyt az irodalmiakkal szemben. Szerzőnk σκουτάριον-t (scutum), κασσίδιον-t (cassis), ἀκία-t (acies), σάγιττα-t (sagitta), βήρυττα-t (verutum), κέντουκλον-t (centunculum) mond, a mikor elődei ἀσπίς-t, vagy éppen θυρεός-t, κράνος-t, illetve περικεφαλαία-t, στίχος-t, βέλος-t, δορατίον-t és πῖλος-t mondanak. Nagy számmal fordulnak elő nála olyan, a vulgaris latinságból merített szavak, melyeknek görög megfelelőit elődeinél nem találjuk, így pl. τούφιον (tufa), φλάμουλον (flammula), μαρτζοβάρβουλον (martio-barbulus), λακίδια (recte ἀκλίδια, acilides), σκάπλιον (scapula), stb.; ezeknek latin megfelelőit mind megtaláljuk VEGETIUSNÁL és más latin íróknál, a mint ezt már SCHEFFER észrevette s a szöveg után közölt jegyzeteiben bizonyítja is. Magukat a tiszta görög elnevezéseket is vajmi ritkán használja a régebbi taktikus írók példája szerint, azaz irodalmi formájukban, hanem mindenütt szívesebben fordul a mindennapi katonai használatban megszokott népies alakokhoz, pl. κοντάριον (ἀκόντιον), σφενδόβολον (σφενδόνη), στηθιστήριον (παραπλευριδίον), τοξάριον (τόξον), κόρδα (i. γορδή, νευρά) stb. Számos olyan fegyvert vagy felszerelési tárgyat említ, melyeknek nevét megelőzőleg úgy a görög, mint a latin taktikusoknál alig találjuk, s ezek természetesen mind népies alakban vannak közölve: ζάββα (bőrből készült mellvért), κούκουρον (nyiltartó tegez), σωληνάριον (csövecske, melybe kis nyilat tettek), πουγγίον (zacskó), τοξοζώνιον (íjtartó öv) stb.¹⁾

Hasonló különbségekre bukkanunk a phraseologia és mondatfűzés tekintetében is. A három régebbi taktikusnál léptenyomon találkozunk az ó-attikai irodalmi próza megszokott phrasis-készletével. A mondatok arányosan vannak tagolva s

¹⁾ Hogy mennyire megegyezik szerzőnk katonai szókincse a korabeli vulgaris nyelvvel, azt már Gyomlay találóan bizonyította néhány példán a Chronikon Paschale-val való egybevetés alapján i. m. 21. l.

kapcsolásuk kifogástalan. Semmi sem hiányzik belőlük, a mi a mondatok syntaktikailag teljes felépítéséhez megkívánható. Legjobb stílista köztük ANONYMOS BYZANTIOS, kinek hosszú lélekzetű mondatai bonyolultabb szerkezetükkel s nyomatékos ismétlésekkel (l. pl. καταφράττειν καὶ κατακαλύπτειν καὶ φυλάττειν) a szónoki periodusra emlékeztetnek. AILIANOS és ARRIANOS rövidebben írnak, mert ők egyszerűen csak leírják a tényleges állapotot a felfegyverzés tekintetében, ANONYMOS BYZANTIOS előadása már jóval szélesebb keretekben mozog, mert célja az, hogy kifejtse és megokolja, hogy a használt fegyverek közül milyenek a legcélszerűbbek.

Szerzőnk nem csatlakozik a kettő közül egyik módszerhez sem. Ő nem azt írja le, hogy mi van vagy mi volt használatban, sem azt, hogy mi a legcélszerűbb, hanem pusztán előírja, hogy minek kell lennie a sereg felszerelésében. Szeme előtt teljesen praktikus cél lebeg, minden elméleti okoskodás mellőzésével. Ezért szavai katonás rövidegességgel, szinte vezényszó-szerűen hangzanak. Mondatai többnyire elliptikusak, mint a vezényszavak. Csak nagyon lazán, néha éppen sehogy sincsenek kapcsolva. A mondat-tagolásban semmi keresettség nála, művészet még kevésbé. Rhetorikai szempontból tekintve stílusa határozottan pongyolának tetszik. Használ ugyan irodalmias szerkezeteket és kifejezéseket, de csakhamar kitűnik, hogy nagyon kevésbé ért ezek kezeléséhez. A nagyon szegényes és hiányos irodalmi köpeny alatt a népies nyelv ápolatlan, marcsona, de életerőtől duzzadó teste lappang. Úgy beszél, mint katona a katonákhoz, s az irodalmi divatnak csak éppen annyi engedelményt tesz, a mennyit a katonai nyelv megtűr.

Ez összehasonlításokból kitűnik, hogy szerzőnk valóban hű marad a bevezetésben kifejtett elvekhez a nyelv tekintetében s stílusára teljesen ráillik az a jellemzés, a mit PISIDES HERAKLEIOS taktikai művének egyszerű és praktikus kifejezőmódjáról mond. A hozzá közelebb eső megelőző taktikusokról ugyanezt nem lehetne állítani. Ezek nyelve se nem praktikus, se nem egyszerű. Nem praktikus azért, mert régi elnevezéseket illesztnek a mindennapi életben használtak helyére, s nem egyszerű azért, mert tekintettel vannak a művészi előadás követelményeire.

Ha semmi egyéb bizonyítékot nem lehetne fölhozni arra,

hogy ezt a Taktikát sem URBIKIOS, sem MAURIKIOS nem írhatta, már maga a nyelv döntő bizonyosságot szolgáltatna e tekintetben. Az Οὐρβικίου ἐπιτίθευμα cz. illetéktelenül betoldott fejezetben ugyanis nem találjuk meg azokat a népies izű szavakat és kifejezéseket, melyek használata a Taktika főjellemtvonásai közé tartozik. URBIKIOSnál előfordul a sereg mélységét alkotó sorok megjelölésére a régi δεκαλία szó ¹⁾ (v. ö. AILIANOS-ARRIANOS p. 272. K.-R.), melyet szerzőnk gondosan kerül s helyette a közhasználatban élő δεκαρχία-t használja (p. 34., 60. etc.). URBIKIOSnál az ágyú neve βαλλίστρα (p. 367., 369.), szerzőnknel ugyan előfordul ez is (p. 307.), de gyakrabban a népies μάγγανον vagy πετροβόλος (p. 244., 245.). A nyíl és a ló megnevezésére URBIKIOS nem ismer más szót, mint a βέλος-t és ἵππος-t, szerzőnk azonban ezek mellett sűrűbben használja a τσιγγίττα-t és ἄλογον-t. URBIKIOS stílusának azután erős rhetorikai színezete van. Nála már raffinált művészzel megszerkesztett periodusokkal találkozunk, melyekben a GORGIAS-féle figurák is előfordulnak (antithesis, parisisis).²⁾ Mind olyan sajátságok, melyek a Taktika szerzőjétől távol állanak. MAURIKIOS császárról pedig megjegyzi az ő történetírója, THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, hogy nagy súlyt helyezett az előadás nagyszerűségére s szerfölött tisztelte azokat, a kik a széptudományokban járatosak voltak.³⁾ Hogy mit értett

¹⁾ I. Gyomlay i. é. 36. l. A nyelvi különbségek mellett fontos tárgyi ellentét van még a Gyomlaytól érintettekén kívül a két szerző között az ellenfél halottjainak fosztogatására nézve. Urbikios ezt egyenesen ajánlja már az első visszaverés után (p. 368), míg szerzőnk halálbüntetés terhe alatt tiltja (p. 38, 146).

²⁾ I. pl. p. 364. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἀθρόως εἰς ἐκδίκησιν τῶν βωμαιζῶν πραγμάτων θεῶθεν κινούμενος ὁ καλλίνικος ἡμῶν καὶ εὐσεβέστατος δεπότης ὄρησε, καὶ συμβαίνει τοὺς μὲν ἐμπείρους τοῦ πράγματος ἀπολυμπάνεσθαι διὰ γῆρας, τοὺς δὲ νεωτέρους ἐν τοῖς κινδύνοις μανθάνειν τὴν τῶν πολεμίων πείραν, ἐκ δὲ τούτων ἀθυμίαν καὶ ὄκνον προσγίνεσθαι τοῖς κάμνουσιν, ἐτόλμησα μίαν παράταξιν προσῆλθαι τὸν μὲν στρατιώτην γυλάττουσαν ἄτρωτον, τοὺς πολεμίους δὲ καταγαζομένην, μὴ ὀφθεῖσαν μὲν παρὰ τῶν παλαιῶν, ἐπινοηθεῖσαν δὲ παρ' ἐμοῦ.

³⁾ ed. C. de Boor, VIII, 13; p. 311: μενούγγη λέγεται τὸν Μαυρικίον φιλοτίμως ἔχειν περὶ τὴν τῶν λόγων μεγαλοπρέπειαν τιμᾶν τε λίαν λαμπρῶς, τοὺς ἐνηλκνότες περὶ τὰ κάλλιστα τῶν μαθημάτων. Maurikios szerzősége ellen más oldalról hozott fel nyomós érveket Carlo M. Patrono a Contro la paternità imperiale dell' Οὐρβικίου Τακτικᾶ Στρατηγικᾶ (Estratto dalla Rivista Abruzzese di Scienze, Lettere ed Arti XXI, fasc. XII; Teramo, 1906) cz. értekezésében.

a történetíró az előadás nagyszerűségén és a széptudományokon, az eléggé kitűnik az ő bombasztikus és költői szóvirágokkal hatványozott mértékben felített stílusából, mely merő ellentéte a Taktika nyelvének. Nem kételkedhetünk tehát eme tudósítás után azon, hogy MAURIKIÓS, ha egyáltalában szándékában lett volna taktikai művet írni, ezt egészen másképp írta volna meg, mint a hogy azt a tévesen neki tulajdonított Taktika szövegén látjuk.

PISIDES folytatólagosan így jellemzi HERAKLEIOS munkáját: «A sereget gyorsan rendbehozod *szövegekkel és ábrákkal*» (καὶ λόγοις καὶ σχήμασι). Ez a jellemzés is talál a Taktikára, melynek szövegében sűrűn történik hivatkozás a különféle harci alakzatokat szemléltető ábrákra. SCHEFFER nem egészen helyesen jár el akkor, a mikor ez ábrákat nem a szöveg között a maguk helyén, hanem a szövegtől elkülönítve egy csoportban közli a kiadás végén. Azonkívül nem is közöl minden ábrát, mely a szövegben említve van. Maga megjegyzi (p. 430.), hogy némely ábra már azokból a kéziratokból hiányzik, melyeket ő felhasznált. Szerzőnk rendszerint a σχήμα szót használja az ábrák megjelölésére, így pl. p. 55. κατὰ τὸ ὀπισθεταγμένον σχήμα (utalás a p. 91.-hez tartozó ábrára, melyet Scheffer mint acies VIII.-t közöl), p. 92. ὀπόμενον τοῦ προδηλωθέντος σχήματος ἐνὸς μέρους (utalás az előbbi alakzatra, melyet SCHEFFER mint acies IX—X.-t közöl), p. 99. τοῦτο τὸ σχήμα . . . ἀρμόδιόν ἐστιν (vonatkozik a SCHEFFER által közölt acies XII.-re), p. 91. κατὰ τὸ προκείμενον σχήμα (világosan «az előttünk fekvő ábrát» jelenti, mely mint acies VIII. van közölve), úgyszintén valamivel alább κατὰ τὸ ἐξῆς ὀποκείμενον σχήμα a következő ábrát jelenti (acies IX—X.) stb. A σχήμα mellett előfordul nála a καταγραφή is az ábra megnevezésére, pl. p. 299. καταγραφή συμμίχτου τάξεως (közölve a SCHEFFER-féle kiadás utolsóelőtti oldalán), p. 79—80. ὡς δηλοῖ ἢ καταγραφῆ, háromszor egymásután (de az ábrák SCHEFFER megjegyzése szerint már a kéziratban is hiányzanak). A καταγραφῆ azonban nem mindig jelent ábrát nála, hanem egyszerűen leírást, megmagyarázást, így pl. p. 93. ὡς προγεγραπται, ἐν τῇ τοῦ μέρους καταγραφῆ kifejezésben arra a leírásra vonatkozik, melyet megelőzőleg (p. 90.) adott a II. vonalban levő dandár felállítására nézve. Úgyszintén a καταγραφῆ προστάτου (p. 363.) a tábor leírá-

sát, illetve egy erre vonatkozó ábrának a megmagyarázását jelenti, mely ábra azonban — sajnos — hiányzik.

Fontos dolog itt annak a kiemelése, hogy a Taktika rendszerint ugyanazt a szót használja az ábrák megnevezésére, melyet PISIDES, t. i. a σχήμα-t. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy szerzőnk műve egyes könyveit λόγος-oknak czimezi, akkor megállapíthatjuk, hogy a καὶ λόγοις καὶ σχήμασι kifejezés nemcsak tartalmilag, hanem a nyelvi kifejezés tekintetében is teljesen rávall a Taktikára. PISIDES bizonyára ismerte és olvasta a Taktikát, hiszen ő elkísérte HERAKLEIOS-t a perzsák elleni első hadjáratára s a hadjárat megkezdése előtt részt vett azokban a katonai gyakorlatokban, melyeket a császár Kilikiában tartott csapatainak harcszerű kiképzése céljából, a mint dicsőítő költeményeiben többször is említi, autopsia alapján írván le itt szerzett benyomásait. E gyakorlatok alkalmával pedig ugyancsak szorgalmasan olvasták a Taktikát!

PISIDES azután a következőképpen jellemzi HERAKLEIOS-nak a taktikai művén való dolgozását: «Nem volt olyan hadtudományi munka, melyet át ne olvastál volna, előírva, elrendelve, rendezve, hozzáírva stb.» Ennek értelme a szokásos rhetorikai nagytámasznak kellő értékére való leszállítása után az, hogy HERAKLEIOS műve megírásához széleskörű forrástanulmányokat végzett s művét régebbi taktikai munkák adatai alapján írta meg, de úgy, hogy ez adatokat kiválogatta, újból rendezte s belátása szerint kibővítette, megtoldotta. Régebbi munkáknak a kivonatolása, sokszor csaknem szó szerinti átvétele sehol sem annyira gyakori és megszokott dolog, mint éppen a taktika-irodalomban, hol valamely munkával gyakran találkozunk századokkal később II. vagy III. (olykor javítatlan és bővítetlen) kiadásban. Így már némi kis tájékozódás után is egész bátran kimondhatjuk Taktikánkról, hogy régebbi források felhasználásával készült. JÄHNS¹⁾ egyenesen compilatióknak tartja, mely alig mond valami újat. Ha JÄHNS-nek igaza van, akkor PISIDES fenti jellemzése nem talál egészen pontosan a Taktikára, mert ő úgy a régi anyag kiválasztásában és elrendezésében, mint új anyag hozzáadásában

¹⁾ Geschichte der Kriegswissenschaften. I. Abt. München u. Leipzig, 1889. 155. l.

hangsúlyozza a császár önálló tevékenységét forrásaival szemben. Vessünk tehát egy pillantást arra a kérdésre, hogy milyen viszony van a Taktika és a szerzője által felhasznált régebbi munkák között.

Név szerint nem nevezi meg egyik forrását sem, de gyakran említi őket a *οἱ ἀρχαῖοι*, vagy *παλαιοί* összefoglaló neve alatt. E gyűjtőnéven ő az ókori görög taktikus írókat, ú. m. ASKLEPIODOTOST, AILIANOST és ARRIANOST érti. Minden egyes konkrét esetben ugyanis, a mikor a «régiek»-re hivatkozik, ki lehet mutatni az említett írók szövegére való utalást. Így pl. p. 47. mondja: «διὸ καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοῦτο παρατηρήσαντες εἰς δροῦγγος, ἴτοι μέρη, καὶ μίρας διαφόρους πρὸς τὴν χρεῖαν ἔτασσον.» A heregnek egymás mögött két vagy több vonalban (*τάξις*) való felállítása egyike a Taktika legfontosabb és leggyakrabban hangsúlyozott elveinek, s ez alkalommal kiemeli, hogy már a régiek is felismerték ez elv czélszerűségét s a gyakorlatban alkalmazták is. V. ö. ASKLEPIODOTOS VI., 3.; p. 152. Köchly-Rüstow: «ἡ τῶν φιλῶν γίνεται φάλαγγξ, ἣν καὶ ἐπίταγμα καλοῦσιν ἔτιοι.» Hogy mit kell itt értenünk *ἐπίταγμα*-n, azt világosan megmondja AILIANOS, ki VII., 4—5.; p. 282. K.-R. kissé részletesebben nyilatkozik erről a dologról: «μετὰ δὲ τὴν τῶν ὀπλιτῶν φάλαγγα κατόπιν τάσσεται τὸ τῶν φιλῶν τάγμα· τούτου δὲ ἔτι κατόπιν τὸ τῶν ἰππέων. ὅταν μέντοι αἱ χρεῖαι ἀπαιτῶσιν, ἐν ἐτέροις τόποις τάσσονται οἱ τε φιλοὶ καὶ οἱ ἰππεῖς, ὡς προελθόντες ἐροῦμεν.» Még behatóbban foglalkozik ezzel a kérdéssel ARRIANOS ugyanazon a helyen: «ἐπὶ δὲ τοῖς ὀπλίταις τὸ πολὺ οἱ φιλοὶ τάττονται. ὡς αὐτοῖς μὲν τὴν σκέπην ἐκ τῶν ὄπλων εἶναι. τοῖς δὲ ὀπλίταις αὐτὴν ὠφέλειαν ἐκ τῶν κατόπιν ἀκοντισμάτων. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλῃ χώρῃ ἥδη οἱ φιλοὶ ἐτάχθησαν, ὅποτε οὕτω δέει, ἢ ἐπὶ κέρως ἐκατέρου, ἢ, εἰ πρὸ βλημα εἴη τοῦ ἐτέρου κέρως ποταμὸς ἢ τάφρος ἢ θάλασσα, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου μόνον ἐν ὑπερδεξίῳ τοῦ χωρίου, τοῦ ἀποκρούεσθαι τῶν πολεμίων τὴν ταύτην ἔφοδον, ἢ ἐς κώλυσιν κυκλώσεως· καὶ γὰρ αἱ τῶν ἰππέων τάξεις ἄλλοτε ἄλλη καθίστανται, ὅπῃ ἂν μέλλωσι ταχθέντες ὠφέλιμοι ἔσεσθαι». Kétségtelen, hogy szerzőnk fenti hivatkozásával a «régiek»-re ASKLEPIODOTOS, AILIANOS és ARRIANOS idézett nyilatkozataira czéloz. Hasonló utalással találkozunk a lovasság hadvonalainak (*τάξεις*) mélységére vonatkozó fejtegetései közt p. 58.: «περὶ δὲ τοῦ βάρους τῶν τάξεων, ἤρκει μὲν ἐκάστῳ τάγματι κατὰ τὸ ἀρχαῖον

σχῆμα, ὡς ἔγραψαν οἱ παλαιοί, εἰς τέσσαρας τῷ βάθει γίνεσθαι, ὡς τοῦ πλείονος τοῦ μέτρου τούτου ἀνωφελοῦς καὶ ἀργοῦ τυγχάνοντος.» Ide vonatkozólag ASKLEPIODOTOSnál ezt olvassuk VII., 4. ; p. 156. K.-R.: «τριῶν ἢ τεττάρων ἵππων εἶναι δεήσει τὸ βάθος καὶ πρὸς τοῦτό γε τὸ μήκος ἐξισοῦσθαι. Ugyanezt az elvet AILIANOS így fejezi ki XVIII., 6—8. ; p. 342.: «ἄρισται δὲ εἰσιν αἱ διπλάσιον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῷ μήκει ἔχουσαι ἥπερ ἐν τῷ βάθει, οἷον ὀκτώ μὲν τὸ μήκος, τέσσαρες δὲ τὸ βάθος, ἢ δέκα μὲν τὸ μήκος, πέντε δὲ τὸ βάθος κτλ.» Lényeges különbség van azonban szerzőnk és a régiek között ugyanezen elv czélszerűségének a megokolásában. Szerzőnk a négy lovasnál mélyebb csatarendet azért tartja haszontalannak, mert ez nehézkessé teszi a mozgást, míg AILIANOS és a belőle merítő ARRIANOS azért ajánlja a szélességénél felénnyel kisebb mélységű felállítást, mert így lehet pontosan négyzetalakú formát adni a csapatnak, miután egy ló hosszúsága a mélységben körülbelül két sor embernek felel meg a szélességben. Náluk tehát nem is a négyes szám a fontos, hanem az, hogy a homlokvonala hosszában kétszer annyi ember legyen, mint a mélységben. De nyilatkozataikból az tűnik ki, hogy legszokásosabb volt mégis a 8 : 4 arányban való felállítás, s ezt érti szerzőnk is az ἀρχαῖον σχῆμα-n.

A gyalog csapatok felállításánál szintén hivatkozik szerzőnk a régiekre, ezt mondván p. 308.: οἱ ἀρχαῖοι. ὅτ' ἂν πολὺανδρῶν λεγεῶνες συνίσταντο, τὰ τάγματα τῶν σκουτάτων ἀπὸ ἀκίων ἐξκαίδεκα ἐποίουσιν ἀνδρῶν διακοσίους πενήκοντα ἕξ, ταυτέστιν ἐκάστην ἀκίαν ἀνδρῶν ἕξ καὶ δέκα. τὴν τελευταίαν παράταξιν ταχημάτων ἐξήκοντα τεσσάρων, ἀκίων χιλίων εἴκοσι τεσσάρων, ἀνδρῶν μυρίων ἐξακισχιλίων τριακοσίων ὀγδοήκοντα τεσσάρων.» Ezek az adatok a régi hoplitalphalanx elméleti számarányaira és beosztására vonatkoznak, melyet már ASKLEPIODOTOS megemlít II., 7. ; p. 140.: «καὶ τοὺς γε πλείονας τῶν τακτικῶν εὐρήσεις πεποιηκότας τὴν φάλαγγα τῶν ὀπλιτῶν μυρίων ἐξακισχιλίων τριακοσίων ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ὡς δίχα διαιρουμένην μέχρι μονάδος, ταύτης δὲ ἡμίσειαν τὴν τῶν φιλῶν. ὑποκείσθω οὖν καὶ ἡμῖν τοσούτων ἀνδρῶν εἶναι τὴν φάλαγγα, τὸν δὲ λόγον ἐξκαίδεκα.» Majdnem ugyanezekkel a szavakkal, csak kissé bővebben szólnak erről a beosztásról AILIANOS és ARRIANOS is VIII., 3. ; p. 286. ASKLEPIODOTOS is tisztában van azzal, hogy ez a matematikailag pontosan kiszámított rendszer, mely a

kettővel a legkisebb egységig való oszthatóság elvén épül fel, a gyakorlatban nem mindig valósítható meg a rendelkezésre álló katonák folytonos számbeli hullámzásánál fogva, de ő nem igyekszik levonni ennek a ténynek a következményeit a fenti számítás módosítására nézve. Ez a különbség közte és szerzőnk között, ki részletes utasításokat ad a gyaloghadosztály mikénti beosztását illetőleg arra az esetre, ha a számarányok nem felelőnének meg a fenti elmélet követelményeinek, s kifejti, hogy miként lehet ez elméletben kifejezésre jutó elveket megvalósítani a számadatokhoz való szoros ragaszkodás nélkül is. Látjuk, hogy szerzőnk kiválóan gyakorlati érzéke mindenütt kidomborodik elődeinek elméleti hajlamaival szemben.

A fenti összehasonlításokból kitűnik, hogy ASKLEPIODOTOS AILIANOS és ARRRIANOS adatainak szószerinti átvételéről vagy szolgálai összetakolásáról szerzőnknel szó sem lehet. Ő ugyan átvészi emezektől mindazt, a mit helyesnek és fenntartandónak vél, de a régi taktikai elvek megokolásában és gyakorlati alkalmazásában megőrzi önállóságát forrásaival szemben.

Jóval szorosabban csatlakozik forrásaikhoz munkájának gnomikus részeiben, a hol már nem specialis útmutatásokat, hanem általános érvényű taktikai és stratégiai elveket ad velős mondasok alakjában. Így a VIII. könyv, melynek czime Γνωμικά, számos helyen erősen emlékeztet ONESANDROS és VEGETIUS tanításaira s néhol csaknem szószerint való fordítását adja ez utóbbi szerző Regulæ bellorum generales-ének. VEGETIUS nem csupán koránál, hanem praktikus czéljánál, egyszerű nyelvénél és latin terminológiájánál fogva is közelebb állott szerzőnkhez, s műve, mely az egész középkoron át nagy tekintélynek örvendett, csakugyan a legerősebb hatással volt szerzőnkre is valamennyi forrás között. Magában a mű szerkezetében és az anyagnak didaktikai elrendezésében is érezhető VEGETIUS hatása. Már SCHEFFER észrevette s ki is fejté jegyzeteiben, hogy a katonai terminus technicusok tekintetében meglepő megegyezések mutathatók ki a két munka között. Nagy általánosságban JÄHNS¹⁾ is utal VEGETIUSNAK és ONESANDROSNAK Taktikánkra való hatására. Víz-

¹⁾ l. i. m. 152—5. lk.

gáljuk meg kissé részletesebben, hogy mit és milyen módon kölcsönzött szerzőnk ezen forrásaitól.

Állítsuk párhuzamba azokat a helyeket, hol a kölcsönzés nyilvánvaló:

ONESANDROS c. II. p. 8. ed.
KÖCHLY.

αἰρεθεὶς δ' ὁ στρατηγὸς ἔστω... ἀτάραχος, μὴ οὕτως ἐπιεικῆς ὥστε καταφρονεῖσθαι, μήτε φοβερός ὥστε μισεῖσθαι, ἵνα μήτε ταῖς χάρισιν ἐκλόση τὸ στρατόπεδον μήτε τοῖς φόβοις ἀλλοτριώση.

c. IV. p. 9.

τὰς δ' ἀρχὰς τοῦ πολέμου μά-
λιστὰ φημι χρῆναι φρονίμως συνί-
στασθαι καὶ μετὰ τοῦ δικαίου
πᾶσι φανερόν γίνεσθαι πολε-
μοῦντα.

c. X. 3. p. 19.

εἰ δὲ συλλάβοι ποτὲ κατασκό-
πους, μὴ μιᾷ κεχρήσθω γνώμῃ.
ἀλλ', ἐὰν ἀσθενέστερα τὰ ἴδια
ἢ περὶ τὰ παρὰ τῶν πολεμίων εἶναι
νομίζῃ, κτεινάτω τούτους, ἂν δὲ
καὶ ὄπλισμῷ καλῶ κεχρημένος ἦ
καὶ παρασκευαῖς ἐντελέσει καὶ
δυνάμει πολλῇ καὶ εὐεξίᾳ σωμά-
των καὶ πειθγιῶν στρατεύματι καὶ
ἡγεμόσιν ἀρίστοις καὶ ἐμπειρίᾳ
μεμελετημένῃ, παραλαβὼν τοὺς
κατασκόπους καὶ ἐν κόσμῳ τὴν
στρατιάν ἐπιδειξάμενος οὐκ ἂν
ἀμάρτοι ποτὲ καὶ ἀθῶους ἀπο-

A SCHEFFER-kiadta Taktika
p. 5--6.

οὐδὲ γὰρ καλὸν ἐστὶ τὸ συνερ-
γεῖν κακίᾳ, καὶ βραθυμίᾳ, μήτε δὲ
πάλιν δι' ἔνδειξιν ἐνδρανείας περι-
πατῶς καὶ ἀδιακρίτως τὰς ἐπε-
ξελεύσεις ποιεῖσθαι. τὸ μὲν γὰρ
περιφρονεῖν καὶ ἀπειθεῖαν φέρει.
τὸ δὲ μῖσος εὐλογον καὶ τοῦς ἐξ
αὐτοῦ καρπούς.

p. 183.

δικαίαν δεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ πο-
λέμου γίνεσθαι.

p. 186.

κατάσκοπος κατανοῶν τὰ ἡμέ-
τερα, εἰ μὲν ἀσφαλῆ τε καὶ ἰσχυρὰ
τὰ πράγματα ἡμῖν ἦ, ἀπαθῆ τοῦ-
τον ἐάσωμεν, ὡς ἂν τοῖς πολε-
μίοις ἀπαγγείλας, καταπλήξῃ τὰ
τούτων φρονήματα· εἰ δὲ τι πά-
ρυστιν ἡμῖν ἀσθενές, κολάζειν τε
δεῖ τοῦτον, καὶ ἐξειπόντα τὰ τῶν
πολεμίων μυστήρια, τελευταῖον ἦ
ἀναιρεῖν ἢ ἀσφαλῶς ἀλλαγῶσε
πέμπειν.

πέμψας. τὰ μὲν γὰρ πλεονεκτί-
ματα τῶν ἀντιπολέμων ἀγγελλό-
μενα φοβεῖσθαι συνηγάκασεν, τὰ
δ' ἐλαττώματα θαρρεῖν παρεστή-
σατο.

c. XIII. p. 28.

ἕτ' ἂν δέ τις ἐμπέσῃ δυσθυμία
στρατεύματι καὶ φόβος ἢ συμμα-
χίας τοῖς πολεμίοις ἀφιγμένης ἢ
προτερήματός σφισι γεγονότος, ὁ
στρατηγὸς τότε δὴ μάλιστα τοῖς
στρατιώταις ἱκαρὸς καὶ γεγηθῶς
καὶ ἀκατάπληκτος φαινέσθω.

VEGETIUS l. III. c. XXVI. Regulae
bellorum generales.

In omnibus proeliis et ex-
peditionibus conditio talis est,
ut quod tibi prodest, adversario
noceat, quod illam iuvat, tibi
semper officiat. Numquam igitur
ad illius arbitrium aliquid
facere, aut dissimulare debemus,
sed id solum agere, quod nobis
utile iudicamus. Contra te enim
esse incipis, si imiteris, quod
fecit ille pro se; et rursus,
quidquid pro tua parte tentaris,
contra illum erit, si voluerit
imitari.

In bello, qui plus in agrariis
trivlaverit, plus in exercendo
milite laboraverit, minus peri-
culum sustinebit.

p. 186.

εἰ δὲ δειλία τις ἐμπέσῃ τοῖς
στρατιώταις, τέχνας διαφόρους εἰς
θάρσος τούτους ἀνακαλεῖσθαι κα-
λόν.

p. 195—6.

τοιούτη τις ἐστὶν ἐν τοῖς τῶν
πολεμίων καιροῖς ἢ τοῦ συμφέρον-
τος εὐρεσις, τὸ σοὶ συμφέρον τοῖς
πολεμίοις ἐστὶν ἀσύμφορον, καὶ
ὄπερ ἐκείνοις ὠφέλιμον, τοῦτο τοῖς
σοῖς ἐναντιοῦσθαι φιλεῖ. οὐδὲν
τοῖνον κατὰ τὴν ἐκείνων γνώμην
ἢ ποιεῖν ἢ παραιτεῖσθαι συμφέρει
ἡμῖν. τοῦτο δὲ πράττειν μόνον, ὄπερ
τοῖς ἡμετέροις χρήσιμον εἶναι νο-
μίζομεν· εἰ γὰρ, ὄπερ ἐκείνος ὄπερ
ἑαυτοῦ πράττει, ταῦτα σὺ μιμήσῃ,
ἑαυτὸν ἀδικεῖς, ὡσπερ καὶ τὸ ἀνά-
παλιν, εἴ τι σὺ πράττεις συμφέρον
σαυτῷ, τοῦτο βλάψει τὸν πολέμιον
τὰ σὰ μμεισθαι βουλόμενον.

p. 183.

Ὁ πλέον συναγροπνῶν τῷ στρα-
τεύματι καὶ πλέον ἐν τῷ γυμνάσει
τοὺς στρατιώτας πονῶν, ἐλάχιστα
κινδυνεύει κατὰ τὸν πόλεμον.

Nunquam miles in aciem pro-
ducendus est, cuius antea ex-
perimenta non ceperis.

υ. ο.

οὐδέποτε δεῖ στρατιώτας ἐξ-
άγειν ἐπὶ μάχην, ὧν μὴ πρότερον
ἱκανὴν ἀνδρείας πείραν εἰλήφαμεν.

Aut inopia, aut superventi-
bus, aut terrore melius est hos-
tem domare, quam prælio, in
quo amplius solet fortuna potes-
tatis habere, quam virtus.

υ. ο.

ἢ δόλοισι, ἢ ἐφόδοισι, ἢ λιμῶ
τοὺς πολεμίους βλάπτειν καλόν,
οὐχὶ πάντως πρὸς πόλεμον ἐκκα-
λεῖσθαι δημόσιον. ἐνθα πλέον τῆς
τύχης, ἢ τῆς ἀνδρείας ἐστὶν ἡ
ἐπίδειξις.

Nulla consilia meliora sunt,
nisi illa, quæ ignoraverit ad-
versarius, antequam facias.

υ. ο.

ἐκείνα μόνον καλῶς βουλευόμεθα
τὰ τοῦ πολέμου, ὅσα, πρὶν πράξο-
μεν, ἠγγνόησαν οἱ πολέμοιοι.

Occasio in bello amplius solet
iuvare, quam virtus.

υ. ο.

δόλος πολλάκις ὠφέλησεν κατὰ
πόλεμον.

In sollicitandis suscipien-
disque hostibus, si eum fide
veniant, magna fiducia est, quia
adversarium amplius transfugae
frangunt, quam perempti.

υ. ο.

εἰ χωρὶς ἀπάτης αὐτομολήσῃσι
πρὸς ἡμᾶς πολέμοιοι, μέγιστον ἐν-
τεῦθεν ἐστὶν προτέρημα· πλέον
γὰρ αὐτοὶ λυποῦσι τοὺς ἐναντίους
τῶν ἀναιρουμένων ἐν ταῖς συμ-
βολαῖς.

Difficile vincitur, qui vere
potest de suis et de adversarii
copiis iudicare.

υ. ο.

ὁ τὰς οἰκειάς καὶ τῶν πολεμίων
δυνάμεις μὴ συγκρίνων, σφαλῆ-
σεται δυσχερῶς.

Amplius iuvat virtus, quam
multitudo.

υ. ο.

ἀνδρεία μᾶλλον καὶ τάξις, ἢ
πλήθος τῶν μαχομένων οἶδεν εὐερ-
γετεῖν.

Amplius saepe locus prodest,
quam virtus.

υ. ο.
πολλάκις γάρ ἢ τοῦ τόπου θέσις
ὠφέλησε, καὶ τοὺς ἀσθενεστέρους
κάλλιον ἔδειξεν.

Paucos viros fortes natura
procreat, bona institutione plu-
res reddit industria.

υ. ο.
ὀλίγους ἢ φύσις ἀνδρείους ἀνέ-
δειξε, ἐτιμέλεια δὲ καὶ γυμνασία
χρησίμους ἀπέδωκεν.

Exercitus labore proficit, otio
consenescit.

υ. ο.
στρατιῶται κάμνοντες μὲν ἐπ'
ἀνδρία προκόπτουσιν, ἀργοῦντες
νωθεῖς τε καὶ ἀσθενεῖς μᾶλλον
ἐδείχθησαν, ὅθεν φροντιστέον μὴ
ἀργεῖν τούτους.

Subita conterrent hostes, usi-
tata vilescunt.

υ. ο.
τὸ παρ' ἐλπίδας τε καὶ αἰφνί-
διον τοὺς πολεμίους φοβεῖ, τὰ δὲ
συνήθη μᾶλλον ἐφάνησαν εὐτε-
λέστερα.

Qui dispersis suis inconsulte
sequitur, quam ipse acceperat,
adversario vult dare victoriam.

υ. ο.
ὁ μετὰ νίκην τοὺς πολεμίους
διεσπαρμένῳ τε καὶ οὐ συντεταγ-
μένῳ διώκων στρατεύματι τὴν
ἑαυτοῦ νίκην τοῖς πολεμίοις προ-
δίδωσιν.

p. 184.

Qui frumentum necessa-
riumque commeatum non praeparat,
vincitur sine ferro.

οὐ μὴ τοῖς στρατεύμασι τὰ τε ἐπι-
τήδεια καὶ τὰς ἀναγκαίαις τροφὰς
προεுτρεπίζων χωρὶς πολέμου ἡττη-
θίσεται.

Qui confidit equitatu, aptiora
loca quaerat equitibus et rem
magis per equites gerat.

υ. ο.
ὁ τοῖς ἵππεσιν τοῖς οἰκείοις θαρ-
ρῶν, καὶ μάλιστα κοντάτοις, ἀνα-
πεπταμένα πεδία ζητεῖτω, τὰ τού-

τις ἀρμόδια, καὶ ἐνταῦθα ἐγχει-
ριζέτω τὸν πόλεμον.

u. o.

Qui confidit pedestribus copiis,
aptiora loca peditibus quaerat
et rem magis per pedites gerat.

ὁ πεπονηθῶς πεζικαῖς μᾶλλον
δυνάμεσιν, ἀνωμάλους τε καὶ θα-
σεῖς καὶ τραχυτέρους ἐπιλεγόμενος
τόπους, ἐν τούτοις ἐπιτελείτω τὴν
μάχην.

p. 185.

Cum consilium tuum cogno-
veris adversariis proditum, dis-
positionem mutare te convenit.

εἰ τὴν ἡμετέραν βουλὴν προδε-
δόσθαι τοῖς πολεμίοις ἀκούσομεν,
τά τε συνθήματα, καὶ ὅσα περ συν-
θήματα, καὶ τὸ τῆς πράξεως εἶδος
ἐναλλάσσειν ὀφείλομεν.

u. o.

Quid fieri debeat, tractato
cum multis, quid vero facturus
sis, cum paucissimis ac fidelis-
simis, vel potius ipse tecum.

τὸ πρακτέον βουλεύου σὺν πλείο-
σιν, ἂ μόντοι πράξεις, σὺν ὀλί-
γοις, καὶ τούτοις πιστοῖς. τὸ δὲ
συμφέρον σὺ λάθρα κατὰ σεαυτὸν
τὴν πασῶν καλλίονα γνώμην ἐπι-
λεξάμενος κράτει.

p. 186.

Milites poena et timor in se-
dibus corrigunt; in expeditioni-
bus spes et praemia faciunt
meliores.

τοὺς στρατιώτας ἐν εἰρήνῃ φόβος
τε καὶ κόλασις ἐπὶ τοῖς ἁμαρτή-
μασιν ἀνορθοῖ, ἐν δὲ ταῖς ἐκστρα-
τείαις ἐλπίδες ἀγαθαί, καὶ δῶρα
καλλίονας ἀπεργάζονται.

p. 196.

Boni duces publico certamine
nunquam nisi ex occasione, aut
nimia necessitate configunt.

ἀγαθὸς στρατηγὸς πόλεμον δη-
μόσιον, εἰ μὴ καιρῶν ἢ πραγμά-
των καταλάβῃ περίστασις μεγίστη,
πρὸς τοὺς ἐναντίους οὐ τίθεται.

VEGET. I. III. c. XIV.

p. 188.

Ita ergo constituentur ordines, ut hæc (sc. sol, ventus) post occipitium nostrum sint, et (si fieri potest) adversariorum impetant faciem.

ἥλιον, ἄνεμον, κόνιν κατὰ νότου μὲν τῶν ἡμετέρων ποιεῖσθαι, κατ' ἀντικρὺς δὲ τῶν πολεμίων εἶναι καλόν· ὡς ἂν τῆν τε θρασιν συσχεθέντες καὶ τὴν ἀναπνοὴν ἐπεχόμενοι, ταχεῖαν ἡμῖν παραδώσι τὴν νίκην.

E párhuzamos idézetek eléggé bizonyítják, hogy szerzőnk ONESANDROSTÓL és VEGETIUSTÓL vett kölcsön egyes gondolatokat, még pedig a nélkül, hogy forrására bárminemű czélzást is tett volna. A fogalmazás tekintetében ONESANDROSSzal szemben meglehetősen őrzi önállóságát, illetve mindenütt rányomja az átvett gondolatra a maga praktikus gondolkodásának és katonásan egyszerű kifejezésmódjának bélyegét. Már kevésbbé VEGETIUSSzal szemben, kinek velős rövidséggel fogalmazott szabályait sokszor minden változtatás nélkül lefordítja. De eljárása azért mégsem nevezhető szolgainak, mert néha — ha csak egy finom árnyalattal is — eltér a forrásában talált gondolattól s nem egyszer elemeire bonczolja és világosabban kifejti azt, a mit VEGETIUS csak általánosságban jelzett. Feltűnő azután, hogy munkájának többi részeiben a gnómákon kívül oly kevés kölcsönzést lehet kimutatni nála a régebbi taktikusokból. Szerzőnk igen gyakran tárgyalja ugyanazokat a témákat, mint VEGETIUS vagy ANONYMOS BYZANTIOS vagy ONESANDROS, de csak a legritkább esetben lehet észrevenni szorosabb megegyezést közte és emezek között, ellenben vajmi gyakran találkozhatunk nála elődeihez képest teljesen önálló felfogással és fejtegetéssel. Ez egyébiránt következik munkájának a megelőző taktikai művektől elütő természetéből is. Ő nem taktika-elméletet, hanem a kezdők számára való gyakorlati kézikönyvet ír, s e tekintetben a régiek közül csupán az egyetlen VEGETIUS hasonlítható hozzája. De VEGETIUS sem hatol be annyira a részletekbe és aprólékos dolgokba, mint ő. A feladatot, hogy a mit egy hadvezérnek a gyakorlatban tudnia kell, kezdve a legelemibb dolgoktól a legmagasabbakig, összefoglalja és didaktikai módszer szerint tárgyalja, még senki sem tűzte ki maga elé ő előtte olyan határozottan és senki sem oldotta meg

olyan, a legapróbb részletekig behatoló következetességgel, mint ő. Ebben a tekintetben műve joggal tekinthető új és önálló alkotásnak. Későbbi kutatások talán mutathatnak ki újabb forrásokat is az említettek kivül, különösen a műnek a régebbi történetből merített példáira nézve, de ezt az ítéletünket már aligha fogják módosíthatni. JÄHNSnek az az állítása pedig, hogy ez a munka pusztá compilatio lenne, a tüzetesebb vizsgálat előtt éppen nem bizonyul valóznak.

Látjuk tehát, hogy a Taktika sajátosságai a források felhasználása tekintetében is teljesen meggyeznek PISIDESnek HERAKLEIOS munkájáról adott jellemzésével. Szerzőnk valóban széleskörű forrástanulmányokat végzett, a mennyiben felhasználta az összes fontosabb régi taktikai munkákat, de viszont úgy a régi anyag megválogatásában, mint elrendezésében és a szorosan gyakorlati czélnak megfelelő kibővítésében önállóságot tanúsít forrásaival szemben.

De tovább haladva PISIDESnek HERAKLEIOS Taktikájáról adott jellemzése során azt olvassuk, hogy a császár «mások, maga, a sereg és a népek számára» írta taktikai utasításait. PISIDES ezzel azt akarja mondani, hogy HERAKLEIOS olyan munkát írt, a melyből maga (= fővezér), mások (= alvezérek) és a sereg (= a katonák) részére adott útmutatásokon kívül azt is meg lehetett tanulni, hogy miképpen harcolnak az idegen népek (τὰ ἔθνη), illetve hogyan kell velük szemben harcolni. A τοῖς ἔθνεσιν kifejezésen ugyanis ő kétségkívül az ellenséges idegen népeket érti és nem azokat a bizánczi császárság területén lakó különféle nemzetiségeket, melyekből a bizánczi hadsereg kiegészítette magát. Ezeket a nemzetiségeket ő más névvel, még pedig a γένη szóval jelöli meg, a mint kitűnik De exped. pers. acr. II. v. 164—166-ból: «καὶ πῶς γένη τοσαῦτα καὶ πολυτρόπων ἡθῶν διαφορὰς καὶ φρενῶν διαστάσεις τοῦ σοῦ λόγου κρούοντος εὐρύθμῳ τόνῳ κτλ.» Így PISIDES fent idézett jellemzése pontosan megfelel a mi Taktikánk tartalmának, mely csakugyan magában foglalja mindazokat a tudnivalókat, a melyek csak a hadvezér, tisztjei és a közkatonák számára szükségesek, s ezenkívül ismerteti még az idegen népek hadviselési módját is. A XI. fejezetnek, melyben az idegen népekkel foglalkozik, ezt a czimet adja: περὶ τῶν ἐκάστου ἔθνους ἔθῳν τε καὶ τάξεων (p. 253.), tehát a

kifejezés tekintetében is megegyezik PISIDESSZEL. Annál nagyobb súlya van ennek a megegyezésnek, mert a régebbi taktikusok nem foglalkoznak rendszeresen és behatóan az idegen népek taktikájával, s Taktikánk időrendben az első mű, mely ennek a fontos tárgynak egy egész könyvet (λόγος) szentel, a költő megjegyzése tehát egyes-egyedül a mi Taktikánkra vonatkozhatik.

Még más bizonyítékokat is hozhatunk fel PISIDESBŐL a mellett, hogy csakugyan a szóbanforgó Taktika az, melyet HERAKLEIOS császár írt. A De exped. pers. acr. II.-ben közli, természetesen költői átdolgozásban, azt a beszédet, melyet a császár közvetlenül a perzsa hadjáratra való indulása előtt tartott katonáihoz. Az ebben a beszédben foglalt és HERAKLEIOS egyéniségére nézve nagyon jellemző gondolatokat megtaláljuk a Taktikában is. A beszéd ugyanis így kezdődik: ¹⁾ «Titeket mint testvéreket fűzött össze velem a köztünk levő viszony és uralkodásomnak a módja, mert azt hiszem, hogy a hatalom jobban fénylik a szeretetben, mint a félelemben. Az én törvényem ugyanis az, hogy az embertelen erőszakkal, melyet a zsarnokság a törvényeknek ellene szegezett, szembehelyezzem most az emberszeretet erejét.» Az emberszeretetet és a vezér atyai bánásmódját a Taktika is mint egyik sarkételt hangsúlyozza a VIII. könyv első fejezetében a hadvezérnek adott általános utasítások között: ²⁾ «A vezérnek katonáival szemben egyszerű és leereszkedő bánásmódot kell tanúsítania s atyai szeretettel lennie irányukban, szeliden oktattva a teendőkre, szüntelenül a saját személyében buzdítania őket, megbeszélnie velük a szükséges dolgokat, gon-

¹⁾ v. 88--94. p. 17. ed. Bonn.

«ἐμοὶ μὲν ὕμᾶς ὡς ἀδελφοὺς ἢ σχέσις
καὶ τῆς βασιλείας ὁ τρόπος συνήρμοσεν·
ἐξουσίην γὰρ οὐ τοσοῦτον ἐν ἑσβῶ
ἕσον προλάμπειν ἐν πόσει θέσπιζομεν·
νόμος γὰρ ἡμῖν ταῖς ἀπανθρώποις βίαις,
ᾗς ἡ τυραννὶς τοῖς νόμοις ἀνθρώπισεν,
ἀντιεσάγειν νῦν τὴν φιλόανθρωπον βίαν, κτλ.»

²⁾ p. 174. ἐν μὲν τῇ διαίτῃ κοινὸν καὶ ἀπλοῦν τοῖς στρατιώταις τὸν στρατηγὸν εἶναι χρεῶν, καὶ πατρικὴν στοργὴν ἔχειν πρὸς αὐτοὺς, πρῶτος τὰ πράγματα διδασκόμενον, καὶ συνεχῶς τὰ περὶ τῶν ἀναγκαίων δι' ἑαυτοῦ παραινούντα καὶ διαλεγόμενον, καὶ φροντίζειν τῆς τε εὐπαιθείας, ἀποτροφῆς, καὶ τῶν συνηθειῶν αὐτῶν, ἃν ἐκτὸς κρατεῖν κατὰ στάσιως στρατοῦ οὐκ ἔστιν.

doszkodnia jóllétükről, élelmükről s kivánságaikról, melyek nélkül nem lehetséges a sereg lázongásával szemben diadalmaskodni.»

A beszéd további folyamán a császár Krisztusnak misztikus eredetű, kezében tartott képére mutatva így szolt: ¹⁾ «Ez a mi közös urunk, királyunk s vezére a mi hadjáratainknak, a kivel együtt hadat vezetni a legbiztosabb s a ki által győzni a legistenfélőbb dolog. Benne bizva haladtam mostanig is.» Ez a mély vallásosság, mely még a háborúban is az isteni kegyelmet tekinti a siker legfőbb forrásának s az istenfélelmet a hadvezér legelső kötelességének, szépen jut kifejezésre mindjárt a Taktika bevezetésében: ²⁾ «A hadvezért arra buzdítjuk, hogy mindenekfölött legyen gondja az Isten iránti szeretetre és igazságosságra s igyekezzék ezáltal megnyerni az Isten jóindulatát, a mely nélkül nem lehet a tervet szerencsésen végrehajtani még akkor sem, ha az helyesnek tűnik fel. Nem lehet e nélkül az ellenséget legyőzni még akkor sem, ha gyengének gondoljuk, mivel minden az Isten akaratától függ.»

Folytatólag megjegyzi a császár: ³⁾ «Mint egy a ti soraidból fegyverkezem én is a küzdelmekre.» Ugyanezzel a gondolattal kezdődik a Taktika VIII. könyve: ⁴⁾ «A szükséges dolgok végrehajtásánál nem szabad a vezérnek magát kivonnia a fáradalmak alul fölényes módon, hanem elsőnek kell lennie a munkában s együtt kell dolgoznia a katonákkal a lehetőség szerint.»

¹⁾ v. 99—103. p. 17.

«οὗτος δὲ κοινὸς βασιλεὺς καὶ δεσπότης
καὶ τῶν κατ' ἡμᾶς ἡγεμὼν στρατευμάτων,
μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἔστιν ἀσφαλτέστερον,
δι' οὗ τὸ νικᾶν ἔστιν εὐσεβέστερον.
ἐφ' ᾧ πεποιθὼς καὶ τὰ νῦν ἀφιγμένος . . .»

²⁾ p. 3—4.: τῆ στρατηγῆ τοίνυν παραινόμεν, θεοφιλείας καὶ δικαιοσύνης πρὸ πάντων φροντίζειν, καὶ σπεύδειν ἐντεῦθεν τὴν εὐμένειαν τοῦ θεοῦ προσλαμβάνεσθαι. ἥς ἐκτός οὐκ ἔστι βουλήν εὐτυχῶς κατορθώσθηναι, κἂν εἰ δόξη φρόνιμος φαίνεσθαι. οὐκ ἔστι πολεμίων περιγενέσθαι, κἂν ἀσθενεῖς νομίζωνται, διὰ τὸ πάντα ἐν προνοίᾳ τοῦ θεοῦ τυγχάνειν.»

³⁾ v. 104. p. 17.

ὡς εἰς ἀφ' ἑμῶν, πρὸς πόνους ὑπλίζομαι.

⁴⁾ p. 173—174. ἐν ταῖς τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων ἐγγχωρήσειν οὐ δεῖ χωρεῖν ἑαυτὸν τὸν στρατηγὸν ἐκ τῶν πόνων ὡς ὑπερέχοντα, ἀλλὰ καὶ ἄρχεσθαι τῶν ἔργων καὶ συμπονεῖν τοῖς στρατιώταις κατὰ τὸ δυνατόν.

Semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy PISIDES, a ki bizonyára jelen volt akkor, a mikor HERAKLEIOS ezt a beszédet tartotta, ha a kifejezésekben nem is, de a gondolatokban mindenestre hiven adta vissza a császár beszédét. S ha most azt látjuk, hogy ezeket a gondolatokat megtaláljuk a Taktikában mint nyomatékosan hangsúlyozott utasításokat, akkor újabb bizonyosságát merithetjük ebből annak, hogy helyes úton járunk, a mikor e művet HERAKLEIOSnak tulajdonítjuk. Nem szabad ugyanis azt gondolnunk, hogy itt olyan gondolatokról van szó, melyeket minden taktikai munkában egyformán feltalálhatunk. Az emberszeretet és testvériesség igazi keresztyén gondolatok; ezeket hiába keresnök a régi, pogány szellemtől áthatott íróknál. De még olyan íróknál is, kik a keresztyénség uralomrajutása utáni időben éltek, mint VEGETIUS, URBIKIOS és ANONYMOS IBYZANTIOS, nem találunk halvány célzást sem ezekre, úgyszintén arra az észrevehetőleg gyakorlati tapasztalatból leszűrődött igazságra sem, hogy a vezérnek nem szabad kivonnia magát semmiféle munka alól s lehetőleg együtt kell dolgoznia katonáival. Ezek az utasítások egészen újszerűek a megelőző taktika-irodalom gondolatköréhez képest s ezen tulajdonságuknál fogva csak annál nagyobb értéket képviselnek HERAKLEIOS szerzőségének bizonyításánál.

Még más specialisan egyéni jellemvonásokat is találunk a Taktikában, melyek PISIDES tanúságtétele alapján HERAKLEIOSra vallanak. A mű elején ugyanis a következő invocatio szerű fo há sz kodás áll: ¹⁾ «Vezesse a mi beszédünket és cselekedeteinket a Szentháromság, a mi Istenünk és Üdvözítőnk, a biztos reménység és az isteni dolgok szilárdsága, mely a tökéletesebb és hasznos dolgokat szerencsés kimenetelre vezérli. S ha valamit mint gyöngék, kiket pusztán az állam iránt való szeretet ösztönzött erre a munkára, hiányosan irtunk volna meg, ez a mi javunkra

¹⁾ Πισίσθω τοῦ λόγου καὶ τῶν ἔργων ἡ παναγία τριάς, ὁ Θεὸς καὶ σωτήρ ἡμῶν, ἡ βεβαία ἐλπίς καὶ ἀσφάλεια τῶν θείων πραγμάτων, τὰ τελειότερα καὶ συμφέροντα εἰσηγουμένη πρὸς αἰτίας ἀποβάσεις. Καὶ εἴ τί περ ἐνδοεὺς ὡς ἂν οἱ ἀσθενεῖς διὰ μόνην προθυμίαν τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν ὀρμηθέντες ἐγράψαμεν, αὕτη πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν βουμίσει καὶ μεταβαλεῖ, καὶ ὀδηγήσει τοὺς ἐγχειροῦντας, πρεσβείαις τῆς δειποίνης ἡμῶν ἀρχάντου καὶ ἀειπαρθένου θεοτόκου Μαρίας καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ὅτι εὐλογητός ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

fogja fordítani és változtatni s irányt fog mutatni vállalkozásunkban, *a mi szeplőtelen és örökké szűz úrnőnknek, Máriának, Isten anyjának* és az összes szenteknek közvetítésével, mert áldott a mi Istenünk örökkön örökké, amen!»

Eme mély vallásosságtól sugallott imából is szokatlan melegséggel és nyomatékoszággal csendül ki a Szűz Mária oltalmába vetett erős bizalom és az iránta való különös tisztelet. A sok jelző és appositio, melyekkel Mária mivoltát és jelentőségét közelebről meghatározza, azt mutatja, hogy szerzőnknek különösen szívében feküdt Mária cultusa s vele legbensőbb viszonyban állónak érzi magát mindazon felsőbb hatalmasságok között, melyekhez fohászkodik. Kiváltképpen szokatlan Szűz Máriának ez a kiemelése egy taktikai mű elején. ΛΕΟ pl., a ki szintén hasonló invocatióval kezdi munkáját, Máriát nem is említi s csak ennyit mond: ¹⁾ «Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek, a szent, egylényegű és imádott Háromságnak, a mi egy és igaz Istenünknek nevében.» A ΝΙΚΕΡΦΟΡΟΣ ΡΗΟΚΑΣ neve alatt fennmaradt Περὶ παραδρομῆς πολέμου (De velitatione bellica) cz. munkának az elején pedig éppenséggel csak Jézus Krisztus, az igaz Isten van megemlítve.²⁾ Ismét olyan sajátságokra akadunk tehát szerzőnknel, mely a taktikus írónál egészen kivételes dolog.

Ennek a kivételességnek a magyarázatát rögtön megtaláljuk, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a Taktikának ΗΗΡΑΚΛΕΙΟΣ a szerzője. A kútfők szerint ugyanis ΗΗΡΑΚΛΕΙΟΣ egyenesen Mária oltalmához folyamodott, a mikor Afrikából hajóhadával a zsarnok Phokas megbüntetésére indult, s az ő segítségének tulajdonította, hogy kitűzött célját elérte. ΡΙΣΙΔΗΣ így adja tudtul ezt a maga szónokiasan föllengő nyelvén: ³⁾ «Nem úgy semmi-

¹⁾ ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ προσκωνιτῆς Τριάδος, τοῦ ἐνὸς καὶ παναληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν κτλ. ed. Migne, p. 671.

²⁾ ed. Bonn. p. 183. τὴν τῆς παραδρομῆς μέθοδον παραδοῦναι βουλόμενοι, εἰ τάχα καὶ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν μὴ χρειώδης ἔσται εἰς τὰ τῆς ζωῆς μέρη, ἅτε Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν τὸ πολὺ τῆς κατ' ἡμῶν δυναμείας καὶ ἰσχύος τῶν τοῦ Ἰσμαὴλ ἐκγόνων ἀμβλύσαντος κτλ.

³⁾ Heracl. acr. II. v. 12—16. p. 79.

οὐχ εἶλες αὐτοὺς ὡς ὁ Περσέως πλάνος,
ἀλλ' ἀντιτάξας τῷ φοβεῖ τῶν παρθένων
τὸ φρικτὸν εἶδος τῆς ἀχράντου παρθένου·
αὐτῆς γὰρ εἶχες τὴν βοτάνην εἰκόνα,
ἵτε προσήλαες τῇ βορᾷ τοῦ θηρίου,

sítetted meg őket, mint Perseusnak a lövelgyése (ezzel a Gorgo-fő levágására czéloz), hanem szembeszegezted a szűzek megrontójával a szeplőtelen Szűznek a döbbenetes képét, mert nálad volt az ő oltalmazó képe, mikor a vadállat (t. i. Phokas) elpusztítására jöttél.»

Még részletesebb adatokat közöl erre vonatkozólag THEOPHANNES. Az ő előadása szerint Herakleios hadihajóin, melyeken seregével Karthagóból Konstantinápoly felé hajózott, az árboczokon kis faszekrényekben mindenütt ki volt függesztve Szűz Mária képe, ¹⁾ s a midőn behajózva a Propontisba Herakleia Peirinthosnál partra szállott, a kyzikosi metropolita egy koronát hozott neki ajándékba, melyet Szűz Máriának Artake-beli templomában őriztek. ²⁾ A 627. évben a Ninive és Gaugamela melletti ütközet előtt, a mikor szövetségesei, a türkök a téli időjárás miatt cserben hagyták, összegyűjtötte seregét s buzdító beszédet tartott katonáihoz, melyet e szavakkal kezdett: «Látjátok, testvéreim, hogy senki sem akar már velünk együtt harczolni, csupán a Krisztus-isten és az őt szeplőtelen fogantatással szülő Istenanya!» ³⁾ Az ütközet előtt a perzsa vezér párbajra szólította HERAKLEIOST, a ki őt «Isten hatalmával és az Istenanya segítségével legyőzte.» ⁴⁾

Mindezen adatokból eléggé kitűnik, hogy HERAKLEIOS Szűz Mária különös oltalmában levőnek érezte magát, ezt az érzését szóval és tettel is kifejezésre juttatta, s alattvalói körében köz tudomású volt az ő rendes méreteken felülemelkedő Mária-cultusa. Vallásos egyéniségének ezt a finom vonását látjuk visszatükröződni a Taktika invocatiójában, mely annyira túlaradó melegséggel emeli ki szerzőnek Szűz Mária segítségébe vetett rendíthetetlen bizalmát. Külömbiséget kell azonban tennünk a hajó-árboczokra függesztett Mária-képek s Krisztusnak azon mys-

¹⁾ p. 298. de Boor. ἦκεν Ἡρακλείους ἀπὸ Ἀφρικῆς φέρων πλοῖα καστελωμένα ἔχοντα ἐν τοῖς καταρτίαις κιβώτια καὶ εἰκόνας τῆς Θεομήτορος.

²⁾ p. 299. de Boor. Στέφανος δὲ ὁ τῆς Κυζίκου μητροπολίτης λαβὼν στέμμα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Θεοτόκου Ἀρτάκης ἀπήγαγεν αὐτὸ τῷ Ἡρακλείῳ.

³⁾ p. 317. de Boor. Ἰνῶντε, ἀδελφοί, ὅτι οὐδεὶς συμμαχήσαι σελεῖ, ἀλλ' ἡ μόνος ὁ Θεός, καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρουσ μήτηρ.

⁴⁾ p. 318. de Boor. καὶ προσηδῆσας πάντων ὁ βασιλεὺς ἄρχοντι τῶν Περσῶν συνήντησε, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς Θεοτόκου τοῦτον κατέβαλε.

tikus eredetű, nem emberi kéz által festett képe között, melyet HERAKLEIOS magával vitt perzsa hadjárataira, a mint a források egybehangzólag állítják.¹⁾ BURY ugyanis ezt a két dolgot összezavarja.²⁾

A *Chronikon Paschale* eredeti szövegében közli HERAKLEIOS császárnak azt a levelét, melyet nyomban a perzsa háborúk diadalmas befejezése után küldött a haretérről, hírül adván benne Chosroes bukását, s melyet a Ἁγία Σοφία főtemplomban pünkösöd első napján a hívek előtt fölolvastak.³⁾ Ebben a levélben ugyanazzal a melegséggel s ugyanazokkal a kifejezésekkel emlékszik meg a császár Máriáról,⁴⁾ mint a Taktika elején láttuk, úgyhogy a két szöveg közti megegyezés egészen meglepőleg hat s kétségbenvonhatatlan bizonyosságát nyújtja szerzőjük azonosságának.

Feltűnő vonása azután a Taktikának a Publius Cornelius Scipio Africanus maior hadvezéri egyéniségének a kiemelése. Scipio ugyanis az egyetlen a régi hadvezérek közül, kiről a Taktika korlátlan magasztalással emlékezik meg. A róla való elismerés annál inkább nyer jelentőségben, mert nagy ellenfelének, Hannibalnak a szájába van adva. Ez a nyilatkozat is a VIII. könyv gnómái között olvasható:⁵⁾ «A sereget a hadvezér viselkedése szerint ítéli meg. Ezt tudva a karthágói Hannibal,

¹⁾ v. ö. Pisides, de exp. Pers. aer. I. v. 139—150. p. 9. — aer. II. v. 86—87. p. 17. és Theophanes, p. 303. ed. de Boor.

²⁾ History of the later Roman Empire II. p. 204—226.

³⁾ p. 316. ed. Ven. τῆ ἰε τοῦ Μαΐου μηνός, Ἰνδικτιώνιος α' ἡμέρα πρώτη αὐτῆ τῆ ἁγίας Πεντηκοστῆ ἀνεγνώσθησαν ἀπεκρίσεις ἐπ' ἄμβωνος ἐν τῆ ἁγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ σταλῆσαι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν ὑπὸ Ἡρακλείου τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμῶν Βασιλέως, δηλοῦσαι τὴν πτώσιν Χοσρού, καὶ τὴν ἀναγόρευσιν Σεραίου τοῦ Περσῶν Βασιλέως, αἱ τινες ἔχουσιν οὕτως.

⁴⁾ π. ο. καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουθενώσει κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀχράντου Μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

⁵⁾ p. 199. πρὸς τὴν τοῦ στρατηγοῦ κίνησιν τὸ στρατεύμα κρίνεται. τοῦτο γὰρ εἰδὼς ὁ καρχηρόνιος ἀνίψας ἐπειδὴ σκεπόμενα στρατηγούντα ῥωμαίων ἐπέγνω, εἶτα τὴν διάταξιν ἐπαινέσας τοῦ στρατεύματος τοῖς ἐγκαλοῦσιν ὅτι πρὸς τοὺς πολλακίς ἡττημένους ὑκνηρότερον τῆς μάχης ἀπέργετα, ἀπελογήσατο λέγων, βουλευμένη-ἔφην-πρὸς ἀγέλην λέοντων ἔχειν ἕως ἐλαφος ἄρχει μᾶλλον, ἢ πρὸς ἀγέλην ἐλάφων, ἕως λέων ἐστὶν ἡγεμών.

miután észrevette, hogy Scipio a rómaiak vezére, dicsérte a római sereg felállítását s azoknak, a kik szemére vetették azt, hogy a már sokszor legyőzöttekkel szemben túlságosan aggodalmaskodva kitér a csata elől, védekezésül azt felelte, hogy jobb szeretne olyan oroszlán-falka ellen vonulni, melynek szarvas a vezére, mint olyan szarvasfalka ellen, melynek oroszlán a vezére.» Scipión kívül még csak Hannibalt említi némi elismeréssel, midőn megjegyzi róla, hogy milyen ügyesen el tudta változtatni alakját különféle parókák és álszakállak viselésével, a mi azért fontos, hogy se az ellenség, se a kémek és árulók ne ismerhesék fel könnyen a hadvezért.¹⁾ Név szerint megemlíti ugyan Perozes perzsa királyt²⁾ és Decius római császárt³⁾ is, de elretentő például, mint olyan hadvezéreket, kik rá hagyták magukat szedni ellenségeik által.

Mi lehet az oka Scipio ezen egészen kivételes dicsőítésének a Taktikában? Miért nem magasztatja Nagy Sándort vagy Julius Césart, vagy éppen a hozzá közelebb eső bizánczi korból Belizárt és Narsest, Justinianus eme kiváló hadvezéreit? Miért egyedül a régi Scipiót? A dolog annál feltűnőbb, mert Scipiót nem valami specialis hadvezéri erényéért vagy különös fegyvertényéért emeli ki, hanem egész általánosságban állítja oda kiváló vezér példaképéül, a ki egymaga képes az ellenségbe félelmet önteni. Ezen az alapon bármelyik elsőrangú hadvezért választhatta volna, nem kellett volna szükségképpen Scipióhoz nyúlania. Ha mégis ezt teszi, annak valami különös oka van, a mit a szerző egyéniségében kell keresnünk. Ha pedig tudjuk azt, hogy a szerző maga HERAKLEIOS, akkor könnyű lesz a dolog nyitjára ráakadnunk. Tudjuk azt, hogy őt Karthagóhoz erős személyes kötelékek fűzték. Atyja, Herakleios, Maurikios császár kitűnő hadvezére, utóbb Afrika exarchája lett, Karthagóban székelt s itt töltötte fia is ifjabb éveit, mielőtt Phokast megbuktatta s a császári trónra jutott volna. Itt, a régi rómaiaknak a punokkal szemben viselt győzelmes háborúinak színhelyén ébredhetett fel lelkében a bámulat a zámái győző hadvezéri kiválósága iránt.

¹⁾ p. 196.

²⁾ p. 109.

³⁾ p. 109.

Hogy mennyire kedves volt előtte ez a hely a maga összes emlékeivel, az is mutatja, hogy császársága első éveiben, mikor pillanatra visszariadt az uralkodása elé tornyosuló sok akadálytól, komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy búcsút mond Bizáncz erkölcstelen és intrikáktól terhes levegőjének s az ő kedves Karthagójába teszi át birodalma székhelyét.) De a Scipiók közt több kiváló hadvezér volt, olyan is, a ki a punok fölött aratott győzelmet. Miért vonzódott éppen Africanus maiorhoz Herakleios? Föltétlenül azért, mert lelkileg ő hozzá érezte magát legközelebb állónak. Africanus maior is mélyen vallásos természet volt. Minden tettét úgy tekintette, mint feladatot, melyet az istenek parancsára kellett végrehajtania, s sikereit az őt oltalmazó istenek segítségének tulajdonította. Kortársai meg is voltak győződve róla, hogy az istenek különös pártfogása alatt áll. Ő is kiváló szervező-tehetség volt s a mellett nagyon népszerű katonái körében, kik tapintatos, figyelmes bánásmódjáért rajongásig szerették. Jó szónok is volt, ki az élőszó erejével is tudott hatni katonáira. Mindezek olyan tulajdonságok, melyeket teljes mértékben feltalálhatunk HERAKLEIOSNÁL. Közös vonás volt kettejük közt még az is, hogy mindkettő atyja szintén hadvezér volt s olyan családból származtak, mely sok kiváló katonát adott a hadseregnek. HERAKLEIOS maga is szerette magát Scipióval összehasonlítani. PISIDES megemlíti, hogy a perzsa háborúk diadalmas befejezése után Bizánczban törvényt hoztak, mely szerint ezentúl azokat, a kik Scipio módjára kitűnnek a hadvezetésben, többé ne Scipióknak, hanem Herakleiosoknak nevezzék.²⁾ Bizonyára nem hozta volna a bizánczi nép ezt a

1) Drapeyron, L'empereur Heraclius et l'empire byzantin, Paris, 1869. p. 109.

2) Heracl. acr. I. v. 97—100.

ὁ Σκηπίων, σίγησον· ἐγράφη νόμος
τοῖς σκηπιῶντας Ἡρακλείωνας λέγειν.
κρινόν τὸ δόγμα· νῦν ἀκινδύνως μόνον
ἔξεισι δοῦλοις νομοθετεῖν πρὸς δεσπότης.

Úgy Drapeyron (i. m. 271.), mint Bury (i. m. 248.) félreérti e helyet, a midőn úgy magyarázza, hogy e törvény értelmében Herakleiosost Scipióknak, fiait Scipióknak nevezték. Hogy a dolog éppen megfordítva van, az világosan kitűnik Pisides ezen szavaiból: «Scipio, hallgass!» A mi annyit jelent, hogy Herakleios túlszárnyalta Scipiót s ezért ezentúl nem a Scipió nevével illetik a hős hadvezéreket, hanem a Herakleioséval.

határozatot, ha nem tudta volna, hogy HERAKLEIOS Scipiót tartja mintaképének s az ő babéraitra törekszik. Ezzel mintegy elismerni kívánták azt, hogy Herakleios törekvése teljes sikerrel járt. Ő nemcsak utolérte Scipiót győzelmeinek számával és nagyságával, hanem még felül is múlta. Hogy mennyire divatba hozta HERAKLEIOS Scipió nevét, mutatja THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES eljárása, a ki az ő uralkodása éveiben, de minden valószínűség szerint még a fenti határozat meghozatala előtt megírta Maurikios császár korát s e császár egyik hadvezérét, Philippikost Scipióval hasonlítja össze.¹⁾

HERAKLEIOS mind családi traditióinál, mind lelkületénél, képességeinél és törekvéseinél fogva párhuzamba állította magát Scipio Africanus maiorral, igyekezett versenyezni vele a sikerekben és dicsőségben s gondoskodott róla, hogy erről a törekvéséről a nyilvánosság is tudomást vegyen. Így teljesen érthetővé válik előttünk, hogy miért domborítja ki annyira felöltő módon mintaképe alakját a Taktikában. Hannibal említése is rávall az ő egyéniségére s úgy tekinthető, mint az ő ifjúkori, karthagói emlékeinek visszhangja.

PRIDES azt is megmondja, hogy mely időben és milyen körülmények között írta taktikai munkáját HERAKLEIOS.²⁾ Előadása szerint a császár közvetlenül a perzsa háborúk megindítása előtt, a 621. év telén visszavonult a városon kívül fekvő magányába. QUERCUS a PRIDES költeményeihez irt jegyzeteiben³⁾ e magányt a Bizánczezal átellenben, az ázsiai parton fekvő Chalkedon városa környékén keresi, hol a bizánczi császároknak villaszerű tartózkodási hely állott rendelkezésükre. Ez a föltevés azonban nem valószínű, mert Chalkedont és környékét a perzsák néhány évvel azelőtt elpusztították, s ha a lerombolt villát mindjárt azután újból fel is építették volna, nehéz elgondolni, hogy mikép választhatott HERAKLEIOS csöndes visszavonultsága helyéül olyan lakot, mely minden pillanatban ki lett volna szolgáltatva a perzsák esetleges újabb támadásának. Sokkal valószínűbb, hogy a főváros közelében ugyan, de valahol az

1) I, 14; p. 66. ed. C. de Boor.

2) I. fentebb, 25. l.

3) ed. Bonn. p. 159.

európai parton keresett magának erre a célra alkalmas tartózkodási helyet. Hogy éppen hol, azt persze nehéz lenne a költő nagyon is általános jellegű meghatározásából kihüvelyezni. De ez szerencsére nem is olyan fontos. El magányában szigorúan elzárkózva a világ elől a 622. év húsvétjáig tartózkodott, vagyis addig az időpontig, melyben elindult hajóival a perzsák elleni hadjáratra.

Ezen idő alatt kizárólag a Taktika megírásával foglalkozott, melyet hogy minő előtanulmányok alapján és milyen módszer szerint készített el, már fentebb láttuk. A Taktika tehát nem egyéb, mint egyik legfontosabb eszköze a perzsa háborúk előkészítésének. A mint a mű készen volt, seregével egyenesen Kilikiába hajózott s itt több hónapot töltött csapatainak begyakorlásával. A gyakorlatokat maga a császár személyesen vezette s ez alkalommal vitte át az életbe azt, a mit ő a pergamenten magányában megalkotott. Azután bizonyára közrebocsátotta Taktikáját tisztjei körében, hogy jobban előkészültesenek a küszöbön álló komoly háborúra.

A császár titkolódzásának, melytel munkáját megírta, a költő beható magyarázatát adja. Egyfelől teljesen el akart mélyedni munkájában s nem akarta, hogy ebben bármi is megzavarja.

Ha a fővárosban marad, nem kerülhette volna ki, hogy részt ne vegyen a sok ünnepségben és multságban, melyeket éppen a téli hónapokban szoktak rendezni, vagy az udvari szertartásokon, melyekben a bizánczi császároknak ugyancsak bőven volt részük, s a kormányzás mindennapi gondjait is neki magának kellett volna végeznie. Mindettől a sok nyügtől egy csapásra megszabadult a magányba való visszavonulásával s a kormányzás gondjainak Sergius patriarchára való bízásával, a ki őt a háború alatt is helyettesítette a fővárosban. De másfelől ki akarta kerülni azt is, hogy szándékáról, előkészületeiről valami a nyilvánosság körébe kiszivároгjon s az áruló kémek fülébe jusson.

A császár teljesen el is érte célját. Tervét oly ügyesen hajtotta végre, hogy néhány bizalmasán kívül, kikhez mindenestre PRIDES is tartozott, a nagy közönségnek sejtelve sem volt arról, hogy ő mivel foglalkozik. Különbéféle találgatások és

híresztelések keltek szárnyra — a mint PISIDES¹⁾ megjegyzi — a császár visszavonulásának okairól, melyek nem lehettek nagyon hízelgők Herakleiosra nézve, mert a költő szavai szerint ő, a nagylelkű nem vette rossz néven ezeket, hanem megbocsátott a fecsegőknek, tudva azt, hogy nem gyűlöletből, hanem szeretetből cselekesznek így, mivel hátrányosan érzik jötevő uruknak a távollétét.

Ez a titkolódzás ismét egyik jellemző vonása HERAKLEIOS egyéniségének. Nemcsak a Taktikát írta titokban, hanem összes, egyéb előkészületeit is a perzsa hadjáratra teljes csöndben, feltűnés nélkül tette meg, nehogy az ellenség neszét vegye a dolognak s még csirájában megsemmisíthesse az ő tervét.²⁾ De a saját alattvalóira való tekintettel is bölcsen tette a császár, hogy hallgatott, a mikor cselekedett. Ezzel elejét vette annak, hogy a fővárosnak pártoskodásra amúgy is hajlandó polgársága nyilvános vitatkozásokat folytasson szándékai felett s hajba kapjon egymás között, még mielőtt valamit végrehajthatott volna. Ezért azt a szokást követte, a mit Taktikájában is tanácsol a hadvezérnek a haditervek készítésére és kivitelére nézve,³⁾ hogy mindenkit kihallgatott s hagyta az embereket, hogy beszéljenek,

1) Heracl. aer. II. v. 122—133. p. 83.

ἀλλ' ἦν τὰ κρυπτὰ τοῦ σκοποῦ σου δόγματα
 λόγων ἀφορμαὶ τοῖς λαλεῖν εἰσισμένοις,
 παρ' οἷς ὀλισθήσασα τῆς ἔσω θύρας
 ἡ γλῶττα φεύγει καὶ βοᾷ πλανωμένως.
 ἡμῶς συνειδὲς ταῦτα συγγνώμην ἔχειν·
 ἔδοξε γὰρ πως ἐξ ἀνάγκης εὐλόγῳ
 τοῦ πρὸς σὲ φίλτρου δυσφορεῖν ἢ κοινότης,
 οὐκ ἐκ φθόνου τὴν γλῶτταν ἠρεσισμένοι
 (τοῖς βασικάνοις γὰρ οὐ φθονοῦνται φροντίδες)
 ἀλλ' οὐ στέγοντες τὴν ἀπουσίαν βλέπειν,
 καὶ πολλάκις τυχώσιν ὠφελημένοι.

2) de exp. pers. aer. II. v. 57—59. p. 16.

θέος γὰρ ἦν οὐ φαῦλον, ὥστε μὴ φθάσας
 τὰ διαιρεθέντα τοῦ στρατοῦ σου τάγματα
 σχίσιν παρελθὼν ἐν μέσοις ὁ βάββαρος.

3) l. fentebb, 44. l.

de azt mindig magában, egyedül Istennek adva számot róla, határozta el, hogy mit cselekedjék.¹⁾

Igy megértjük, hogy miért adta ki HERAKLEIOS nevének említése nélkül Taktikáját. Katonái bizonyosan tudhatták, mikor a hadgyakorlatok megkezdődtek és a háború kitört, hogy a császár a szerzője a Taktikának, hiszen ekkor már nem is lett volna értelme többé a dolgot titokban tartani. De volt egy másik szempont is, mely miatt HERAKLEIOS nem fektetett súlyt arra, hogy nevét a Taktika fölé iktassa s a mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy később oly gyorsan feledésbe ment az ő szerzősége. Ez pedig a munka stilusa. Tudjuk, hogy a Taktika olyan nyelven van írva, melyet az archaismusra és purismusra hajló bizánczi ízlés sohasem ismert el igazi irodalmi formának. Népies és idegen szavai, pongyola mondatszerkezetei s a retorikai követelményeknek teljes es tudatos mellőzése az értékes tartalom ellenére is kétségkívül bántólag hatottak az érzékeny bizánczi fülre, különösen a saját korában, a mikor éppen az ellenkező áramlat volt az úr az irodalomban. HERAKLEIOS maga is érezte, a mint előszavából kitűnik, hogy ő műve külső formájával tulajdonkép merényletet követ el a korabeli «magas» stilus ellen, s ez egy okkal több volt neki, hogy császári nevét ne illeszsze oly munka élére, melynek nyelve a közfelfogás szerint nagyon is alantjáró volt. Tisztjei és bizalmas környezete mindenesetre tudtak a császár szerzőségéről, a mint PISIDES szavaiból kitűnik. De szélesebb irodalmi körökben nem igen kelthetett érdeklődést ez a könyv, különösen a császár halála után, a mikor uralkodása második felében az araboktól szenvedett súlyos vereségei folytán korábbi diadalait majdnem teljesen elfelejtették. Halála után különben is megkezdődik annak a sötét, irodalomnélküli korszaknak két százada, melyben a képháború és egyéb belső és külső bajok a bizánczi kultúrát majdnem a

¹⁾ de exp. pers. acr. I. v. 124—129. p. 8.

ἀλλ' ἦν τὰ κοινὰ τῶν λόγων ἀναίτια·
 οὐ γὰρ πονηρὸν εἶχον αἱ γνώμαι τρόπων,
 σὺ δέ, στρατηγέ, καὶ γὰρ ἦσα τῶν ὅλων,
 καὶ ταῦτα μᾶλλον αὐτὸς ἠκριβομένους,
 πᾶσι δεδωκώς τοῦ λαλεῖν ἔξουσίαν
 δεὸν δικαστὴν τῶν ἀδῆλων εἰργάσω.

teljes megsemmisülés örvényébe juttatták. Ez a korszak még sürűbbre vonta a feledés fátyolát HERAKLEIOS szerzőségének amúgy is halvány és szűk körben élő emléke felett. Így következett be az, hogy az irodalmi újjászületés hajnalán LEÓ császár, bár nagyon jól ismeri és alaposan kiaknázza a Taktikát, semmit sem tud arról, hogy HERAKLEIOS volt a szerzője, legalább is egy szóval sem árulja el azt, hogy tudná. Talán, ha tudta volna, még akkor is elhallgatta volna a nyelve miatt, melyet ő is ép annyira elvetendőnek tartott, mint az a kor, melyben a Taktika keletkezett, s igyekszik is tőle telhetőleg új és az irodalmi követelményeknek megfelelőbb formába önteni a belőle átvett gondolatokat.

Így e mű külső formája hosszú időre okozója lett annak, hogy szerzőjét elfelejtsék, de a belső tartalom, melyet minden időben méltányoltak s a mely név nélkül is oly hiven tükrözi vissza szerzője egyéniségét, végre is elvezetett írójának, a mélyen vallásos és kiválóan harcziás, gyengélt érzésű és okosan számító, diadalmas hadvezérnek, a perzsaverő HERAKLEIOS császárnak a felismeréséhez.

II.

HERAKLEIOS TAKTIKÁJÁNAK TURKJAI.

Ha tudjuk, hogy a Taktikát HERAKLEIOS császár 621-ben írta, akkor nem lesz nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy milyen népnek a hadiszokásai azok, melyeket a Taktika a turkok (Τούρκοι) neve alatt említ s a melyeket azután LEÓ átvisz a magyarokra? Ezt a népet jól ismerjük a VI. és VII. századi bizánczi történetírókból, kik az 552. évtől kezdve foglalkoznak a turkokkal. AGATHIAS, THEOPHANES BYZANTIOS, MENANDER, EUGAGRIOS és THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES sorban emlegetik őket mint majd a bizáncziak, majd a perzsák szövetségeseit abban a nagy küzdelemben, melyet ez a két nagyhatalom vívott egymással Elő-Ázsia birtokáért.¹⁾ A turk birodalom magva eredetileg az

¹⁾ I. az én A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi írónál cz. ért. (Budapest, Akad. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XXI. k. 6. sz., 1910.) 39. s k. l.

Orchon és a Jaxartes folyó közt feküdt, de már a VI. század második felében átlépik a Volgát s hatalmukat nyugatra a Donig s délre a Kaukázusig terjesztik ki, leigázva az itt élő nomád törzseket, t. i. az avarokat, ephthalitákat, alánokat, utigurokat és ugurokat. Sőt 575-ben érzékeny csapást mérnek magára Bizánczra is, a midőn Anagai és Bochan vezérlete alatt megostromolják és be is veszik a Cherson félsziget partján fekvő Bosporos városát, mely a Fekete-tenger északi partján a bizáncziak legfontosabb határerődítménye volt.¹⁾ Nem kevésbé nagyarányú terjeszkedést tettek kelet felé is, mely irányban birodalmuk Perzsia északi határán végig egészen India széléig, az Imaios hegyig terjedt. A turkok egymás közt is több törzsre voltak oszolva, melyeknek élén a törzsfőnökök állottak. Az összes törzsek fölött állott a nagy khán (χαρανος), kinek hatalma nem lehetett valami szilárd hagyományon alapuló, hanem állandó czélja volt a hatalmasabb törzsfők vágyakozásának s kemény küzdelmek árán volt megszerezhető és megtartható.

Ezt a hódító és harczias népet a RADLOFF által közzétett ó-török feliratok türk néven említik, s leghelyesebb lesz, ha mi is megkülönböztetésül a bizánczi források többi Τούρκοι-jaitól czentül így fogjuk őket nevezni. Ismerik a kínai évkönyvek is *tu-kiue* néven, úgyszintén az arab és a perzsa írók is *turk* néven, csakhogy a míg a kínai forrásokban ez a név eredeti ethnologiai jelentésében van használva, tehát csupán az Orchon és a Jaxartes folyó közéből kiinduló hódító fajra vonatkozik, addig a perzsák és az arabok kiterjesztik e nevet a türköknek alávetett s velök rokon törzsekre, sőt később majdnem az összes északi nomád népekre is.²⁾

A türkök tehát Justinianos uralkodása alatt jelennek meg Európában a bizánczi birodalom határa közelében. Az ő megjelenésük mozdítja ki helyükből a Volga környékén lakó avarokat, a kik tőlük vereséget szenvednek. Az avarok e vereség után két részre szakadnak. Egyik rész keletre, az India szomszédságában lakó taugastokhoz menekül,³⁾ a másik nyugat felé

¹⁾ Theoph. Byz. ed. Bonn. p. 484—85.

²⁾ Marquart. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 46. l.

³⁾ Theoph. Simokattes, ed. de Boor, p. 258—9.

vándorol s megalapítja a pannoniai avar birodalmat,¹⁾ mely csakhamar veszedelmes ellenségévé válik a bizáncziaknak. A türkök mellett ezek a pannoniai avarok játszsza a legfontosabb szerepet az összes északi nomád népek között Bizáncz történetében a VI. század végén és a VII. század elején. Az avarok, mint állandó ellenfelek, a türkök pedig néha mint szövetségesek a perzsák ellen, néha mint ellenségek.

A Taktika is ezt a népet említi meg az összes «skytha» és «hún» gyűjtőnéven ismert nomádok közül mint olyanokat, a kik jobban értenek a hadviselés mesterségéhez, mint a többiek. Kitűnik ez már a XI. könyv 3. fejezetének cziméből, mely így hangzik: «Hogyan kell alkalmazkodni a harcban a skythákhoz, azaz az avarokhoz és türkökhöz és a többi hozzájuk hasonló szokású hún népekhez.»²⁾ Majd ezekkel a szavakkal nyitja meg a fejezet élén az ő jellemzésüket: «A skytha népeknek, azt lehet mondani, ugyanolyan életmódjuk és szervezetük van, t. i. sok fő alatt állanak és dologtalanok. De csupán a türköknek és avaroknak van köztük szervezett hadirendje, a kik erősebbek a rendezett sorokban való harcban, mint a többi skytha népek.»³⁾ A kiemelkedő helyet, melyet ez a két nép a hozzájuk hasonlók fölött a bizáncziak szemében is elfoglalt, egyes-egyedül fejlettebb hadiszervezetének köszönhet.

Nem lesz érdektelen, ha egy pillantást vetünk azokra a hasonló szokású népekre, a kik közül a türkök és avarok kitűntek, s közelebről megvizsgáljuk, hogy mi az, a mi által kitűntek ezek a többiek közül. A bizánczi írók sorjában megnevezik azokat a Pontus és a Kaukázus környékén lakó nomád törzseket, melyeket a türkök leigáztak és adófizetőiké tettek. Ezek közül az alánok a Kaukázus déli lejtőjén e hegység és a Kaspi tenger szögletében,⁴⁾ az ephthaliták vagy abdelek tőlük nyugatra

¹⁾ Menander, ed. Bonn. p. 400.

²⁾ p. 260. Πῶς δεῖ ἀρμόζεσθαι σκύθαις, τούτέστιν ἀβάροις καὶ τούροις καὶ λοιποῖς ὁμοδαίτοις αὐτῶν οὐνικαῖς ἔθνεσιν.

³⁾ p. 261. Τὰ σκυθικὰ ἔθνη μιᾶς ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, ἀναστραφεῖς τε καὶ τάξιως, πολὺ ἀρχαῖα τε καὶ ἀπράγμονα. μόνα δὲ τῶν τούρκων καὶ ἀβάρων φροντίζουσι τάξιως πολεμικῆς, ἰσχυροτέρως τῶν ἄλλων σκυθικῶν ἔθνων τὰς κατὰ συστᾶσθην μάχας ποιούμενα.

⁴⁾ Dio Cassius XXXVI. 54, XXXVII, 1-4.

Iberia tartomány környékén,¹⁾ az ugrok a Volga alsó folyásánál,²⁾ az utigurok pedig a Dontól keletre laktak.³⁾ Az örmény SEBEOS említi, hogy 627-ben a kazárok is türk fennhatóság alá kerültek,⁴⁾ a kik — a mint a bizánczi írók nyilatkozataiból sejteni lehet⁵⁾ — eredetileg az ugroktól északra lakhattak. Mindaz, a mit e népekről más források alapján tudunk, teljesen igazolja HERAKLEIOS azon állítását, hogy e népek életmódja és hadiszokásai is alapjukban véve megegyeznek a türkökéivel és avarokéival.

Az alánokat illetőleg ARRIANOSTól maradt fenn egy töredék, mely részletesen előírja, hogyan kell a római sereget összeállítani és milyen taktikával kell harcolni az alánok ellen, kiket ő egyébként skytháknak is nevez. Ezt a kis töredéket kiadta Scheffer Ἀρριανοῦ ἔκταξις κατὰ Ἄλανων czímmel az ARRIANOS-féle Taktika után (Upsala, 1664. p. 69–79.). Abból, a mit ARRIANOS az alánok ellen ajánl, az tűnik ki, hogy az alánok harczmódja nagyon hasonlatos volt a türkökéhez és avarokéhoz, mert velük szemben lényegileg ugyanolyan elrendezést és taktikát ajánl, mint a milyen a HERAKLEIOS ἐπικάμπιος διπισθία τάξις-a, melyet ő éppen az avarokkal és türkökkel szemben tart igen czélszerűnek (p. 267.). Kitűnik ARRIANOS előadásából, hogy az alán sereg is kizárólag lovasságból áll s gyakran szokott harcz közben szinleges meghátrálással és váratlan visszafordulással élni, mely szokás Herakleios szerint az avarok és türkök taktikájának egyik legfontosabb jellemvonása. Megjegyzi még ARRIANOS, hogy az alánok könnyű fegyverzetűek, azaz nem viselnek sem maguk, sem lovaik sisakot, pajzsot, vagy vértet.⁶⁾

¹⁾ Prokopios, t. I. p. 15. ed. Bonn. Theoph. Sim. p. 257. ed. de Boor.

²⁾ Theoph. Sim. p. 259. ed. de Boor, Men. Prot. fr. 5, 21, 43.

³⁾ Menander, ed. Bonn. p. 344–45., Agathias, ed. Dindorf V, 25, p. 392.

⁴⁾ l. Marquart, Historische Glossen zu den alt-türkischen Inschriften, WZKM. XII, 191.

⁵⁾ Theoph. p. 358. ed. C. de Boor., Nikephoros Konstantinop. ed. Bonn, p. 39.

⁶⁾ V. ö. Ammianus Marcellinus XXXI, 2: inventus vero (sc. Alanorum) equitandi usu a prima pueritia coalescens, incedere pedibus existimat vile; et omnes multiplici disciplina prudentes sunt bellatores. Alani . . . armorum levitate veloces, Hunnisque per omnia suppare, verum victu mitiores et cultu.

Az ophthalmitákról vagy abdelekről maga HERAKLEIOS közül egy hadicselt, melylyel Perozes perzsa király seregét megsemmisítették az V. század végén s a mely egészen a törbeccsalásnak és lesvetésnek a türkök és avarok által gyakorolt módszerein alapszik (p. 108—9.). Az abdelek ugyanis egy tíz láb mély és 60 láb széles árkot ástak az arczvonalba álló csapatuk mögött s ezt ágakkal, gyepűvel ügyesen befödve elleplezték. Helyenként keskeny átjárókat is hagytak rajta s kétoldalt a közelben leseket helyeztek el. Az arczvonalba álló csapat az első összecsapás után megszaladt s a fennhagyott átjárókon átkelt az árkon. Az utánuk rohanó perzsák természetesen behullottak az árokba, mire visszafordultak a színleg megszaladó abdelek s előjöttek a lesbe állított csapatok s közre fogva a csapdába került perzsákat csaknem az utolsó emberig felkonczolták.

Az ugurok és utigurok hadviselési módjáról közvetlen tudósítás — sajnos — nem maradt ránk; ezek ugyanis sokkal kisebb jelentőségű szerepet játszottak, semhogy az érintkező kultúrnépek behatóbb figyelemre méltathatták volna őket. De kétségkívül harcziás népek voltak s jó részben éppen a folytonos rablókalandozásokban pusztultak el az utigurok, a mint AGATHIAS ¹⁾ megjegyzi. Életmódjuknak az avarokéval és türkökéval való közösségéből s lakhelyük szomszédosságából bátran következtethetjük, hogy taktikájuk is hasonló volt emezekéhez. A kazárokról pedig azok után, a mit róluk az arab írókból ²⁾ tudunk, semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy hadi taktikájuk meggyezett a magyarokéval, illetve a türkökéval és avarokéval.

A különbség tehát ozen említett nomád népek és a türkök és avarok közt abban állott, hogy ez utóbbiaknak erősebb volt a hadszervező képességük, azaz tudtak nagyobb tömegeket és biztosabban mozgatni, mint a többi rokon-szokású törzsek. Ezenkívül állandósítani és megszilárdítani tudták azt a hadviselési rendszert, a mely a többieknél inkább csak ideiglenes és hevenyészett formájában állott fenn. Ezzel elérték azt, hogy állandóan jól begyakorolt és kellő számú hadsereggel rendelkeztek,

¹⁾ ed. Dindorf, V, 25, p. 392.

²⁾ l. MHK. Keleti kútfők, 137—247.

A törkök valóságos kultúrát űztek a hadi mesterségekből, a mint HERAKLEIOS mondja,¹⁾ s ugyanezt állítja LEÓ is a magyarokról.²⁾ Ennek megfelelően katonáik felszerelése és fegyverzete is jobb volt, mint a többi törzseké. Az alánoknál pl. ARRIANOS³⁾ szerint sem a katonák, sem a lovak teste nincsen vértézve semmivel, ellenben HERAKLEIOS⁴⁾ úgy írja le az avarokat és törköket, mint a kik bőrből készült mellvértet (ζάβρο) viselnek, az előkelőbbek pedig lovaik szügyét és homlokát is vassal vagy nemezzel (σιδῆρον ἢ κεντούκλους) burkolják.

Látjuk a megelőzőkből, hogy a törkök és avarok taktikája lényegében véve nem tekinthető e népek önálló találmányának, melyet ők hoztak volna magukkal és terjesztettek volna el a Kaukázus és Don környékén leigázott törzsek között, hanem ezek a törzsek már régóta ismerték és gyakorolták ezt a taktikát, még mielőtt a hódító törkök a VI. század közepén köztük megjelentek volna. DIO CASSIUS⁵⁾ leírása szerint az albánok, kik a későbbi alánoknak felelnek meg és az iberek, a kik az abdelek elődei Iberia tartományban, már Kr. e. 65-ben Pompeiusszal szemben úgy lépnek fel, mint lovas nép, melynek főfegyvere a nyíl. Már HERODOTOS úgy jellemzi a Fekete tengertől északra lakó skythákat, hogy mindannyian lovas nyilazók.⁶⁾ Félnek a gyalogságtól, mert maguk nem tudnak gyalog harcolni,⁷⁾ s a nyílon kívül fegyvereik a görbe kard, hajító dárda és szekereze,⁸⁾ tehát a szekereze kivételével fegyverzetük azonos a törkökével és avarokéval a HERAKLEIOS leírása szerint. A taktika is, melylyel ezek a skythák Darcioszt mindig beljebb és beljebb csalják

1) 2) l. alább, 98. l.

3) ed. Scheffer, p. 79.

4) p. 272.

5) XXXVII, 2: ἀρόμω γὰρ καὶ πρὶν τοὺς τοξότας αὐτοῦ (sc. τοῦ Ἀρτώκου) τοῦ τῶν Ἰβήρων βασιλέως τῆ σφετέρᾳ τέχνῃ χρῆσασθαι, ὁμοίε σίλιν ἐλώσασε καὶ δι' ἐλαχίστου αὐτοῦς ἐτρέβητο. XXXVII, 4: καὶ τοῦτου κλεινός τε (sc. ὁ Ὀροίτης) ὁ τῶν Ἀλβανῶν βασιλεύς) τῶν ἵππέων ὡς καὶ μόνων ὄντων κατασρονήσας συνέμιξέ σφισι καὶ δι' ὀλίγου τραπένας ἐξεπίτηδες ἀνὰ κράτος ἐπεδίωξε κτλ.

6) IV, 46. πάντες ἔωσι ἵπποτοξόται (sc. οἱ Σκύθαι).

7) IV, 128. οἱ δὲ Σκύθαι ἐσπαράξαντες τὴν ἵππων ὑπέστρεψον, τὸν πεζὸν ποβεύμενοι.

8) IV, 70 καὶ ἔπειτα ἀποβάξαντες ἐς τὴν κύλιχα ἀκινάκω καὶ δίστοῦς καὶ σάγαριν καὶ ἀκόντιον.

országukba, elpusztítva a perzsák előtt a kutakat és a takarmányt, kerülve a nyílt csatát, de hirtelen visszafordulásokkal és meglepő éjjeli támadásokkal folyton nyugtalanítva az ellenséget, s a melylyel végre is a perzsa sereget teljes kudarczczal visszavonulásra kényszerítik,¹⁾ ez a taktika is ugyanazokon az elveken alapszik, mint a türköké és avaroké.

A lóról való nyilazás e népeknek annyira jellemző tulajdonsága gyanánt tünt fel a görög írók előtt, hogy a régebbi taktikusok a ἵπποτοξόται: fegyvernemet más néven Σκώθαι-nak nevezik.²⁾

A parthusok is eredetileg a turáni síkságon tartózkodó nomádok közé tartoztak s innen ereszkedtek le lassanként a Kaspi tengertől délkeletre az iráni fennsík északi csücskébe. Kezdetben a perzsák alattvalói voltak, de később, a midón Nagy Sándor a perzsák uralmát megdöntötte, s az ő birodalma is csakhamar a diadochok alatt bomladozni kezdett, a parthusok mind jobban előtérbe nyomultak s az Arsakidák alatt oly hatalmas birodalmat alkottak, a mely Mesopotamiától kezdve az iráni fennsík egész északi, nagyobbik felét magában foglalta India határáig. Szembe szállnak a rómaiakkal is s igen kemény ellenfélnek bizonyulnak, a kik számos csatában alaposan szétverik a birodalmukba bemerészkedő legiókat. A parthusok fegyverzetét és taktikáját kimerítően ismerteti Dio Cassius³⁾ azon szerencsétlen hadjárat kapcsán, melyet Crassus 53-52. ben Kr. e. ellenük vezetett. E leírás szerint a parthus sereg zöme lovasokból áll, kiknek főfegyvere a nyíl, de fel vannak szerelve dárdaikkal és görbe kardokkal is. Pajzsot nem viselnek, de azért nagy részben vértézve vannak (κατάφρακτοι). Gyalogos csak nagyon kevés van köztük, s ezek is a leggyengébbek közül valók, s a gyalogosok is mind nyilazók. Már gyermekkoruktól fogva gyakorolják magukat a fegyverforgatásban. Kitűnő lovaik vannak, s a háttas lovakon kívül a vezeték-lovaknak nagy sokaságát viszik magukkal, hogy a menetelés és támadás közben lovaikat

1) Herod. IV, 120-136.

2) Liliános II, 13. p. 262. ed. Köchly-Rüstow: οἱ δὲ τῶν ἵππέων τόξοις χρώμενοι ἵπποτοξόται λέγονται, ὅπ' ἐνίων δὲ Σκώθαι.

3) XL, 13-29; XXXVI, 5; XLIX, 28.

gyakran váltogathassák. Téli és esős idő alkalmával sohasem harcznak, mert a nedves idő meglazítja ijaikat s hátrányosan hat vissza a nyilazásra. Országuk határain kívül nem szívesen harcznak s nem is igen bírják az idegen föld és klíma sajátosságait s azonkívül sem eleségkészletet, sem pénzt nem visznek magukkal. Taktikájuk a lesvetés, gyors megrohanás, egyszerre több oldalról való támadás. Soha az ellenség közelében tábor nem ütnek s táborukat semmiféle árokkal nem veszik körül. A vár-ostromláshoz nem értenek. Színleleges megszaladás közben nagyszerűen értik a lóhátról visszafelé való nyilazást. Nyilaik kettős hegygyel vannak ellátva, melyek közül az egyik benne marad a sebben még akkor is, ha a nyilvesszőt kihúzzák. A nyílhegyeket mérgezni is szokták. Taktikai mesterfogásaik közé tartozik, hogy ellenfeleik elől a jó utakat elzárják vagy járhatatlannokká teszik, a kutakat betömik és a takarmányt megsemmisítik s hamis hírekkel az ellenséget törbe csalják és tévútra vezetik.

A parthus taktika tehát, mely már a skythákéval meglepően pontos egyezéseket mutat, minden fontosabb részletében teljesen azonos a türk-avar taktikával. Néhány részlet hiányzik ugyan abból a jellemzésből, melyet HERAKLEIOS a türkökről és avarokról ad, mint pl. a kettős és mérgezett nyílhegy, a harcznak az esős időjárásban, továbbá szokatlan terepen és eltérő éghajlati viszonyok közt való kerülése, a várostromlásban való járhatatlanság, de ezek nem alapvető fontosságúak. A leglényegesebb különbség a két taktika közt az, hogy a parthusok közt van néhány, bár kevés számú gyalogos is, holott a türkök és avarok mind csupa lovasok s a gyalogharczhoz egyáltalán nem értenek. Ezt azonban megmagyarázza az a körülmény, hogy a parthusok már évszázadok óta szoros érintkezésben állottak a perzsákkal, kiknek seregében voltak gyalogosok is.¹⁾ A perzsa befolyásra kell visszavezetnünk ezt az eredeti alapelvtől való eltérést, valamint azt is, hogy a parthusok már a rómaiakkal való összecsapásuk idejében sokat levetkőztek nomád szokásaikból, a mennyiben sok jól épített városuk van, fővárosuk éppen a Tigris keleti partján fekvő hatalmas Ktesiphon. Ilyen erős kultúrhatás mel-

¹⁾ Herod. VII, 84.

lett, mely nyelvükben is kifejezésre jutott, valóban csodálnunk kell, hogy hadi taktikájukon aránylag ily kevésbé érzik meg a perzsa befolyás.

A húnok fegyverzetéről és taktikájáról AMMIANUS MARCELLINUS ¹⁾ tájékoztat bennünket. Szerinte ruhájuk vászonból vagy erdei menyétnek a bőrből készül. Fejükön meggörbitett bőrkucsmát viselnek, lábszáraikat kecskebőrbe burkolják s annyira formátlan csizmákat viselnek, hogy gyalog nem is tudnának benne biztosan mozogni és harcolni. Ezért állandóan lovaikon tartózkodnak, mintha oda lennének szegezve. Lovon ülve adnak és vesznek, isznak és esznek, alusznak és tanácskoznak. Nem állanak valamely főhatalomnak a szigorú fegyelme alatt, hanem előkelőbb embereiknek hevenyészett vezetése mellett nekirohananak mindennek, a mi eléjük akad. Mindig ingerülten támadnak, ékalakú csapatokban (cunctim) indulnak harcra s vadul kiabálnak. Veszedelmesen könnyen és gyorsan mozognak; bár hirtelen és gyorsan szétszóródnak, azért mégis nagy erőt tudnak kifejtetni s sokféle szétszortott hadirendben nagy pusztítást tudnak véghez vinni. Rendkívüli gyorsaságuknál fogva észre sem lehet venni őket, a midőn az ellenséges táborra rátörnek. Távólról hajító dárdákkal, nyilakkal, melyeknek hegyét csodálatos módon összeillesztett, de különálló hegyezett esontokból csinálják, közletről pedig karddal harcolnak és pedig a nélkül, hogy magukat csak a legcsekélyebb mértékben is kimélnék. Mialatt az ellenség a kapott sebeket szemléli, összefont kötelekből hurkot vetnek rá, hogy a szabad mozgásban akadályozzák.

A mint látjuk, alapjában véve ez a taktika is teljesen összevág a türkökével és avarokéval. Különösen fontos a húnok ékalakú csatarendje, melyet HERAKLEIOS is megemlít az avaroknál és türköknél s a mely, bár a többi «skytha» népekkel foglalkozó írók nem szólnak róluk, mégis a görög taktikusok szerint e népek legjellemzőbb hadi szokásai közé tartozott, a mint később látni fogjuk. A részletekben természetesen itt is találhatók csekélyebb jelentőségű eltérések. Általában azt a benyomást merítjük AMMIANUS előadásából, hogy a húnok felszerelése nem volt olyan jó és praktikus, mint az avaroké és türköké.

¹⁾ XXXI, 2.

Erre vall az, hogy ő nem említi a ζάβα-t, a bőrből készült mellvértet, mely nem azonosítható sem a menyétbőrből készült ruhával, sem a kecskebőr-lábszárvédővel, hanem a pánczélnak felelt meg, melyet a ruha fölött viseltek, a mint HERAKLEIOS¹⁾ előadásából kitűnik. Hogy efféle védelmi felszerelésük a húnoknak csakugyan nem volt, azt sejteti AMMIANUS azon megjegyzése is, mely szerint az alánok fegyverzete mindenben meg egyezik a húnokéval. Az alánokról pedig ARIANOSBÓL tudjuk, hogy semmiféle vértet nem viseltek. A húnok ruházata különben is hebeburgyának és formátlannak tűnik fel a fenti leírás szerint, a türköké és avaroké azonban annyira mintaszerű, praktikus és jól szabott volt, hogy HERAKLEIOS nem győzi eléggé ajánlani utánzásra való például a bizánczi lovasságnak.²⁾ Ugyanez áll egész hadifelszerelésükre nézve is. Szegényességre vall a húnoknál az is, hogy nyilvesszőik hegyét ércz helyett csontból készítették. Viszont a húnok hurokvetése olyan adat, melynek nincs nyoma a türkök és avarok taktikájában. De ez is inkább a harcsmódor primitívségére vall.

Főntos különbség továbbá a húnok és a türkök, valamint avarok között, hogy az előbbieket nem állanak egy főnek az uralma alatt, hanem szét vannak tagolva apróbb törzsek szerint s ezért mindent hevenyészve és vérmes nekilendüléssel csinálnak. Tudjuk, hogy Attilának sikerült a hún törzseket egyesíteni s egy hatalmas birodalmat alapítani, de hogy ez csak kivétel volt a szabály alól, mutatja az is, hogy halála után rögtön szétbomlott elemeire az ő birodalma s megsemmisült egész életének műve. Az avarokról és türkökről pedig nyomatékkal emeli ki Herakleios, hogy ők az egyedüliek az összes «skythák» közül, a kik egy fő alatt állanak, s ez a fő felettük félelmetes hatalmat gyakorol.³⁾ Tényleg úgy is áll a dolog, hogy ha nem is tudtak ezeréves birodalmat alapítani, mint a magyarok, azért mégis jóval tovább tartották magukat s szerepeltek jelentős történeti tényezők gyanánt, mint a húnok.

Mindezen népeknél tehát ráakadunk egy közös eredetű tak-

¹⁾ p. 22—23.

²⁾ p. 19—26.

³⁾ p. 261.

tikának az alapsajátságaira. Ez alaptaktika kiterjedése úgy időben, mint térben egyaránt nagy. Időben visszamehetünk vele, a mennyire a történeti források megengedik, egészen a Kr. e. VI. századig, azaz HERODOTOS skytháig; a területet illetőleg, ha csak azt vesszük figyelembe, a melyen e népek állandóan, megszakítás nélkül laktak, olyan földdarabot nyerünk, melynek nyugati határa körülbelül a Dnyeszternél van, déli határa a Fekete-tenger északi partvidékén, a Kaukázuson, a Kaspi-tenger déli partvidékén, majd az iráni fensík északi részén és az Imaus hegységen végighúzódó vonal, keleti határa körülbelül Kína falainál van. Az északi határ nem határozható meg ilyen pontosan; kb. az 50—55. szélességi fok. Ennek az óriási területnek a középpontja úgy geographiailag, mint históriailag a turáni síkság, azaz az Oxus és Jaxartes folyók környékén elterülő pusztaság. Innen indulnak ki a legerősebb «skytha» törzsek, ú. m. a parthusok dél felé, a húnok, avarok és türkök nyugat felé. Itt kell keresnünk a kiindulópontját is az e népekre és a hozzájuk hasonlókra annyira jellemzetes és közös taktikának, melyet éppen ezért összefoglaló néven turáni taktikának nevezhetünk.¹⁾ A turáni taktika élesen és határozottan különbözik az összes többi velük érintkező, de más kultúrájú népek taktikájától, mint a milyenek a görögök, rómaiak és perzsák, bizáncziak és arabok, germánok és szlávok. Az ő specialis nomád életviszonyaikból, a széles rónákon való kalandozásaikból és a harczzal való állandó foglalkozásukból sarjadt s úgy tekinthető, mint e népeknek önálló alkotása.

Most már az a kérdés, hogy milyen helyet foglal el a türkök és avarok taktikája az egyetemes turáni taktika történetében? A primitív turáni taktikát talán legtisztábban látjuk a húnoknál, kiknél a szervezet is meglehetősen laza, a fegyverek és felszerelés is kissé fogyatékos, s a nagy tömegek fegyelmeztsége is csak addig tart, a míg van egy erős egyéniség, a ki őket vas kézzel összetartja. Már jóval fejlettebb a parthusok

¹⁾ Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy a «turáni» név itt nem jelent fajbeli, még kevésbé nyelvbéli rokonságot, hanem tisztán bizonyos művelődésközösséget, a mint ez a hadi taktikában és az ezzel szorosan összefüggő dolgokban tényleg jelentkezik.

taktikája, a kiknek nem csupán támadó fegyvereik tökéletesebbek (nyilaik vasból vannak s nagyon raffinált szerkezetűek!), hanem van teljes vértzetük is, a mi a húnoknál egészen hiányzott. Azután a lovasság mellett már van egy kis gyalogos csapatuk is. Mindezek a módosítások náluk kétségkívül perzsa befolyásra vezethetők vissza, mely néppel ők hosszú időn át érintkeztek és keveredtek is. A türkök és avarok taktikája körülbelül a középen áll a hún és a paribus taktika között, a mennyiben átveszik ők is a perzsa eredetű vértzetet, de viszont megmaradnak a régi turáni taktika azon elve mellett, hogy kizárólag lovasságot alkotnak. Fegyverzetük és felszerelésük, valamint fegyelmeztségük mindenestre jobb, mint a húnoké. A parthusok felett pedig az az előnyük van, hogy nemcsak a saját területükön és a megszokott éghajlat alatt, hanem más vidékeken is sikerrel tudják alkalmazni taktikájukat s már értenek a várostromláshoz is. A türkök 575-ben beveszik a Cherson félsziget partján fekvő Bosporus várát, az avarok pedig 626-ban egyenesen Konstantinápolyt ostromolják meg, mely alkalommal a legkülönfélébb ostrom-technikai eszközöket használják.¹⁾

A türkök és az avarok hadi taktikája tehát úgy jelenik meg előttünk, mint a turáni taktika legfejlettebb, legtökéletesebb formája a Kr. u. VII. századig. Ez a két nép a hagyományos taktikát idegen hatások elfogadásával is, de saját leleményéből is tovább építi, szilárdabbá és ellenállóbbá teszi s tudja alkalmazni idegen és szokatlan körülményekhez is. Szigorú fegyelem, a hadiszervezet állandósága és biztossága és a körülményekhez való alkalmazkodás alkotják a kiváló vonásait ennek a taktikának.

III.

LEÓ VISZONYA HERAKLEIOSHOZ.

Tudjuk, hogy LEÓ a HERAKLEIOS Taktikájának azt a részét, melyben a türkök és avarok hadiszokásainak és a velük szem-

¹⁾ G. Pisides, *Bellum Avaricum*, v. 220—22. p. 56. ed. Bonn.

παρῆν δὲ σάλπιγγ' καὶ βέλτε καὶ φάσγαντα,
πῦρ καὶ χελῶναι καὶ διαττοντες λίθοι
νόσων τε πύργων μηχαναὶ καὶ συνθήσεις κτλ.

ben követendő harcsmódnak leírása foglaltatik, csekély módosítással átveszi és alkalmazza a magyarokra. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy a mikor ezt teszi, vajjon tényleg a magyaroknak az ő korabeli hadviselési módját tartja-e szem előtt vagy csak hanyag nemtörődomséggel írja ki azt, a mit forrásában talál. Ez a kérdés szorosán összefügg LEÓ HERAKLEIOSHOZ való viszonyának kérdésével, vagyis annak kutatásával, hogy milyen mértékben és mi módon használta fel LEÓ általánosan véve HERAKLEIOS adatait a maga munkájában. Az általános elvek ismerete biztos útmutatásul fog szolgálni a szóbanforgó specialis esetben is.

LEÓ általános eljárásáról HERAKLEIOS adatainak felhasználása tekintetében egészben véve helyesen ítelt VÁRI, a ki több ízben is foglalkozott ezzel a kérdéssel.¹⁾ Kimutatja, hogy ennek munkáját jóval kevesebb változtatással vette át, mint többi forrásait, s a nélkül, hogy a szerzőt vagy munkáját világosan megnevezné. Csak czélzásokat tesz rá s ekkor is csak nagy általánosságban, mint *οἱ νεώτεροι* vagy *νεοὶ τακτικοί*-t²⁾ említi, szemben a *οἱ ἀρχαίοι*, illetve *οἱ παλαιοί*-al, a kik közül azonban egyiket-másikat (AULIANOS, ARRIANOS, ONESANDROS) már név szerint is megnevezi. Kiemeli továbbá, hogy miként a többi írókat, úgy HERAKLEIOS-t sem írta ki szóról-szóra, hanem hol hozzátett, hol átalakított, hol kihagyott valamit, bár nem abban a mértékben, mint a korábbi írókat illetőleg. Ezt VÁRI példákkal is illusztrálja.

¹⁾ Urbicius (= Mauricius) taktiko-strategikus munkájának firenzei codexe. (Egy. Phil. Közlöny, 1895. XIX. 820—825. lk.)

Bölcs Leó császárnak «a hadi taktikáról» szóló munkája. Kútfőtanulmány. Érték. a történeti tud. köréből, XVII. k. X. sz. (Budapest, Akadémia, 1898.) 45. s köv. lk.

²⁾ Abból, hogy Leó mindig többes számban beszél a fiatalabb taktikusokról, a mikor mi csak Herakleios-t mutathatjuk ki forrása gyanánt, Vári (BZ, XV, 83.) azt következteti, hogy Leó e munkában egy gyűjteményt látott. Ezt a föltevést azonban igazolni nem lehet. A többes számnak pedig az az oka, hogy H. munkáját több ízben kiadták kivonatossan és némileg átdolgozva Leó előtt. Ilyen átdolgozás pl. a K. K. Müller által a Festschrift für Ulrichs-ban (1882) kiadott töredékes taktika, mely a Laur, gr. LV, 4. pp. 68—76.-n van hagyományozva. A *οἱ μικροὶ πρὸ ἡμῶν* (Leó XV, 28) kifejezés sem vonatkozik II.-ra, mert a mit Leó a következő paragraphusokban (28—45) a várostromlásról közöl, az nem H.-ból van merítve.

Nem tette azonban vizsgálat tárgyává, hogy LEÓ eltérései HERAKLEIÓSTÓL tudományos szempontból milyen természetűek és értékűek, s igazolható-e belőlük, hogy kellő szakértelemmel járt el, miközben a csaknem 300 évvel előtte keletkezett forrását felhasználta, az ő korában is hasznavehető anyagnak kiválasztásában, a hasznavehetetlenek kiselejtezésében és új, a korabeli változott viszonyoknak megfelelő adatoknak hozzáadásában. Pedig ez a fődolog a magyarokra vonatkozó tudósítása történeti értékének megítélésében. Így történhetett, hogy GYOMLAY,¹⁾ a ki éppen ebből a szempontból vette vizsgálat alá LEÓ XVIII. fejezetét, arra az eredményre jutott, hogy az ő hozzátoldásai forrásához képest nem egyebek henye és naiv szószaporításoknál, s még a pusztá átvételeknél is fölületesen és sok félreértéssel jár el. Ilyen körülmények között szükséges az egész kérdést újra átvizsgálunk.

LEÓ maga is behatóan és részletesen nyilatkozik arról a módszerről, melyet műve kidolgozásánál követett. Ezek a nyilatkozatok ránk nézve annál fontosabbak, mert természetesen nem kívánhatunk tőle többet, mint a mennyire saját bevallása szerint vállalkozott, s munkáját nem mérhetjük más módszertani elvek szerint, mint a melyeket ő maga elé czélul kitűzött. Így mindjárt a bevezetése 5. és 6. pontjában a következőképpen jellemzi eljárását:²⁾

«A régebbi és az újabb stratégiai és taktikai munkákat ugyanis szorgalmasan tanulmányoztuk s más kötetlen beszédben írt történeteket is olvastunk s belőlük azt, a mi a háborúban szükséges dolgok közül *a gyakorlatban hasznavehetőnek látszott s a melyekre nézve a gyakorlatban szerzett közepes tapasztalatból megtanultuk, hogy a mi időnkre és a mostani állapotra ráillenek és alkalmazhatók*, kiválogattuk és össze-

¹⁾ l. i. m. 46-48. lk.

²⁾ ed. Migne, p. 676.: ταῖς γὰρ ἀρχαίαις καὶ ταῖς νεωτέραις στρατηγικαῖς τε καὶ τακτικαῖς ἐμφιλοχωρήσαντες μεθόδοις, καὶ ταῖς ἄλλαις καταλογάδην ἐντυχόντες ἱστορίαις, καὶ εἴ τι κατὰ χεῖρας ἔδοξε χορήσιμον τῶν ἐν πολέμοις ἀναγκαίων ἐκείθεν ἀναλεξόμενοι, καὶ οἷον ἐρανισάμενοι καὶ διὰ μετρίας πείρας ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν ἀνεμάσομεν τῷ καθ' ἡμᾶς καιρῷ καὶ τῇ νῦν καταστάσει· πρόσοφρά τε καὶ ἀρμόδια, ταῦτα ἡμῖν κατὰ τὸ δυνατόν σύντομόν τε καὶ ἀπλῆν τὴν ὠφέλειαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἔχο.τα προχέ'ρου τάξιν νόμου παραδιδόμεν κτλ.

gyűjtöttük s így ezeket a dolgokat, melyeket a gyakorlatban a lehetőség szerint gyorsan és könnyen hasznunkra fordíthatunk, mintegy kézi-szabályzat gyanánt közrebocsátjuk stb.» Majd, miután HERAKLEIOS nyomán kijelenti, hogy nem törődik a kifejezés szépségével, hanem inkább a tények egyszerű és világos előadására törekszik, így folytatja: ¹⁾ «Ezért a régi görög taktikai műszavakat gyakran megmagyaráztuk, a latinokat pedig lefordítottuk s használtunk más, a katonai közhasználatban élő szavakat is, hogy előadásunk világosan érthető legyen, s e közben csupán a nem szükséges rendelkezéseket hagytuk el a használatban való felesleges voltuknál s fogalmazásuk homályosságánál fogva, hogy azoknak, a kik hadvezérek akarnak lenni, a hadbavonulások és háborúk alkalmával szükséges dolgokban legyen bő és könnyen áttekinthető tapasztalati anyaguk, a mely nem csupán elméletileg hasznos, hanem a régiek által a gyakorlatban is ki van próbálva és át van hagyományozva a mi korunkra, ha nem is éppen olyan tettek által, a milyenek a rómaiakat nagy hatalomhoz juttatták, de legalább írásban, a mi felújítja és feleleveníti a feledésbe ment dolgokat és újból a régi életre hívja vissza.»

Ezek szerint LEÓ czélja egészen világosan áll előttünk. Ő a régebbi hadtudományi és történeti munkákból össze akar gyűjteni mindent, a mi csak hasznavehető és a gyakorlatban alkalmazható az ő korában, s kritikájának alapjául, melylyel a régi anyagból a használhatót kiválasztja, éppen a saját haditapasztalatát jelöli meg. Olyan taktikai utasításokat is ad a régiek alapján, melyek az ő korában ugyan ninesenek használatban,

¹⁾ u. o. folytatólag: ὅθεν ταύτας παλαιὰς τῆς τακτικῆς πολλὰς Ἑλληνικὰς μὲν ἐσαφηνίσταμεν λέξεις, Ῥωμαϊκὰς δὲ διηρμηνεύσαμεν, καὶ τισὶν ἐτέραις στρατιωτικῆς συνηθείας λεγομέναις ἐχρησάμεθα λέξεσιν, ἕνεκεν τῆς σαφοῦς καταλήψεως τῶν ἐντυγχάνοντων, μόνον τῶν οὐκ ἀναγκαίων διατάξεων ἐξηρημένων διὰ τε τὸ περιττοῦ (forte τὴν ἐκ περιττοῦ?) τινὰ χρηστείαν καὶ τὴν τῶν συγγραμμάτων ἀτάφειαν ἵν' ἔχοιεν εὐσύνοπτον οἱ βουλόμενοι στρατηγεῖν πολλὴν τῶν κατὰ πολέμους καὶ ἐκστρατείας ἀναγκαίων τὴν πείραν, οὐ λόγῳ μόνον τὸ χρήσιμον ἔχουσαν, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῖς ἔργοις παρὰ τῶν παλαιῶν ἐγγυμασθεῖσαν, καὶ ἄχρισ ἡμῶν, εἰ καὶ μὴ ἔργοις αὐτοῖς, οἷς τὰ Ῥωμαίων ἐπὶ μέγα ἦρθη δυνάμει, παραπεμφθεῖσαν, ἀλλ' οὖν τοῖς λόγοις, δι' ὧν ἀναλαμβάνεται καὶ ἀναμινύσκειται δὲ λήθη παραπεμφθέντα, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν πάλιν ἀποκαθίσταται τῆξιν.

de azért nagyon jól lehetne a gyakorlatban alkalmazni, csak fel kell támasztani halottaikból. Azokat a régi tanokat azonban, melyek a változott viszonyok folytán teljesen feleslegessé váltak s ma már érthetetlenek is, természetesen elhagyja. A régi tanításokat igyekszik nyelvileg is kora színvonalához közelebb hozni, azaz olyan formába önteni, mely kortársai előtt könnyen és világosan megérthető. Célja tehát egészen gyakorlati, s azért mer erre vállalkozni, mert neki magának is vannak gyakorlati katonai tapasztalatai. Ha mindezek, a miket LEÓ a maga eljárásáról mond, tényleg igazaknak bizonyulnak, akkor már eleve sem kételkedhetünk a magyarokra vonatkozó adatainak hitelességében.

Lássuk tehát forrásaival szemben követett eljárását. Már VÁRI helyesen mutatott rá arra,¹⁾ hogy HERAKLEIOS Taktikáján kívül, mely mű egész munkájának úgyszólván a gerinczét és velejét alkotja, a legerősebben hatottak rá a régi taktikusok közül ONESANDROS, továbbá AILIANOS és ARRIANOS, tehát, ugyanazok az írók, a kik felhasználásának a nyomait láttuk már fentebb²⁾ HERAKLEIOS Taktikájában is. Ha az erősen gyakorlati érzékű Herakleios hasznát vehette imitt-amott eme régi írók tanításainak, akkor LEÓNál sem fogjuk a gyakorlati érzék hiányának tulajdonítani, hogy ezekhez a régi írókhoz fordult tanácsért. ANONYMOS BYZANTIOST pl., a ki korra nézve jóval közelebb állott hozzá az említetteknel, LEÓ ép úgy mellőzi, mint HERAKLEIOS, mert e munka minden formai és tartalmi előnyei ellenére is túlságosan elméleti jellegű s magas philosophiai nézőpontból tárgyalja a taktikai elveket, aránylag szűk körben mozog s az anyag tüzetes ismertetése helyett inkább a célszerűségről való elmélkedésekben leli kedvét. Több bizonyítékot is hozhatunk fel a mellett, hogy LEÓ az említett források adatait nem veszi át minden kritika nélkül, hanem a bevezetésben kifejtett praktikus szempontokat velük szemben is érvényesíti. Így a XIV. fejezet 112. pontjában³⁾ HERAKLEIOS tanítását, a ki azt ajánlja, hogy a vezér ne mutassa serege fegyverzetének a csillogását az össze-

¹⁾ l. i. m. 54-75. lk.

²⁾ l. fentebb, 36-46. lk.

³⁾ ed. Migne, p. 884.

csapás előtt, nehogy idő előtt tudomást vegyen az ellenség a sereg elhelyezkedéséről és nagyságáról, szembeállítja az ONESANDROS-éval, a ki erre nézve éppen az ellenkezőt tanítja. Bár igyekszik ONESANDROS merev állításának enyhébb magyarázatot adni s őt mentetgetni, azért egész határozottan a HERAKLEIOS álláspontjára helyezkedik. A hol elavult dolgokat vesz át ALLIANOSTÓL és ARRIANOSTÓL, ott kifejezetten megmondja, hogy a használatból régen kiment elvekről van szó, melyeket csak éppen a bennük rejlő tanulság vagy emlékezet okáért érint egészen röviden. Így a VI. fejezetben, miután parancs alakjában előadta, hogyan kell felfegyverezni az ő korában a katonákat, a 30. ponttól kezdve ekképpen folytatja: ¹⁾ «Nem látszik előttem haszontalannak megemlékezni, ha csak röviden is, a gyalogság és lovasság régi felfegyverzéséről, a mint ALLIANOS és a többi taktikus írók leírták.» A VII. fejezetben a katonai gyakorlatok és vezényszavak ismertetése után, melyek természetesen egészen kora viszonyaihoz vannak szabva, megemlíti, hogy ő ugyan ismeri az ALLIANOS és tarsai által közölt mozdulatait és vezényszavait is a régi makedon phalanxnak, de csak egész röviden és mintegy curiosumképpen emlékszik meg róluk, mert ezek az ő korában már hasznavehetetlenek és érthetetlenek.²⁾

A többi forrásokat, melyekre még VÁRT rámutat, mint a milyenek POLYAINOS, JOSEPHOS FLAVIOS és a biblia, csak egész kis mértékben használta föl s különben is inkább erkölcsi tanításokat és történeti példákat merített belőlük, melyeknek vajmi kevés specialisan taktikai jellege van. De használt azután más forrásokat is, melyeket a bevezetésben bár nem említ, de munkája folyamán annál sűrűbben hivatkozik rájuk, ú. m. régebbi hadvezéreknak az előtte uralkodó császárokhoz intézett s a császári levéltárban őrzött jelentéseit, továbbá saját hadvezéreinek

¹⁾ p. 729. οὐκ ἀχρηστον δέ μοι δοκεῖ μνημονεῦσαι, κἀν ἐν μικρῇ, καὶ τῆς ἀρχαίας ὀπλίσεως τῶν πεζῶν καὶ τῶν καβαλλαρῶν, καθὼς Ἀλιανός τε καὶ οἱ λοιποὶ τῶν τακτικῶν συγγραφεῖς ὑπηγόρευσαν.

²⁾ p. 760 A. οὐκ ἀγνοῶ ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἕτερά τινα παραδίδοται παραγγέλματα καὶ κινήματα γυμνασίας ἄλλοις τε, καὶ Ἀρριανῆ καὶ Ἀλιανῆ, ὅσπερ ἐξ ἐνὸς στόματος περὶ αὐτῶν ὁμοφωνοῦσιν. ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλάτος τοσοῦτον παρεκτείνω τὸν λόγον, ἐν κεφαλαίῳ μόνῳ μνήμην παραθήσω ἐκείνων, καὶ τοῦ λοιποῦ σιωπήσομαι τὸ πλεῖστον, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀσαφίαν τε καὶ ἀχρηστίαν κτλ.

hozzá terjesztett jelentéseit és atyjának, Basileios császárnak, a ki maga is kiváló hadvezér volt, az elbeszéléseit. Így legnagyobb részben ezen források alapján írta meg — a mint maga bevallja ¹⁾ — művének a megelőző taktikáktól teljesen független részeit, t. i. a XVIII. fejezetnek a szaraczenokról szóló pontjait, melyeket ő egész munkája legfontosabb elemének tekintett, és a XIX. fejezetet, mely a tengeri hadviselésről szól. De a többi fejezetekben is gyakran hivatkozik atyjának és kedvelt hadvezérének, ΝΙΚΕΦΟΡΟΣ ΠΡΟΚΑΣNAK a tetteire, melyeket mintakul hoz fel bizonyos taktikai elveknek a végrehajtására. ²⁾ Munkájának ezen részei tanúskodnak legjobban az ő praktikus érzékéről s arról a törekvéséről, hogy a midőn egyfelől igyekezett minden tanítást összehordani, a minek csak a korabeli hadvezetés hasznát vehette, másfelől gondosan vigyázott arra, hogy kora követelményeinek eleget tegyen és alkalmazkodjék a fennálló tényleges viszonyokhoz.

De térjünk most rá a bennünket legjobban érdeklő kérdésre s nézzük meg, hogyan használta fel LEÓ általában véve a legnagyobb mértékben kiaknázott forrásának, ΗΕΡΑΚΛΕΙΟΣNAK az adatait.

Köztudomású, hogy csaknem az egész ΗΕΡΑΚΛΕΙΟΣ-féle Taktikát beleillesztette munkájába. Talán a XII. könyv legutolsó fejezete, mely a vadállatokra való vadászásról szól mint a háború kitünő előiskolájáról, az egyetlen rész, melynek semmi nyomát sem találhatni LEÓNÁL. De az anyagnak a forrásában talált elrendezésétől sok tekintetben eltért. Először is együttesen tárgyalja a lovasság és gyalogság taktikáját, a melyek forrásában még szigorúan el voltak különítve egymástól. Azután ΗΕΡΑΚΛΕΙΟΣNAK külön könyvekben tárgyalt dolgokat összevon egy fejezetbe, pl. a XIV. könyvben összefoglalja a ΗΕΡΑΚΛΕΙΟΣNAK a VII, 6, 1—15, IV, 1—5 és XII, 8—23.-ban foglalt utasításokat s ez utóbbiakat egymás közt is felforgatott sorrendben közli. Máskor viszont külön fejezetet csinál olyan részletekből, melyek forrásában szerényen egy-két alcím alatt húzódnak meg. Így a VIII.

¹⁾ I. XVIII. k. 123. p. 976. l. és XIX. k. l. p. 989. l.

²⁾ I. IX, 13; 772. — XI, 25—26; 800. — XV, 38; 895. — XVII, 83; 934.

fejezetnek egyetlen tárgya nála a katonai büntetések (περὶ στρατιωτικῶν ἐπιτιμίων), melyek Herakleiosnál csak a kisebbik részét alkotják az I. könyvnek (6—8. pontok). A II. és III. könyvben, melyek arról szólnak, hogy milyennek kell lenni a hadvezérnek s hogyan kell haditanácsot ülni, alig találunk valamit HERAKLEIOSBÓL, majdnem az egész anyag máshonnan, főképp ONESANDROSBÓL van merítve. Egyszóval LEÓ a forrásában talált tervszerű, didaktikus sorrendet alaposan felforgatja s azáltal is megnehezíti a munkájában való gyors eligazodást, hogy elhagyja a Herakleiosnál található paragraphus-czímekeket, melyek a tartalom rövid összefoglalása által megkönnyítik az egyes specialis útmutatások felkeresését. A szerkezet nem erős oldala Leó munkájának; erre mutat a nála előforduló sok ismétlés, már egyszer elmondott dolgokra való újból és újból fölbukkanó visszatérés. Hogy csupán egy jellemző példát említsek, ugyanazt az egy tanácsot, mely a kopjákon levő zászlócskáknak a csata előtt való eltávolítására vonatkozik, ugyanazon fejezet keretében háromszor ismétli egymásután.¹⁾ Külömben ez a tanács HERAKLEIOSNÁL is kétszer fordul elő, bár különböző könyvekben.²⁾

Meglátszik, hogy egyik szerző sem bizott valami nagyon vezéreinek az éberségében és emlékező tehetségében s ezért a különösen fontos dolgokat nem mulasztják el többször egymás után nyomatékosan kiemelni, hogy valahogy ki ne kerülje a hadvezér figyelmét. A gazdag és oly különféle taktikai anyagot kifogástalanul elrendezni nem sikerült magának Herakleiosnak sem, a mint ez különösen a VII. és XII. könyvben látszik, melyeknek dispositiója a paragraphus-számozásban való következetlenségeknél fogva nem elég világos. Annál kevésbbé sikerülhetett ez LEÓNAK, kinek anyaga majdnem kétszerre oly bő, mint forrásáé. Ennek ellenére sem tagadhatunk meg bizonyos logikai rendet az ő fejezeteinek beosztásában. Kezdi a három legfontosabb dolognak, t. i. a taktika és stratégia tudományának, a jó hadvezérnek és a haditanácsnak a logikai definitiójával s ezekre vonatkozó utasításokkal, majd időbeli egymásutánban, úgy a mint a teendők a gyakorlatban tényleg követni szokták

¹⁾ I. XII, 54, 104, 118.

²⁾ II, 9. és VII, 16.

egymást, ismerteti a szárazföldi hadsereg beosztását, felfegyverzését, begyakorlását, majd a katonai büntetéseket, mind csupa olyan dolgokat, melyeket még otthon, a kaszárnyákban kell elvégezni. Ezután kezdi tárgyalni a tulajdonképeni hadbavonulást, a sereg menetelését háborús időben, a málhavonatot, a táborütést, a csata előtt, alatt és után való teendőit a hadvezérnek, itt emlékezve meg egy külön fejezetben a várostromlásról is, továbbá a váratlan támadásokat. Végül a szárazföldi hadviselésre vonatkozó utasításait befejezi a különféle idegen népek taktikájának és a velük szemben alkalmazandó harcmodornak ismertetésével. Így tér át a tengeri csatára s legvégül a gnómák alakjában előadott általános szabályok, erkölcsi intések összefoglalására és a különféle katonai segédtudományok meghatározására. Az általános beosztás tehát eléggé átgondolt és következetes, csupán az egyes fejezetek anyagának kiválasztásában vannak zavaró ismétlések és következetlenségek, melyeknek oka — mint már említettük — inkább a rendkívül gazdag anyagnak nehezen kezelhetőségében és LEÓ pædagogiai célzatosságában, mint képességeinek fogyatékoságában rejlik.

A mi pedig azt a kérdést illeti, hogy mennyiben jár el LEÓ szakszerű kritikával HERAKLEIOS adatainak a maga korára való alkalmazásában, erre nézve még (GYOMLAY¹⁾ is elismeri, hogy a bizánczi hadsereg szervezetét és fegyverzetét illetőleg számos eltérés található közte és forrása között, a melyek nyilván a megváltozott viszonyok szoros szem előtt tartásából fakadtak. És ezt nem is tagadhatja senki, a ki figyelemmel hasonlítja össze a két munkát. Ha tehát a kérdés ezen oldalát illetőleg meglehetősen egybehangzó felfogás uralkodik is a szakemberek között, azért talán mégsem lesz felesleges egy jellemző példán tüzetes vizsgálat tárgyává tennünk forrásától való eltéréseit, hogy lássuk, milyen fokú volt az ő szakértelme és a korabeli katonai állapotokban való jártassága. Vegyük pl. a lovasság felvegyverzéséről szóló részt, melyet mindkét szerző az apró részletekig beható gondossággal tárgyal,²⁾ s vizsgáljuk meg először azokat a dolgokat, a melyeket LEÓ elhagy, s azután azokat,

¹⁾ i. m. 16. s köv. lk.

²⁾ Her. I, 2; p. 19--26. — Leó VI, 1—22; p. 721—725.

a melyeket hozzáad forrásához képest, végül pedig, a melyeket módosított alakban vesz át.

Így mindjárt e fejezet bevezetésében, a hol arról van szó, hogy a vezérnek különös gondot kell fordítania éppen a tisztikar és az altisztek felfegyverzésére, LEÓ nem említi a ΗΕΡΑΚΛΕΙΟΣ által kiemelt élite-csapatokat, melyeket forrása e tekintetben egy sorba helyez a tisztésekkel. Ezek a Βουκελλάριοι¹⁾ és Φοιδεράτοι,²⁾ az előbbi a hadvezér és törzskara poggyászáának őrsége, az utóbbi a sereg válogatott lovassága, melyet rendszerint az első csatarend közepére állítottak. LEÓ egész munkájában seholy sem említi ezeket a csapatokat, nyilván azért, mert az ő idejében már nem szerepeltek a hadsereg szervezetében. ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΟΡΗΥΡΟΘΕΝΝΕΤΟΣ idejében már csak egy thema őrzi a Βουκελλάριοι nevet a régi Bithynia és Galatia helyén, de hogy akkor már mennyire elmosódott volt az emlékezet e név hajdani jelentésére, mutatja az a hosszadalmas magyarázat, melyet ő e névhez fűz.³⁾

A fegyverek felsorolása közben LEÓ elhagyja a vért (ζάβα) leírásánál a csuklyát, mely Herakleios szövegében a Scheffer kiadása szerint hol σκάπλια,⁴⁾ hol pedig σκλάπια⁵⁾ alakban for-

¹⁾ A név mégis csak a βούκελλος, βουκέλλατος (lat. buccella = kétszersült) szóból ered Scheffer minden okoskodása ellenére (p. 388.), a mint Konst. Porph. de them. (p. 29. ed. Bonn.) bizonyítja. Herakleios előadásából (I, 9; p. 42.) ugyanis világosan kitűnik, hogy a Βουκελλάριοι részben a törzskar, részben a vezér személyes poggyászáának őrizetére szolgálnak. Menetelés közben egy részük mindjárt az oszlop élén haladó törzskar után csatlakozik a teherhordó lovakkal (ἀρόστρατα), más részük a testőrség (σπαθάριοι) után halad az őrizetéro bizott vezéri málhával (ἀποσκευή). A málja közt természetesen élelmiszerek is voltak, egyebek közt βούκελλος is, s innen származik az őrség neve. Hogy ennek az őrségnek fontos szerepe volt, az könnyen belátható, s nem csoda, ha Herakleios annyira kimagasló helyet biztosít nekik a hadseregszervezetben. Egyébiránt a βουκέλλατος szót ő is használja «kétszersült» értelemben (V, 3; p. 124.). Scheffer eljárása, melylyel ezt az elnevezést a pajzsból (lat. bucula?) akarja magyarázni, nagyon is erőszakolt s már azért sem helyes, mert a Βουκελλάριοι Herakleios szerint nem viseltek pajzsot.

²⁾ v. ö. Her. II, 5; p. 59.

³⁾ de them. p. 29. ed. Bonn.

⁴⁾ I, 2; p. 10. X, 1; 238.

⁵⁾ VII, 6, 16; p. 166.

dul elő. A helyes forma kétségkívül τὰ σκάπλια, mert ez nem egyéb, mint a latin scapulæ, scapularia (= cuculliones) átvétele, a mint már RUTGERSIUS (SCHEFFERNÉL, p. 390.) helyesen vette észre. Megtudjuk HERAKLEIOSBÓL, hogy ez a csuklya nem volt egy darabból való a vérttel, hanem úgy volt ráerősítve, hogy bármikor könnyen le lehetett róla kapcsolni, s voltak olyan katonák is, a kik csak csuklyát viseltek, vértet nem.¹⁾ Ha a csuklyát nem volt szükséges a fejre húzni, hátra lehetett ereszteni a lapoczkák közé, úgy a mint ez ma is szokás.²⁾ A csuklya azonban LEÓ idejében már nem volt használatban mint védő fegyver. Nemcsak ezen a helyen, hanem következetesen mindenütt kihagyja, a hol HERAKLEIOS megemlékszik róla, s még csak czélzást sem tesz rá.³⁾ Erős vas-sisak mellett természetesen könnyen lehetett nélkülözni, bár nem volt egészen felesleges, mert HERAKLEIOS melegen ajánlja. LEÓ eljárása azonban kétségtelen bizonyossága annak, hogy az ő korában már nem látták szükségesnek a viselését.

A lovassági kopja (κοντάριον) leírásánál forrását követve hangsúlyozza ugyan, hogy rúdját felül zászlócskával, közepén szíjjal kell ellátni, de nem mondja meg, mint HERAKLEIOS, hogy ez avar minta szerint történik. Az avarokat t. i. következetesen egész munkájában nem említi, miután az ő korában már nem szerepelnek történeti tényező gyanánt. Külömben is ő sokkal büszkébb annál, semhogy bevallaná a «barbár» népektől való kölesöznést s az ő példájukat állítaná oda utánzásra való mintául a bizáncziak elé. Jól tudja, hogy a magyarok hadiszokásai egészen, a bolgároké pedig majdnem egészen megegyeznek a türkökével és avarokéval, de azért a világot sem állítaná be e népek helyébe olyankor, amikor HERAKLEIOS egyenesen ajánlja az ő példájuk követését, a korabeli magyarokat vagy bolgárokat. Nomina sunt odiosa! — gondolja LEÓ s egyszerűen hallgat róluk.

Fontos különbség található kettejük közt a kard leírásánál. HERAKLEIOS ismét az avarok mintájára görbe kardot ajánl, melyet a nyakba vetve kell viselni, kívül és belül egyaránt puha tapin-

1) 2) l. ugyanott.

3) XIV, 38. XV, 9.

tatú vászonzsínóron.¹⁾ Leó itt nem csupán az avar példa említését hagyja el, hanem a «görbe» jelzőt is s a viselés módjára nézve egyenesen szembehelyezkedik forrásával, a mikor azt rendeli, hogy a kardot a *római viselet* szerint a vállról lecsüngve kell hordozni. A kard alakjáról ő itt nem mond semmit s a megelőző fejezetben is csak annyit, hogy a kardok legyenek élesek és hegyesek (*ἡκονημένα καὶ σεσαμιωμένα*, I. V, 3.). Mind-ebből azt következtethetjük, hogy HERAKLEIOS tanácsa a kardnak avar minta szerint való készítését és viselését illetőleg nem talált hosszú időn át meghallgatásra a bizánczi hadseregben, s Leó idejében már újra visszatértek a régi római hagyományhoz.

¹⁾ E helyet eredeti szövegében így kell olvasnunk: «*σπαθία περιτραχήλια στρογγύλα, κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα, ἐν τάξει χρυσίων λιγῶν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἀραιῶν.*» Vári (BZ. XV, 52.) és Scheffer (p. 21.) a *σπαθία* után interpunctiót tesznek s utóbbi a *περιτραχήλια*-t *collaria*-nak fordítja. Utána indulva Salamon Ferencz is (A magyar haditörténethez a vezérek korában, 70. l.) félreírta e helyet s «kerek gallérok»-ról beszél, contaminálva e nyilatkozatot Leó egy másik megjegyzésével, hol *περιτραχήλια* csakugyan valami gallérfélét jelent (V, 4: *διὰ τοὺς μὴ ἔχοντας περιτραχήλια ἀλυσιδωτά σιδηρᾶ, ἐνδεδυμένα ἔσωθεν ἀπὸ ἐρίου καὶ ἔξωθεν λινοῦ νευρικὰ τὰ ἀπὸ κενδούκλων γινόμενα, καὶ αὐτὰ ἀντὶ λωρικῶν τοῖς μὴ ἔχουσι σιδηρᾶ*). De éppen az a körülmény, hogy Leó azon a helyen, a hol a kardról van szó, sőt az egész VI. fejezetben sehol sem szól gallérről, mutatja, hogy Herakleios fentebbi mondatában a *περιτραχήλια*-t ő sem fogta fel «gallér» értelemben. Ha Herakleios csakugyan gallért értett volna ezen, akkor Leó bizonyára nem mulasztotta volna el ezt a ruhadarabot a maga részéről is ajánlani, hiszen ő is ismeri s a megelőző fejezetben említi is ezt, az igaz, hogy nem Herakleios nyomán. Hiszen tudjuk, hogy ő ismétlésektől nem riad vissza. Sőt éppen az a mód, a hogyan Leó a Herakleios szóban forgó helyére reflektál, mutatja, hogy ő is úgy értelmezi ezt a mondatot, mint a melyben a kard viselésének a mikéntje van előírva. Az ő szavai szerint ugyanis: *ἔχειν δὲ καὶ σπαθία ἀποκρεμάμενα τῶν ὤμων αὐτῶν κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν τάξιν* (VI, 2.), a hol forrásával szemben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy római (és nem avar) viselet szerint, azaz a vállon (és nem a nyakban) kell viselni a kardot. Különbösen az *ἐν τάξει χρυσίων λιγῶν* kifejezés is mutatja, hogy itt csak karikötőről lehet szó, mert annak nem volna semmi értelme, hogy a gallért vászonzsínóron függesztve viseljék. A *στρογγύλα* jelző is egészen felesleges lenne, ha a *περιτραχήλια* itt gallért jelentene, mert hiszen az önként értődik, hogy a gallér kerek. A Herakleios stílusával pedig nem fér össze a honye jelző alkalmazása. A *σπαθία* mellett ez a jelző már nem felesleges, mert nemcsak görbe kardok voltak, hanem egyenesek is, s a régi római kard éppen egyenes volt.

A vasból készült kézvédők ajánlásánál LEÓ megint elhagyja a Βουκελλάρτοι nevét, mint a kikkel kapcsolatban HERAKLEIOS ezt a védőfegyvert említi, s helyettük csak általánosságban «vala-kik»-et mond.

Ott, a hol arról van szó, hogy az összes fiatalabb rómaiakat 40 éves korukig kényszeríteni kell, hogy ijat és tegzet hordjanak, LEÓ elhagyja forrása ezen megszorítását: «az idegen nemzetiségek kivételével» (δίχα τῶν ἐθνικῶν). Az ἐθνικοί-on HERAKLEIOS azokat a nem-római, ill. nem-bizánczi csapatokat érti, a melyek nem voltak a hadsereg állandó alkotórészei, mint a Φοιδεράτοι és Ὀπτιμάτοι, hanem esetről-esetre verbuváltattak, s ha elegendő számban voltak, külön csapatokban allították fel, különben pedig a rendes hadsereg csapattesteinek pótlására használták fel őket. LEÓ következetesen hallgat róluk egész munkájában.¹⁾ a mi azt bizonyítja, hogy az ő idejében már nem szerepeltek az ἐθνικοί külön csapatban.

A lovak mellének és nyakának takarásánál LEÓ újból kihagyja a HERAKLEIOS által ajánlott avar mintát, úgyszintén a ruházatnál is, hol forrása nyomatékosan hangoztatja, hogy a zostarionnak kifogástalannak és az avarok mintájára szabottnak kell lennie. Az egész fegyverzetet és vértet is takaró felsőköpeny (suba) leírásánál nem említi a γουνία ἤγουν νοβερόνικια (l. νευρικία?) kifejezést, a mely — úgy látszik — erősen vulgaris hangzása miatt nem tetszett neki, de lényegében ugyanazt mondja ez öltönydarabról, mint HERAKLEIOS.

Nézzük meg most a LEÓ betoldásait forrásához képest. Itt mellőzni fogjuk a puszta paraphrasisokat, részletezéseket vagy synonymonokat, melyek a σαφήνεια-ra való buzgó törekvésből fakadnak, s csupán azokat az eltéréseket vesszük figyelembe, melyek tényleges, tartalmi gyarapodást jelentenek.

HERAKLEIOS lelkére köti a hadvezérnek, hogy különösen vigyázzon a tisztikar és altisztek felfegyverzésére. LEÓ itt hozzáfűzi: «és különösen magadra és az alád rendelt kíséretre». Ez is azt bizonyítja, hogy LEÓ nem nagyon bizott vezérei életrevalóságában s nem tartotta feleslegesnek, hogy ilyen önként értődő tanácsokat is adjon nekik.

¹⁾ v. ö. Leó XII, 45-t Her. II, 5-cl.

LEÓ a kardon kívül más oldalfegyvert, azaz övön lógó kést is ajánl a lovasságnak. Azután, ha lehetséges, páncélt is, a minnek a neve az ő idejében κλιβάνιον; ez abban különbözött a ζάβα-tól, hogy tömör vasból készült. Szintén ilyen feltételesén és csak bizonyos esetekben ajánlja a lábszárvédőket, a sarkantyúkat és a vért fölé jövő felső-ruhát, a mi nem tévesztendő össze a lovas egész fegyverzetével együtt takaró felső-köpenyvel. A kopják mellé, a mennyiben lehetséges, rövid és könnyű gereyek beszerzését is javasolja. A lovak vértézésénél ismét csak ilyen esetlegesen tanácsolja a homlok-, nyak- és sügyvédők mellett a hastakarók alkalmazását a nyereg-pokróczról lecsüngő nyúlványok alakjában. Már nyomatékosan és feltétlenül rendeli a lovas számára a kétélű szekereze használatát, melynek egyik oldala olyan, mint a kard éle, másika a kopja hegyéhez hasonló. Ezt börtökben a nyeregre akasztva kell hordani.

Módosított alakban közli a katonai rangfokozatok neveit, a mint ez a IV. fejezetből még világosabban kitűnik. Mig Herakleiosnál a dandárparancsnok neve: *μπαράρχης* s a századosé *ἐκατοντάρχης*, addig LEÓNÁL az előbbi *τοῦρμάρχης*, az utóbbi *κεντάρχης* nevet visel. De ezek csak elnevezésbeli különbségek, a hatáskörök ugyanazok, minthogy a sereg taktikai beosztása mindkettejüknél teljesen megegyező.

A különbségek tehát, melyek a két író közt fennállanak a lovasság szervezetére és fegyverzetére nézve, eléggé figyelemreméltók. A mi a szervezetet illeti, Leó idejében már teljesen eltűntek a bizánczi lovasságból a VII. században még fennálló s többnyire idegen eredetű élite- és pót-csapatok. Ezek részben megszűntek, részben beolvadtak a rendes csapatok közé. A fegyverzetet illetőleg HERAKLEIOS előtt szemmeláthatólag az avar példa lebegett mint a könnyű lovasság ideálja, melynek főereje a gyors megrohanásban és a távoli fegyverekkel való ügyes harczban állott, s kevesebb súlyt helyezett a közelről, ember-ember ellen való viaskodásra. Több ízben, amnyira nyomatékosan és oly nagy elismeréssel említi meg az avar mintát, hogy törekvése, a mely szerint lovasságát oly közel igyekezett hozni az avarokéhoz, a mennyire csak lehetséges volt, egészen nyilvánvaló.

LEÓ nagyban és egészben véve megmarad a HERAKLEIOS

által megjelölt alapelvek mellett, de nála viszont erős hajlandóságot látunk a régi (császárkori) római nehéz lovasság példájának a lehetőség szerint való követésére. Ezért tér el az avar minta legkirívóbb sajátosságától, a görbe és a nyakbavetőn viselt kardtól. Elhagyja a csuklyát is, melyről bár HERAKLEIOS nem mondja kifejezetten, hogy az avar példa szerint ajánlja, de általános felfogásából kifolyólag alig kételkedhetünk benne, hogy itt is az avarok után indul. A kardnál LEÓ kifejezetten visszatér a régi római, azaz a vállvetőn való viselethez. A formáját nem írja elő ugyan világosan, de van olyan jel, mely arra mutat, hogy ő e tekintetben is a római, azaz egyenes, kétélű és hegyes kardra gondol. A kard mellett ugyanis egy másik hasonló fegyvert is ajánl, t. i. az övön csüngő nagy kést, melyről határozottan megszabja, hogy egyélűnek kell lennie.¹⁾ Ha a kard is egyélű lett volna, akkor nem lett volna szükséges ezt a késnél külön kiemelni, sőt tovább mehetünk, akkor egyáltalában szükség sem lett volna a késre. Éppen mert a kard kétélű, egyenes és hegyes volt, tehát inkább szúrásra volt alkalmas, azért volt szükséges az egyélű nagy kés, mely kétségkívül vágófegyverül használtatott. De LEÓ előírja még egy másik vágó, illetve sujtófegyver használatát is. Ez a szekercze (τζικουρι), melynek elődje, a πέλεκυς — a mint ARRIANOS nevezi²⁾ — megvolt a római nehéz-lovasságnál is. A közelharczra alkalmas fegyverek eme bősége arra enged következtetni, hogy LEÓ a fősúlyt a lovasság harcsmódozában nem helyezte a távoli fegyverekre, mint Herakleios, hanem legalább is akkora gondot fordított a kézi tusakodásra, mint a nyilazásra és kopja-vetésre. Innen van az, hogy nagyobb fontosságot tulajdonít a lovas és a ló védőfegyverekkel való ellátásának is, mint HERAKLEIOS. Ő már megengedhetőnek tartja és ajánlja a nehéz páncél és a lábszárvédők viselését, a lovaknál pedig javasolja, hogy ne csupán mellső, azaz az ellenséggel szembe eső részüket, hanem oldalukat és hasukat is lássák el takaróval. Mindezek a nehéz fegyverzetű és kézi tusára berendezett lovasság kellékei. LEÓ azonban nem hanyagolja el a távoli fegyvereket sem; hang-

1) V, 3. μαχαίρας μεγάλας μονοστόμους.

2) od. Köchly-Rüstow, II, 14.

súlyozza a nyíl nagy fontosságát s fájlalja, hogy ezt az ő korában teljesen elhanyagolják. Nyilván, mert nem bizott katonáinak nyilazásbeli ügyességében, ajánlja a kopják mellett a rövid gerelyek (ῥιπτάρια) használatát, a melyeket távolabbról is lehetett hajítani s ezért némileg pótolhatták a nyilakat.

LEÓ lovassága tehát mintegy a középúton jár a HERAKLEIOS avar mintára szervezett könnyű lovassága és a római császárkorbéli nehéz lovasság között, a melyet ARRIANOS¹⁾ leír. Lényegében a könnyű lovasság alapján áll, de hajlik a nehéz felé. Azok a reformok, melyekkel Herakleios a lovasságot teljesen át akarta alakítani a kitünő idegen minta szerint, nem voltak tartós életre hivatva. A régi hagyományok és a megszokás sokkal erősebben tartották békóikban a bizáncziakat, semhogy egy az ő életmódjuktól és szokásaiktól elütő harezmodorhoz teljesen hozzá tudtak volna simulni. Ezzel a körülménnyel vet számot LEÓ, s innen magyarázható, hogy ő némi engedményeket tesz és kénytelen tenni katonái hajlamának, mely őket a régi nehéz lovasság felé vonzotta.

A lovasság szervezetének és fegyverzetének példája, azt hiszem, eléggé bizonyítja, hogy LEÓ hadserege tényleges állapotát jól ismeri, számol katonáinak a szokásával s tudja, hogy mit lehet HERAKLEIOS tanácsaiból rájuk alkalmazni és mit nem. Éppen a korabeli viszonyok alapos ismerete és a lehetőségek okos latolgatása bírta rá arra, hogy forrásától mindenütt és következetesen eltérjen, a hol a gyakorlati élet és a célszerűség szempontjai megkivánták.

Lássuk mármost, hogy minő eljárást követ LEÓ az idegen népek hadi szokásainak ismertetésében, mennyire ismeri az ő korabeli tényleges állapotukat s milyen mértékben számol ezzel a HERAKLEIOS Taktikájának átdolgozásánál.

E célból szükséges az egész XVIII. fejezet tartalmát átvizsgálnunk s összehasonlítani forrásával. Itt meg kell jegyeznünk, hogy e fejezetnek a célja nem azonosítható teljesen a HERAKLEIOS XI. könyvével, a mi kitűnik mindjárt a czimek összehasonlításából. HERAKLEIOSnál ez így hangzik:²⁾ «Minden

¹⁾ l. u. o.

²⁾ p. 253. περὶ τῶν ἐκείνου ἔθους ἑθῶν τε καὶ τάξεων.

egyes nép szokásairól és hadirendjéről.» Leonál pedig: ¹⁾ «A különféle idegen népek és a rómaiak csatarendjeinek tanulmányozásáról.» Még világosabban kifejezi Leó a fejezet czélját a bevezető mondatban: ²⁾ «A következőkben beszélni fogok neked, (ó hadvezér), különféle csatarendek tanulmányozásáról is, még pedig úgy a más idegen népekéről, mint azokról, a melyeket a római hadseregeket vezető hajdani vezérek alkalmaztak a különféle népek ellen stb.» Leó tehát nemcsak idegen, hanem római csatarendekről is akar beszélni, s így érthető meg, hogy ő itt felhasználja és ismerteti HERAKLEIOS XI. könyvén kívül az ő VI. könyvét is, melyben különféle római hadirendekről és gyakorlatokról van szó. Ezeket a gyakorlatokat, melyek a csapatok különleges felállításán és mozdulatain alapulnak, csak kivételes esetekben, ha bőven van idő a sereg begyakolására, és nagy óvatosság mellett ajánlja HERAKLEIOS, ³⁾ nehogy az ellenség kémei tudomást vegyenek róla. Már ebből is kitűnik, hogy itt bizonyos katonai titkokról van szó, melyek elárulása meghiusíthatná a bizánczi hadsereg actiójának sikerét. Szó van ugyanis a sereg legmagasabb taktikai egységének, a dandárnak (μέρος) a harcszerű gyakorlatairól, melyek a komoly esetekben alkalmazandó hadműveleti terv fontos részleteit hozzák nyilvánosságra. Külön begyakorlásukat már azért sem tartja szükségesnek, mert tulajdonképpen önként folynak az elemi, vagyis a századkiképzés folyamán betanítandó gyakorlatokból. Ezek a fontosak, s ha a katonák ezeket jól tudják, akkor könnyen el fogják találni adott esetben a nagy tömegekben való harcsi-mozdulatokat is. Megkülömböztetésül, hogy a katonák egyszerű vezényszó hallatára rögtön tudják, hogy milyen mozdulatról van szó, minden gyakorlatnak más-más elnevezést ajánl s sorban elnevezi ezeket skytha, alán, afrikai, illyr és italiai gyakorlatoknak. Ezekhez az elnevezésekhez messzemenő combinatiókat fűzött GYOMLAY, ⁴⁾ a ki az

¹⁾ p. 945. περί μελέτης διαφόρων ἐθνικῶν τε καὶ Ῥωμαϊκῶν παρατάξεων.

²⁾ π. ο. ἐξῆς δὲ καὶ διαφόρων παρατάξεων μελέτας σοι ὑπαγορεύσω τῶν τε ἄλλων ἐθνικῶν καὶ ἴσταις ἐχρήσαντο κατὰ διαφόρων ἐθνῶν οἱ τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων κατάρξαντες πάσαι στρατηγῶν κτλ.

³⁾ p. 117.

⁴⁾ i. m. 65. l. Miután a kiindulópont nem volt helyes, elesnek természetesen mindazok a következtetések, melyeket Gyomlay a skytha és

első gyakorlat skytha elnevezését onnan magyarázza, hogy ez azért van, mert maguknál a skytha népeknél volt szokásban az ennek megfelelő csatarend és mozdulat. De hiszen, ha ez így volna, akkor miért volna szükséges ezt a gyakorlatot az idegen népek elől, a kik közé a skythák is tartoztak, eltitkolni? Sokkal inkább lehetne itt arra gondolni, hogy e gyakorlatok azért viselik a felsorolt népek neveit, mert éppen e népek különleges taktikája ellen alkalmazhatók sikerrel. Erre mutat az is, a mit Herakleios a legutolsó gyakorlatról mond: ¹⁾ «Az italiai csatarend és gyakorlat, a mely *minden néppel szemben* alkalmasnak látszik előttünk stb.» A többi gyakorlatok tehát nem alkalmasak minden néppel szemben, csak az egy italiainak nevezett gyakorlat. De viszont következik a fenti kijelentésből, hogy bizonyos népekkel szemben alkalmasak voltak a többiek is. Mi természetesebb, mint hogy éppen azokkal a népekkel szemben, a melyekről el vannak nevezve. Az elnevezés tehát itt azt a népet akarja megjelölni, a melyik ellen kiváló sikerrel használható fel az illető taktikai mozdulat. Így nem nehéz ráismernünk a Σκοδική γυμνασία-ban, mely tulajdonkép nem egyéb, mint a két szárnynak egymással ellentétes irányú bekerítő mozdulata, arra a harczi alakzatra, melyet VEGETIUS ²⁾ forfexnek nevez s mely szerinte éppen az ellenfél ék-alakú (cuneus) csatarendjének bekerítésére s áttörő erejének hatástalanítására alkalmas. Az ék-alakú csatarend pedig a skythák ősrégi támadó formatiója.³⁾ A latin forfexet ismerik a görög taktikusok is κοιλέμβολον néven, s le-

avar-türk hadirend közti különbségre s ezzel kapcsolatban Leó megbízhatatlanságára nézve levon.

¹⁾ p. 131. ἡ μέντοι ἰταλική ἐστὶ τάξις τε καὶ γυμνασία, ἣ τις πρὸς πᾶν ἔθνος ἐπιτηδεΐα ἡμῖν φαίνεται κτλ.

²⁾ III, 19. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta acie primo angustior, deinde latior procedit et adversariorum ordines rumpit, quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur, quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus confertis in similitudinem V litteræ ordo componitur et illum cuneum excipit atque ex utraque parte concludit, quo facto aciem non potest irrumperere.

³⁾ Ailianos XVIII, 4. τᾶς δὲ ἐμβολοειδέσι Σκύθαι δοκοῦσι κερῆσθαι καὶ Ἰσθμῆς, καὶ Μακεδόνες δὲ ἐχρήσαντο Φιλίππου τοῦτο εἰσηγγισμένον.

írását olvashatjuk AILIANOS-nál.¹⁾ Iseri ONESANDROS is, a ki majd *μηνοειδής*, majd *σιγρατοιειδής σχήμα*-nak nevezi s bőven ismerteti.²⁾ Látható tehát, hogy a HERAKLEIOS ajánlotta *Σκοθική γυμνασία* nem a skythák csatarendjét utánozza, hanem éppen ellenkezőleg e csatarendnek, t. i. az éknek a megfordítottja és ellensúlyozója. Erős gyakorlati érzéke sugallta neki, hogy ez alakzat megnevezésénél ne a régi, pusztán az alakot kifejező nevet használja, hanem olyant, a mely mindjárt figyelmet arra, hogy mikor kell ezt a harczban különösen alkalmazni. Egyébként is ő csak ajánlja ezt a módját az elnevezésnek, de semmiképpen sem erőszakolja; csak azt köti ki, hogy minden gyakorlatnak saját, külön neve legyen, s a katonák ismerjék jól ezeket a neveket. Ha valaki másköppen nevezi őket, úgy is jól van; az elnevezés mikéntje ő előtte nem fontos.

Óvakodnunk kell tehát attól, hogy valami túlságos fontosságot tulajdonítsunk e népnevek ethnikai vonatkozásának s szigorú következetességet lássunk e vonatkozások alkalmazásában. A *Σκοθική γυμνασία* pl. kétségkívül jó volt az alánok ellen is, s viszont az *Αλανική* a skythák ellen is, mert — a mint fentebb láttuk — az alánok taktikája lényegében azonos volt a skythákéval. Viszont az *Ιταλική* nem csupán az itáliai népek ellen, hanem egyáltalán minden néppel szemben alkalmas volt. *ΑΥΣΣΑΡΕΣΣΕΣ*³⁾ nem is tulajdonít e neveknek semmi ethnikai, sem történeti fontosságot s pusztán tetszésszerintieknek tartja. Ez azonban ép oly túlzás, mint az ellenkező álláspont. Az igazság körülbelül a középen van.

LEÓ propositiójának megfelelően átveszi e gyakorlatokat mint «római» parataxisokat, melyeket a hajdani hadvezérek idegen népek ellen szoktak alkalmazni, de a neveket elhagyja.

¹⁾ XXXVII, 7. εἰ δὲ ἀντίστομος διαφαλαγγία τὰ μὲν ἐπόμενα συνάλη, τὰ δὲ ἡγούμενα διαστήση, τὸ τοιοῦτον κοιλέμβολον καλεῖται.

²⁾ XXI, 5. πολλὰκις δ' εἰώσανιν οἱ μεγάλην δυνάμει καὶ πολυάνδρῳ κεχρημένοι μῆνοειδὲς σχῆμα ποιήσαντες τῆς παρατάξεως ἐπιέναι νομίζοντες, ὅτι προσάγονται τοὺς πολεμίους καὶ κατ' ἄνδρα βυβλυμένους συνάπτειν εἶτα κατὰ τὸ ἡμικύκλιον εἰς ὄδον κυρτουμένους ἐναποκλήβονται τῶ περιέχοντι κόλπω, τὴς ἰδίας κεραίας ἐπιτυνάπτοντες ἀλλήλαις εἰς κύκλου σχῆμα.

³⁾ *L'armée byzantine à la fin du VIe siècle.* Bordeaux, 1909, p. 80. «*Simplex étiquettes sans caractère ethnique, ni historique.*»

Ő is hangsúlyozza, hogy minden gyakorlatnak külön nevet kell adni, de a nevek kitalálását vezérei leleményére bizza. A HERAKLEIOS-féle neveket azért nem ajánlja, mert ezek az ő korában a megváltozott viszonyoknál fogva már alig lettek volna érthetők s így beleütköztek volna az ő egyik főelvébe, a σαφύεια-ba. Nem lehet őt ezért a meggondolatlanság vádjával illetni.¹⁾ Az átvételnél természetesen vigyáz a hadsereg-részek megnevezésében beállott változásokra.

E fejezet 15. pontjától kezdve tér át folytatólagosan LEÓ a különféle idegen népek hadirendjének és a belőlük a bizánczi hadvezetésre nézve levonható tanulságoknak az ismertetésére, mely ismertetés legnagyobb részben a HERAKLEIOS-féle XI. könyvön alapszik. De egy részben teljesen független tőle. És ez a rész, amely LEÓra és korára nézve a legfontosabb s a melylyel ő legbehatóbban is foglalkozik valamennyi idegen nép között, a szaraczenokról szól (109--154. §§.), a kik HERAKLEIOSnál egy szóval sincsenek említve, minthgy abban az időben, mikor a HERAKLEIOS-féle taktika keletkezett, a szaraczenok még egyáltalán nem szerepeltek mint a bizáncziak ellenségei. Ézeket tekinti LEÓ a császárság egyetlen veszedelmes ellenségének s kijelenti, hogy egész Taktikáját tulajdonkép a szaraczenokra való tekintettel írta.²⁾ Már megelőzőleg láttuk, hogy az ő hadi szokásaik jellemzését az ellenük harczoló bizánczi hadvezérek jelentései és elbeszélése, tehát a legmegbízhatóbb források alapján írta. Ha ő csakugyan annyira könnyelmű és «gyöngye elméjű» lett volna, a kinek «avarok vagy bolgárok, török-turkok vagy magyar-turkok, skythák és turkok, sőt szlávok és skythák töké-

¹⁾ I. Gyomlay i. m. 48. l. A mi a ὄν μία (a καὶ μία h.) félreértést illeti, melyre Gy. rámutat, ez csakugyan megvan LEÓ némely kézírataiban (XVIII, 6 ; p. 945. v. ö. Her. p. 128.), de kérdés, hogy ez nem a másolók vagy a kiadók rovására írandó-e. Vári pl. a jobb kéziratok alapján τρισσών-t ír a MHK. 13. lapján. Ha mégis LEÓ volna a felelős érte, akkor sem lehet egyébként minősíteni lapsus calamitánál, mert e tévedés ellenére is egészen helyesen ismerteti a gyakorlatokat Herakleios alapján. Azt pedig talán mégsem lehet föltenni róla, hogy 1-4-ig számolni ne tudott volna. Egyéb «félreértés»-ről igazán nem lehet szó e gyakorlatok átvételénél.

²⁾ XVIII, 142. συνελόντα δὲ εἰπεῖν ἅπαντα τὰ προειρημένα περὶ τῆς τακτικῆς θεωρίας ἀπὸ ἀρχῆς ἄχρι τέλους . . . εἴρηται ἔνεκεν τοῦ Σαρακηνῶν ἔθνους ἡμῖν κτλ.

letesen mindegy»,¹⁾ akkor megtehetette volna azt, hogy a perzsák harcmodorát minden különösebb meggondolás nélkül átvigye a szaraczenokra, hiszen e két nép taktikája között tényleg van hasonlóság, s a szaraczenok a bizáncziakra nézve ugyanazt a veszedelmet jelentették Leó alatt, mint a perzsák Herakleios idejében. Ő ezt azonban nem teszi s nagyon jól tudja, hogy vannak köztük különbségek is, a melyeket éppen a sikeres hadvezetés érdekében nem lehet figyelmen kívül hagyni, s ezért a perzsáktól és HERAKLEIOSTól egészen függetlenül jellemzi a szaraczenokat. Azonban alapelvéhez híven, a melynél fogva ő a régi tapasztalatokból mindent összeállít, a miből hadvezérei csak okulást merithetnek a jelen küzdelmeire, nem hanyagolja el forrásának a perzsákra vonatkozólag közölt tanításait sem. Ezért tanulság okából átveszi lényegében mindazt, a mit HERAKLEIOS a perzsákról mond és a perzsák ellen ajánl, de ezeket általános tanácsokká alakítja át s a perzsákról név szerint csak ritkán s ekkor is mint a múltban szereplő népről emlékezik meg (16—41. §§.). Semmi kétséget sem hagy fenn az iránt, hogy itt nem specialis, valamely az ő korában is szereplő nép ellen felhasználandó utasításokról, hanem csupán általános tanulságokról van szó, melyeknek esetleg itt-ott még az ő idejében is hasznát lehet venni.

A perzsákhoz hasonló elbánásban részesíti a szlávokat, a kikről forrása az összes népek közül a legrészletesebben nyilatkozik. LEÓ azonban nagyon röviden végez velük s a rájuk vonatkozó tudnivalókat mindössze tíz (99—108) paragraphusra szorítja össze. Honnan e feltűnő különbség? Három ízben is²⁾ hangsúlyozza, hogy a szlávok egykor a Dunától északra laktak és pogány, nomád életet folytattak, de azóta átköltöztek a Dunán, fejüket a római iga alá hajtották s éppen az ő atyja, Basileios császár volt az, a ki őket a keresztény hitre térítette és elgörögösítette, a saját hadseregébe felvette s a római (bizánczi) taktika szerint való harcra kitanította. A szlávok tehát Herakleios óta megváltoztatták földrajzi helyzetüket, vallásukat és — a mi fő taktikájukat is. Mit csinál ezek szerint LEÓ HERAKLEIOS-

¹⁾ l. Gyomlay i. m. 54. és 60. lk.

²⁾ 79, 99 és 101. §§.

nak a szlávokra vonatkozó tudósításaival? Átvesz néhány, az ő ethnikai jellemükre nézve különösen fontos adatot, átveszi fegyverzetük ismertetését, de mindezt *mult időben* beszéli el, esetről-esetre kifejezésre juttatva azt, hogy mindezek csak a multban voltak így, ma már lényegesen más e nép fekvése, a bizáncziakhoz való viszonya, szokása és harcsmódora is. Két ízben szól róluk csupán jelen időben. Először (102. §.), a mikor kiemeli, hogy régi szokásukat, a mértéktelen vendégszeretetet mai napig is megtartották. Másodszor (107. §.), a midőn futólag megjegyzi róluk, hogy szeretnek erdőkben és nehezen hozzáférhető helyeken lakni és ide menekülni. Tehát mindössze ennyi maradt meg LEÓ szerint a szlávoknak HERAKLEIOS-korabeli szokásaiból! Hogy mennyire jól ismeri LEÓ a szlávokat, annak ékes bizonyossága az is, hogy ő még a multa vonatkozólag is tud felhozni új adatot róluk forrásához képest, a mikor elmondja (106. §.), hogy nagyon igénytelenek voltak s nem szerették a földműveléssel járó fáradalmakat, mert inkább akartak szabadabban és munka nélkül élni, mint sok fáradsággal szerezni meg a táplálékokban és pénzben való gazdagságot.¹⁾

Minden, forrásában talált részletezését az ő szokásaiknak, harcsmódoruknak és a velük szemben követendő taktikának egyszerűen elhagyja mint régen meghaladott és a gyakorlatban hasznavehetetlen dolgokat. Csak egy dolgot talál tanulságosnak abból, a mit HERAKLEIOS ellenük ajánl, t. i. a meglepetésszerű támadás taktikáját és ezt át is veszi, de nem a XVIII. fejezetben, a hová igazán nem tartozik, hanem a maga helyén, vagyis a XVII. fejezetben (51—56. §§.), a mely éppen ezzel a témával foglalkozik. Természetesen tudta LEÓ, hogy ennek a taktikának is van bizonyos specialis vonása, a mennyiben olyan néppel szemben alkalmazható csupán, a mely erdőségekben és nehezen megközelíthető helyeken szokott tartózkodni, mint hajdan az ő szlávjai. Ezért, a midőn belekezd e taktika ismertetésébe, megjegyzi, hogy «néhány skytha vagy valami hasonló né-

1) μάλιστα ἐφίλουν δὲ καὶ ὀλιγάρχειαν, δυσχερῶς φέροντες τοὺς ἄλλους τῆς γεωργίας πόνους, διὰ τὸ ἐλευθεριωτέραν μᾶλλον φιλεῖν αὐτὰ τὴν διαγωγὴν ποιῆσθαι καὶ ἄπρον, ἢ σὺν πολλῇ κόπῃ πολυτέλειαν βρωμάτων ἢ χρημάτων ἐπικτήσεσθαι.

pekkel szemben» kell alkalmazni.¹⁾ A kifejezés határozatlansága ellenére is könnyű belátni, hogy kikre ezélez itt LEÓ. A skytha névnek, a mint köztudomású, nem volt határozott ethnikai értelme, hanem tisztán a geographiai helyzetre volt alapítva. HERODOTOS²⁾ óta jelenti ugyanis a Don és a Duna közt lakó északi barbár népeket, s bárha ez az értelem később némely írónál földrajzi tekintetben is kiszélesült (így pl. THEOPHANES³⁾ és LEON GRAMMATIKOS⁴⁾ a Dontól keletre lakó kazárokat, NIKEPHOROS GREGORAS⁵⁾ pedig Dsengisz khán mongoljait is skytháknak nevezi), mégis ez a név az irók nagy többségénél megtartja régi fogalomkörét. PROKOPIOS⁶⁾ megjegyzi, hogy hajdan a gótokat, vizigótokat és vandálokat is skytháknak nevezték, a mikor még a Meotistól nyugatra és a Fekete-tengertől északra laktak. Így nem csodálkozhatunk, ha HERAKLEIOS⁷⁾ is *στυθικὰ τῶν Γότθων ἔθνη*-t említ, a midőn fölhozza a gótoknak Decius római császárral (249—251) szemben elkövetett hadicselét. Úgy ő, mint LEÓ a skythák neve alatt foglalja össze mindazokat az északi nomád népeket, melyek szokásaikban és taktikájukban a türkökkel és avarokkal, illetve a magyarokkal és bolgárokkal szoros hasonlóságot mutattak, nyilván azért, mert bár e népek zöme eredetileg a Don mögött lakott, azért egy részök már korán elkalandozott a Dontól nyugatra eső vidékek felé s itt le is telepedett. LEÓ szóbanforgó helyén sem jelenthetnek a skythák mást, mint olyan népet, mely a Don és a Duna közt lakik. Kik laktak LEÓ idejében a Don és a Duna között? Biztosan ott laktak a besenyők, a kik a magyarokat Etelközből kiszorítják s mai hazájukba való költözésre kényszerítik. Még a magyarok etelközi tartózkodása alatt is megszállva tartották a Don és Dnjeper közt elterülő vidéket. Csakugyan *Σκυθαί* néven em-

¹⁾ XVII, 51; p. 925. *ὕταν δὲ χρὴ τοῦ ἀφηνιόλου τὰς ἐγχειρήσεις κατὰ τινῶν Σκυθικῶν ἢ τινῶν ἡμεῶν ἔθνῶν ποιῆσθαι κτλ.*

²⁾ IV, 99—101.

³⁾ ed. C. de Boor, p. 409.

⁴⁾ ed. Bonn. p. 179.

⁵⁾ ed. Bonn. II, 4; p. 30.

⁶⁾ ed. Bonn. II. 475.

⁷⁾ p. 109.

legetik őket a bizáncziak ¹⁾ éppen földrajzi elhelyezkedésüknél fogva. A besenyőkre azonban nem gondolhatt Leó, mert ezek Turán felől jöttek s a turáni szokásokat és taktikát hozták magukkal, tehát nem a szlávokhoz, hanem a magyarokhoz voltak hasonlóak. Ellenben laktak még ezen a területen szlávok azokon kívül is, a kik a Dunától délre költöztek s a bizáncziak alattvalói lettek. Leó fia, KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS néhány évtizeddel a Taktika után keletkezett munkájában, a De imperio administrando-ban ²⁾ már bő és részletes tudósítást hoz a Kiev környékén lakó Σκλάβοι-ról, a kik a skandináv Ῥῶς-oknak hódolnak s uraikkal együtt a Dnjeper sellőin keresztül nagy fáradsággal hajóznak le a Fekete-tengerre s ezen át egészen Konstantinápolyig. S nagy oka volt KONSTANTINOSNAK arra, hogy ezekkel a szlávokkal pontosan számot vessen, mert már néhány évvel az ő uralkodása után a Ῥῶς-okkal együtt Szviatoszláv vezérlete alatt veszedelmes támadást intéztek Bizáncz ellen, melyet Tzimiskes János császár 970—72-ben csak nagy ügyvelbajjal tud elhárítani a birodalomról. Ezekről a Σκλάβοι-ról pedig tudjuk, hogy szoros rokonságban voltak azokkal a szlávokkal, a kiket HERAKLEIOS leír s a kik LEÓ idejében már a Balkán-félszigeten laktak. Ezek ellen már alkalmas volt a meglepetés-szerű támadásnak az a taktikája, melyet HERAKLEIOS specialisan a szlávokkal szemben ajánlott. Ezt tudta LEÓ is s bizonyosan rájuk célzott a κατά τινων κρυφικῶν ἢ τινων ὁμοίων ἐθνῶν kifejezéssel. Meg kell figyelni itt a τινων-t, mely éppen nem «henye» jelző. *Némely* skythákról beszél és nem általában a skythákról. LEÓ érezte, hogy a skytha név túlságosan tág értelmű ahhoz, hogy világosan kifejezze az ő utasításainak specialis vonatkozásait, hiszen a tulajdonképeni skythákon HERAKLEIOSszal együtt a turáni taktika szerint harczoló nomádokat érti, a kikre pedig a támadásnak az a formája, mely a specialis szláv szokásokat tartja szem előtt, nem illik rá pontosan. Ezért beszél ő a kérdéses helyen csak «némely» skythákról, jelezni akarván, hogy nem minden skytha nép ellen alkalmazható az, a mit ajánlaná.i fog. Pontosabb megjelölését ezeknek a skytháknak feleslegesnek

¹⁾ Skylitzes ed Bonn. p. 654. Anna Komnena ed. Bonn. I. p. 342. etc.

²⁾ 9. fejt. 74 s k. lk. ed. Bonn.

tartotta, mert az ő korában még nem sok vizet zavartak Bizáncz körül, s magának a taktikának a leírása oly világosan tájékoztat alkalmazásának specialis feltételeiről, hogy vezérei egy perczig sem lehettek kétségben az iránt, kikre czéloz a császár. Az alig egy századdal később élő LEO DIAKONOS¹⁾ is Σκόθαι vagy Τυροσκόθαι néven nevezi ezeket az orosz-szlávokat, a midőn leírja Szviatoszláv vezetése alatti hadjáratukat Bizáncz ellen. GYOMLAYVAL²⁾ szemben tehát megállapíthatjuk, hogy LEÓ nem keveri össze általános bizánczi szokás szerint a szláv-skythákat a turáni-skythákkal, hanem ismervén a köztük levő eltéréseket s számot vetve ez eltéréseknek éppen hadászati szempontból való nagy fontosságával, eléggé észrevehetőleg megkülönböztetést is tesz a két népcsoport között. És ez annál nagyobb súlyal esik a mérlegbe s annál kiválóbb bizonyosságát adja LEÓ öntudatos eljárásának, mert a bizáncziak általában véve nem tartották szükségesnek, hogy skythák és skythák közt különbséget tegyenek.

A szlávoknál valamivel nagyobb figyelemben részesíti LEÓ a frankokat és longobárdokat, de miközben jellemzi HERAKLEIOS alapján szokásaikat, itt is pontosan jelzi azokat a változásokat, melyek akkori állapotukhoz képest az ő korában beállottak. Mindjárt előrebocsátja, mint az ő önálló észrevételét (78. §.), hogy e népek most már keresztyének s részben barátai, részben alattvalói a bizáncziaknak. Nem is azért adja elő az ő hadi szokásaikat, mintha ellenük harcra lenne kilátás, hanem tanulság okáért. Módosításképpen megjegyzi HERAKLEIOSszal szemben, a ki kiemelte a longobárdok szabadságszeretetét, hogy ez a tulajdonságuk inkább csak a múltban volt meg, s a jelenben elvesztették ennek az erénynek nagyobb részét (80. §.). LEÓ a frankokról is mond olyan dolgokat, melyeket HERAKLEIOS nem említ. Elmondja róluk, hogy túlságosan fegyelmetlenek. Hadba vonulásuk alkalmával, ha letelik az az idő, melyet kikötöttek, bár esetleg maradniok kellene még, bosszankodva az időhalasztás miatt megbontják a hadirendet és otthonukba térnek vissza (87. §.) HERAKLEIOS azon megjegyzését, hogy a frankok és lon-

¹⁾ ed. Bonn. p. 105. et s.

²⁾ i. m. 60. l.

gobárdok erősen pénzvágyók, LEÓ a saját tapasztalásából vett példával illusztrálja. «Tudjuk ezt, — mondja — mert tapasztaltuk azokon, a kik Italiából hozzánk sokszor bizonyos hivatalokba kerültek; ezek, úgy gondolom, az amazokkal való érintkezés folytan romlottak meg és vették fel erkölcseiket.» (89. §.)

De a ránk nézve legfontosabb különbség nem ezekben a kiegészítésekben van, hanem annak a nevezetes változásnak a feltüntetésében, mely a frankok és longobárdok taktikájában HERAKLEIOS óta beállott. Ez a taktika LEÓ idejében már elveszítette legfőbb lendítő-erejét, a rettenthetetlen bátorságot és a bármi áron előretörő vakmerőséget, mely gyalázatnak tartja a gyávaságot s megszaladásnak minősíti a védelmi állásba való visszavonulást. Ezt a változást LEÓ finoman úgy adja tudtul, hogy HERAKLEIOSnak erre vonatkozó jellemzését egyszerűen *mult* időbe teszi. (80. §.) Mult időbe teszi következetesen azokat az utasításokat is, melyeket elődje éppen ezen kiváló tulajdonságaik ellensúlyozására, illetve letompítására ajánlott a bizánczi hadvezéreknek az ellenük való harcban. «Hajdanában — így mondja LEÓ — ha valaki össze akart csapni velük, a kiknek ilyen szokásai és tulajdonságai voltak, nem kezdett ellenük nyílt csatát, különösen kezdetben, hanem jól előkészített lesvetések, eselek és más stratégiai ravaszságok által igyekezett csapást mérni rájuk, a milyenek pl. az ütközet idejének húzása-halasztása vagy békokötési szándék színlelése, hogy ily módon vagy az élelmiszerekben beálló hiány, vagy az időjárás forrósága illetve hidegsége által csökkentse az ő vakmerőségüket és bátorságukat stb.»¹⁾ Ilyen tanácsokra az ellenük való harcban LEÓ idejében nincs már szükség, mert a frankokban és longobárdokban sincs meg többé a régi tüzes vakmerőség. Egyébként megtartották a HERAKLEIOS-korabeli szokásaikat és fegyverzetü-

¹⁾ XVIII, 96. εἰ δὲ τις αὐτοῖς ἐβουλεύθη ποτὲ προσβαλεῖν αὐτοῖς εἰσισμένους καὶ διακειμένους, οὐκ ἐχρήτο κατὰ αὐτῶν ἐν μάχῃ δημοσίᾳ παρατάξει, καὶ μάλαστα ἐκ προσομίμων, ἀλλ' εὐτάκτως δι' ἐγκοιμημάτων καὶ κλοπῆς κατὰ αὐτῶν προσέβαλλεν καὶ διὰ σοφισμάτων ἄλλων στρατηγικῶν, ἧ διὰ ὑπερθέσεως τῆς μάχης διασύρων τὸν καιρὸν, ἧ καὶ σύμφωνα εἰρήνης σχηματιζόμενος πρὸς αὐτούς, ἵνα ἢ τῇ τῶν θαυμαμάτων ἐπιλείψει, ἢ τῇ τοῦ καύσωνος ἢ καὶ ψύχους τυχὸν ὀχλήσει τὸ θράσος αὐτῶν καὶ τὸ πρόθυμον ἐλαττώσῃ. I. miég a következő 97. és 98. §-t.

ket, a mit LEÓ azzal ad tudtunkra, hogy forrásának egyéb megjegyzéseit jelen időben veszi át.

Már az eddigiekből is tisztán látjuk LEÓ eljárását forrásának az idegen népekre vonatkozó adataival szemben. Ő igyekszik ezekből lehetőleg mindent felhasználni, a mit csak szükségesnek és czélszerűnek tartott hadvezérei oktatására, de miközben ezt teszi, gondosan vigyáz arra, hogy világosan megkülönböztesse azokat a taktikai és egyéb szokásokat, melyek még az ő korában is érintetlenül fennállottak, azoktól, a melyek HERAKLEIOS óta teljesen eltűntek vagy megváltoztak s csupán a bennük rejlő tanulság okáért érdemelnek figyelmet. Megtudjuk az ő előadásából, a HERAKLEIOS-éhoz viszonyítva, hogy a perzsáknak nem csupán régi taktikája, hanem egyéb, sajátos nemzeti jellemvonásai is eltűntek már, a szlávok is óriási átalakuláson mentek át a bizánczi uralom alatt, s régi szokásaikból alig egy-kettő maradt fenn változatlanul, a frankok és longobárdok pedig, bár nagy részben még tartják régi harczias és békés szokásaikat, mégis lényeges különbségeket mutatnak fel a multhoz képest részben politikai helyzetüket, részben harczii erényeiket illetőleg.

Vizsgáljuk meg most a bennünket legközvetlenebbül érintő kérdést, t. i. azt, hogy miképpen jár el LEÓ akkor, a mikor a HERAKLEIOS-féle Taktikának a türkökre és avarokra vonatkozó tudósításait a magyarokra alkalmazza.

Itt mindjárt szokatlan nyomatékossággal bocsátja előre, hogy ő a saját elegendő tapasztalása alapján ismeri a magyarok hadviselési módját a 888. évi magyar-bolgár háborúból, a mikor a magyarok mint az ő szövetségesei a bizánczi hajókon átkeltek a Dunán s három esatában teljesen megverték Symeon czár hadait.¹⁾ Ezen nyilatkozata után megkezdí a HERAKLEIOS említett fejezetének átdolgozását, illetve a magyarokra való alkalmazását. Itt kétségkívíl az eddigieknél szorosabban ragaszkodik forrása szövegéhez, de mindamelltt tesz rajta néhány fontos módosítást, melyeket az eddigi kutatók nem méltattak kellő figyelemre. Minthogy ránk nézve még a legcsekélyebb eltérés sem lehet közömbös, czélszerű lesz, ha sorban az

¹⁾ 42. §.

összes különbségeket feltüntetjük, a melyek a szóbanforgó rész-
letre nézve a két taktikus író között fennforognak. Megjegyez-
zük azonban, hogy a pusztá körülírásokat vagy szerkezetbeli
bővítéseket, illetve feloldásokat, melyek a gondolati tartalmat
egyáltalában nem érintik s csupán a σαφήνεια előmozdítására
valók, ez alkalommal nem fogjuk tekintetbe venni mint czé-
lünk elérésére teljesen nélkülözhető dolgokat.

HERAKLEIOS így kezdi a skythákról szóló fejezetét: « A skytha
népeknek, azt lehet mondani, ugyanolyan életmódjuk és szer-
vezetük van, t. i. sok fő alatt állanak és dologtalanok. De csu-
pán a türköknek és avaroknak van köztük szervezett hadirendje,
a kik erősebbek a rendezett sorokban való harcban, mint
a többi skytha népek.»¹⁾ LEÓ ezt a 43. §-ban úgy veszi át, hogy
a türkök helyébe a bolgárokat, az avarok helyébe pedig a ma-
gyarokat iktatja,²⁾ kifejezvé ezáltal, hogy az ő korában a bol-
gárok és magyarok ép olyan kimagasló helyet foglaltak el a többi
skytha népek között a hadi taktika terén, mint HERAKLEIOS ide-
jében a türkök és avarok. Egyúttal hozzáteszi, hogy a bolgárok
és magyarok hadirendje egymáshoz hasonló (τῆς ὁμοίας προτιζουσι
τάξεως πολεμικής), eltérőleg HERAKLEIOS-tól, a ki a türkök és
avarok hadi szokásait teljesen egyenlőknek tünteti fel. LEÓ azon-
ban a továbbiak folyamán többször is ismétli, hogy némi ese-
kély, bár jelentéktelen különbség mégis van a bolgár és a ma-
gyar taktika között, miután a bolgárok némileg bizánczi be-
folyás alá kerültek.³⁾

A 44. §-ban LEÓ kijelenti, hogy a bolgárok ellen nem akar
hadat viselni, mert keresztyénekké lettek s megígérték, hogy az
ő rendeleteinek engedelmeskedni fognak; éppen ezért nem fog-
lalkozik sem az ő taktikájukkal, sem az ellenük való hadviselési

¹⁾ l. fentebb, 61. l. 3. jegyz.

²⁾ p. 956. ed. Migne: μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν
Τούρκων κτλ.

³⁾ 45. §. p. 957. περὶ δὲ τῆς τῶν Τούρκων διαθέσεώς τε καὶ παρατάξεως,
μικρῆ τῆς Βουλγάρων ἢ οὐδὲν διαφερούσης κτλ. 65. §. p. 960. ταῦτα μὲν τὰ τῶν
Τούρκων ἤθῃ τοσοῦτον μόνον διαφέροντα τῶν Βουλγάρων, ὅσοι τῆν Χριστιανῶν οὗτοι
ἀπασάμενοι πιστεῖν, καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἐπ' ὀλίγον μετεβάλοντο ἕθει, τό τε τὸ ἄγριον
καὶ νομαδικὸν τῶ ἀπίστῳ συναποβαλόντες. 75. §. p. 964. αὕτη τοίνυν ἡ πολεμική τε
καὶ συνήθης τῶν Τούρκων συνάτησις διαφέρει τῆς Βουλγάρων, ὡς εἴρηται, κατὰ τινα
μικρά, τὰ δ' ἄλλα ἕξομοῖοται.

móddal. Teljesen értjük a császárnak ezt az álláspontját: ő békés politikát óhajtott követni a bolgárokkal szemben s mint annak az egyháznak a feje, melynek kötelékébe a bolgárok is tartoztak, tényleg nem hirdethette az ellenük való háborút, kik testvérei voltak a hitben. Ezt annál könnyebben tehette, mert a magyarok taktikájának és a velük szemben alkalmazandó harczmódnak ismertetésével egyúttal eléggé kioktatta hadvezéreit a bolgárok elleni harczra is, hiszen nagyban és egészben véve e két nép taktikája megegyező volt, a mit LEÓ — mintegy figyelmeztetésül vezérei számára — nem mulaszt el újból és újból hangsúlyozni.

Nagyon fontos különbséget állapíthatunk meg LEÓ és forrása között a 45. §-ban. HERAKLEIOS ugyanis általánosságban külön jellemzi a türköket és külön az avarokat. LEÓ az avarokról mondottakat teljesen elbagyja s csupán a türkök jellemzését alkalmazza a magyarokra, de ezt is lényegesen módosítva. HERAKLEIOS ugyanis ezt mondja: «A türkök népe férfiakban bővelkedő és független; *távol áll a többi dolgokban való jártasságtól és ügyességtől* s csak abban az egyben van gyakorlata, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.»¹⁾ LEÓ ezt így módosítja a magyarokra vonatkoztatva: «Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet s *egyéb pompa kifejtése és a jóllét mellett* csak arra van gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.»²⁾ HERAKLEIOS türkjeinek tehát a hadi taktikán kívül semmi egyéb kultúrájuk nincs, LEÓ magyarjai ellenben a békében is értenek a pompa kifejtéséhez és a jóllétben való életmódhoz. LEÓ a magyarokat kultúráilag bizonyos fokig fejlettebbeknek látta, mint HERAKLEIOS a türköket, különben nem módosította volna oly határozott formában a szöveget.

A 46. §-ban bővebb magyarázatát adja forrása azon megjegyzésének, hogy e népnél «a fegyelem eszköze nem a szere-

¹⁾ p. 261: καὶ τὸ μὲν Τούρκων πολυάνδρον τε καὶ ἐλεύθερον, ἀπηλλαγμένον τῆς τῶν πλειόνων πραγμάτων ποικιλίας καὶ δεινότητος, οὐδὲν ἕτερον ἠσκημένον, ἢ τὸ ἀνδρείως πρὸς τοὺς ἐχθρούς διακίεσθαι.

²⁾ p. 957: ὅτι πολυάνδρον ἐστί καὶ ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος, μελέτην μόνον παιούμενον, παρὰ τὰς ἄλλας πολυτελείας καὶ τὴν εὐπορίαν, τὸ ἀνδρείως διακίεσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχθρούς.

tet, hanem a megfélemlítés». ¹⁾ LEÓ itt elmondja magyarokról, hogy «elkövetett hibáikért vezérek szigorú és súlyos büntetésekkel lakoltatják őket». ²⁾ Azt hiszem, hogy ez magyarázat többre értékelendő az egyszerű paraphrasisnál. A megfélemlítésnek ugyanis különféle fokozatai vannak; lehet enyhébb és lehet szigorúbb. HERAKLEIOS szövege éppen a fokozatra néze hogy bennünket bizonytalanságban, s ha LEÓ olyan feltűnő nyomatékossággal emeli ki, hogy a magyaroknál a megfélemlítésnek a szigorúbb fokozata van alkalmazásban, úgy ezt bizonyára nem forrása szövegéből következteti, hanem a korabeli magyarok szokásainak alapos ismerete alapján mondja. Tehát ez a hely is azok közé sorolandó, melyek világosan bizonyítják, hogy szerzőnk jól volt értesülve a magyarok tényleges szokásai felől.

A 49. §-ban LEÓ HERAKLEIOS-nak azt a helyét, hol a türkök különféle fegyvereiről szól, a következő toldással látja el: «Üldöztetés közben pedig inkább a nyilazás által szereznek maguknak előnyt». ³⁾ Erre a toldásra sem lehet ráfogni, hogy önként következnek az előbb mondottakból. Üldöztetés közben csakis hátrafelé nyilazhattak a magyarok az előre száguldó lo hátáról, a mi bizonyára egyike volt a legnehezebb katonai műfogásoknak. A parthusokról DIO CASSIUS expressis verbis állítja ezt. ⁴⁾ Kétségtelenül jól értettek ehhez a türkök és avarok is, bár HERAKLEIOS kifejezetten nem említi ezen ügyességüket. Minden jel arra vall, hogy itt a turáni taktika egyik legtöbb ügyességet feltételező és legnehezebben utánozható fogásáról van szó, mely ugyancsak feltűnhetett LEÓ-nak, kinek seregében a nyilazásban való gyakorlottság elhanyaglásával alig akadt volna ilyen boszorkányos ügyességre képes nyilazó. A dolog tehát LEÓ-ra nézve éppen nem lehetett annyira természetes, hogy pusztá combinatio alapján a maga fejétől rájöhessen volna erre. Ez ismét csak

¹⁾ p. 261: οὐκ ἀγάπη, ἀλλὰ φόβῳ κερρατημένα.

²⁾ p. 957: καὶ ἀπηνεῖς καὶ βαρεῖας τὰς ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανόμενοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον.

³⁾ p. 957: διωκόμενοι δὲ μᾶλλον προτεροῦσι τοῖς τόξοις.

⁴⁾ XXXVI, 5: οὐ μέντοι καὶ δεινὸν τι ἔπασχον (sc. οἱ Πάρθοι), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιδιώκοντας σφᾶς ἐς τὸνπίσω τοξεύοντες πολλοὺς μὲν παραχρῆμα ἀπεκτίνουσιν, παμπληθεῖς δὲ ἐτίτριπσκον.

a tényleges viszonyok ismeretéből meríthette s éppen mint valami rendkívül feltűnő és az ő seregében szokatlan dolgot találta méltónak a megemlítésre.

HERAKLEIOS megjegyzi a türkökről és avarokról, hogy a méneknek és kanczáknak sokasága követi őket, részben élelmezés czéljából, részben pedig azért, hogy a sereg tömegesebbnek látszszék.¹⁾ LEÓ, a midón ezt az 55. §-ban a magyarokra alkalmazza, pontosabban jár el a megokolásban s így fejezi ki magát: «élelmezés és tejivás czéljából stb. (πρὸς ἀποτροφὴν καὶ γαλακτοποσίαν)». LEÓ tehát tudja, hogy a magyarok nem csupán a húsát eszik, hanem a tejét is iszszák a lónak, és pedig nem HERAKLEIOS-ból tudja ezt, kinek kifejezése e pontban nem elég világos, hanem a saját kora tapasztalásából.

Fontos betoldás van az 55. §-ban is. A midón elmondja forrása nyomán, hogy a magyarok a csata előtt nem dandárokban, hanem kisebb taktikai egységekben, azaz különféle nagyságú ezredekben állanak fel, de ezeket az ezredeket egymással tömören összekötik, úgyhogy tulajdonképen az egész sereg egy tömegben állónak tűnik fel, magyarázólag közbeszúrja mint a saját megjegyzését: «a magyarok ezredeit egymástól csak kis közök választják el».²⁾ A magyar ezredek tehát már az első felállítás alkalmával nagyon közel helyezkednek el egymáshoz, úgyhogy csak egészen kis közök maradnak üresen közöttük. A homlokvonaltban azonban ezeket a kis közöket is betöltik tömören egymás mellé állított lovasokkal, a minek következtében messziről nézve az egész sereg egyetlen zárt és szakadatlan vonalban állónak látszik. LEÓ ezen közbeszúrásával világosabb képet ad a magyar csatarendről, mint HERAKLEIOS a türkökéről és avarokéről, azaz voltaképpen ugyanarról a dologról. Kérdés, hogy honnan merítette ezt az adatát. A HERAKLEIOS szövegének értelméből aligha, hiszen ez a szöveg teljesen nyíltnak hagyja a közök nagyságának kérdését s teret ad a különféle kombinációkra. A bizánczi hadsereg körében alkalmazott elvek-

¹⁾ p. 262: ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφὴν, ἅμα δὲ διὰ πλῆθους θειρίαν.

²⁾ p. 960: ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὕχ ὡς οἱ Ῥωμαῖοι παρατάσσουσιν ἐν τριῶν μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις θρουγγιστὶ συνάπτοντες ἀλλήλαις τὰς μοίρας, μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων δισταμέναις, ὥστε μίαν φαίνεσθαι παράταξιν.

ből sem következtethette ezt, mert ez egyfelől helytelen eljárás lett volna, másfelől nem is vezetett volna pontosan erre az eredményre. LEÓ azt a tanácsot adja vezéreinek, hogy az első harcvezonalban levő dandárokat menet közben *közöl* kell tartani egymáshoz (πλησίον ἀλλήλων,¹⁾ mely kifejezés nem azonosítható teljesen a magyar ezredek közt levő *kis* közökkel (μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων, *δυσταμένως*). Már a magyar ezredeknek a bizánczi dandároknál való kisebbsége is maga után vonja,²⁾ hogy amazok közt a távolságoknak is kisebbeknek kellett lenniök, mint emezek között. Így LEÓ szóbanforgó adatának forrásául sem jelölhetünk meg egyebet, mint a korabeli magyar hadirendnek tapasztalaton alapuló ismeretét.

Némi eltérést találunk az 56. §-ban is. HERAKLEIOS szerint a türkök és avarok a teherhordó állatokat és a málhát (τὰ δὲ ἀδέστρατα καὶ τὸ τοῦλδον) a csatarend mögött, attól jobbra vagy balra ezer vagy kétezer lépésnyi távolságban szokták tartani *közepes nagyságú őrség* védelme alatt (ὕπο μετρίαν παραφυλακίην);²⁾ LEÓ pedig a magyarokra vonatkoztatva csak a málháról beszél, elhagyva a teherhordó állatokat s az őrséget *csékélyszámúnak* (ὀλίγην) mondja.³⁾

Tehát LEÓ ezen eltérései, illetve betoldásai HERAKLEIOS szövegéhez képest olyan természetűek, hogy feltételezik a magyarok szokásainak úgy békében, mint háborúban való alapos ismeretét s igazolják a császárnak azon saját tapasztalatáról tett nyilatkozatát, melyet a bolgárok elleni szövetséges háborúban a magyarok hadviselési módjáról szerzett. Ha máshonnan nem, a magyaroknak ez alkalommal való szerepléséből bizonyára al-

¹⁾ XII, 58; p. 821: χρή δὲ τὴν σὴν ἐνδοξότητα τὰ μὲν τῆς πρώτης παρατάξεως μέρη παρασκευάζειν, ὥστε πλησίον ἀλλήλων περιπατεῖν μὴ ἀπὸ πολλοῦ διαστήματος ἤτοι διαλείμματος τὸ μεταξὺ αὐτῶν ἀπὸ μέρους εἰς μέρος, ἀλλ' ὅσον μὴ συντρέβασθαι ἐν τῷ περιπατεῖν, μηδὲ διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων φαίνεσθαι. V. ö. Herakl. II, 12; p. 67.

²⁾ p. 264: τὰ δὲ ἀδέστρατα αὐτῶν ὅπισθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλησίον καὶ τὸ τοῦλδον ἢ ἀριστερά, ἢ δεξιὰ τῆς παρατάξεως, ὡς ἀπὸ ἐνὸς, ἢ δευτέρου μιλίου, ὑπο μετρίαν παραφυλακίην.

³⁾ p. 960: τὸ δὲ τοῦλδον αὐτῶν ὅπισθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλησίον ἢ δεξιὰ, ἢ ἀριστερὰ τῆς παρατάξεως, ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἢ δευτέρου μιλίου, ἀφιέντες ἐν αὐτῷ καὶ ὀλίγην παραφυλακίην.

kalma volt neki alapos tájékozódást szereznie az ő szokásaikról. Külömben hogy állíthatta volna a bolgárokról, hogy hadi szokásaik keveset vagy éppen semmit sem különböznek a magyarokéitól? És aztán hogyan lehetséges az, hogy a bolgár taktika a IX. század végén csaknem teljesen megegyező a magyarral? Symeon bolgárai bizonyára nem Árpád magyarjaitól tanulták ezt a taktikát, mert aldunai összecsapásuk idején már teljesen kifejlett hadiszervezettel s régóta gyakorolt taktikával rendelkezett mindkét nép, hanem a bolgárok is éppúgy a Kaukázus fölötti őshazából hozták magukkal harcsmódoikat, mint a magyarok.

A bolgárok is a turáni skythák közé tartoztak s a turáni taktikával éltek kezdettől fogva. A VII. század második felében azonban ez a nép kiválik a turániak köréből s a bizánczi hatalom és kultúra sphaerájába kerül az Al-Duna mellékén való megtelepedésével. A régi hagyományok szívósságát mutatja, hogy a bolgárok ezen megváltozott helyzetük daczára még kétszáz év múlva is csaknem érintetlenül őrzik régi taktikájukat. Uodalkozhatunk-e ezek után, ha a magyarok, a kik csak kevéssel azelőtt mozdultak ki őshazájukból, a midőn Leó ismerni tanulta őket, ebben az időben még teljes tisztaságában képviselik az ősi turáni taktikát?

Ne téveszsziük ugyanis szem elől, hogy lényeges különbséget a türkökhöz képest csak egyet állapít meg a magyaroknál Leó, s ez az ő kultúrájukra vonatkozik. A többi eltérés, melyet az ő és forrása szövege között fennforogni láttunk, bár fontos annak bizonyítására, hogy Leó tapasztalásból ismerte a magyarokat, azért mégsem tekinthető lényegbe vágó különbségek folyományának, hanem vagy olyan részleteknek, melyek a türkyavar taktikában is benne voltak, csak éppen Herakleios elfelejtette vagy nem tartotta szükségesnek kiemelni, vagy pedig egészen jelentéktelen módosításoknak. *A türkök és az avarok hadi taktikája a maga összes specialis és jellegzetes vonásaiban érintetlen tisztaságban áll fenn a honfoglaló magyaroknál!* Ez a legfontosabb tanulság, melyet a fenti összehasonlításból levonhatunk. Számbavehető haladást mutatnak fel azonban a magyarok a türkökhöz képest a békés kultúrában, a mennyiben életmódjuk már nem olyan egyszerű, mint emezeké, hanem

súlyt helyeznek az eszközeikben és felszerelésükben való pompára és fényűzésre, illetve a mindezek alapjául szolgáló anyagi jóllétre. Természetes, hogy ez a jellemvonásuk nem maradhatott visszahatás nélkül hadi szokásaikra sem, s fegyverzetük, ruházatuk és lószerszámaik is minden bizonynyal diszesebbek voltak, mint a türköké és avaroké. Ez azonban mégis csak külsőség s magának a hadi taktikának lényegén nem változtat semmit.

A LEÓ által ismertetett idegen népek közül a magyar az egyetlen, a mely lényegében teljesen változatlanul fenntartotta elődeinek HERAKLEIOS által feljegyzett taktikáját. A többiek, a milyenek a perzsák, szlávok, frankok és longobárdok, vagy teljesen, vagy legalább részben elveszítették régi harczmodoruknak alkotó elemeit. És ezt a változást LEÓ észreveszi és följegyzi. Gondolható-e mármost, hogy ha a magyarok harcz szokásaiban is lett volna valami lényeges különbség a régi türkökéhez és avarokéhoz képest, ezt ő ne vette volna észre vagy hanyagságból elfelejtette volna feljegyezni? Ne vette volna észre ő, a kinek előadásából kétségtelenül bebizonyítható, hogy a magyarokat úgy háborúban, mint békében tapasztalásból ismerte, s a ki egy, bár a hadi taktikára nézve meglehetősen közömbös dologban, a pompakedvelésben nevezetes eltérést állapított meg köztük és a türkök s avarok között? Éppen ellenkezőleg az a kivételes eljárás, melyet LEÓ a magyar taktika jellemzésénél követ, bizonyítja a legfényesebben a magyaroknak azt a kivételes és már sokszor félreértett helyzetét, hogy ők képesek voltak az ősi turáni taktika legfejlettebb formáját, a mint ezt a VII. századi türköknél és avaroknál látjuk, háromszáz éven át is érintetlen tisztaságában fenntartani.

Az eddigiekből, azt hiszem, elég világosan kitűnik, hogy LEÓ a bevezetésben adott programmjához egész munkáján végig következetesen hű marad. Sok, nagyon sok olyan tanácsot ad vezéreinek, melyek az ő korában már divatjukat multák, éppen azért, mert a tényleges színvonalnál magasabbra akarta emelni hadseregét. De ott, a hol tényleges állapotoknak a rajzáról van szó akár a saját, akár az idegen népek hadseregében, körültekintő gondossággal vet számot kora megváltozott viszonyaival s a háborúban és békében tanúsított szokásoknak, a politikai és földrajzi helyzetnek tapasztalaton nyugvó ismerete alapján

módosítja, illetve kiegészíti forrása szövegét mindazokon a helyeken, a hol szükségesnek látta. Ezt nem is igen lehetett várni másképp oly szerzőtől, ki 26 esztendeig állott egy nagyhatalomnak, a bizánczi császárságnak az élén. s a mint terjedelmes és értékes irodalmi munkásságából következtethetjük, az értelemnek nem közönséges fokával volt megáldva.

Nem zárhatjuk be addig ezt a fejezetet, a míg röviden nem foglalkozunk azokkal a megjegyzésekkel, melyeket GYOMLAY a Taktikák egyéb helyeinek vizsgálata alapján tett Leó megbízhatatlanságára és értelmetlenségére nézve.

GYOMLAY¹⁾ szemére veti LEÓNak, hogy a midőn a XIV. fej. 42. §-ában átveszi forrásának a skytha lesvetésről (περι σκυθικής ἐνέδρας) a IV. könyv 1—2. szakaszában közölt tudósítását, félreérti, illetve félremagyarázza a szöveget, a mennyiben azt a módját a lesvetésnek, melyet forrása a skytháknak tulajdonít, nem a skytháknak, hanem éppen a skythák ellenfeleinek tulajdonítja. A kifogásolt hely azonban így hangzik: «τοῦτο δὲ ὡς ἐπὶ πολὺ ἐπὶ τῶν βορειοτέρων καὶ Σκυθικῶν ἐθνῶν γίνεται διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι, οἷον Τούρκων καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς» (p. 861. ed. Migne). Jelentése pedig a következő: «Ez pedig (t. i. a skytha lesvetés) többnyire az északabra lakó és skytha népeknél szokott történni, mert rendetlenek, mint például a magyaroknál és a hozzájuk hasonló népeknél.» Így a dolog egészen rendben van, mert hiszen LEÓ is a skytha népeknek és nem ellenfeiknek tulajdonítja a skytha lesvetést. Az ἐπὶ cum genit. ugyanis nem jelent *ellen*-t, csak az ἐπὶ cum accus.-nak van néha ilyen értelme. Úgy látszik, GYOMLAY úgy képzelte a dolgot, mintha e mondatban ἐπὶ cum accus. állott volna.²⁾ Így, ha a helyes értelmezést megadjuk, el kell ejtenünk mindazokat a combinatiókat, melyeket GYOMLAY e helyhez fűz.

LEÓ XII. fej. 6—7. §-át egyszerre többféle kifogással is illeti.³⁾ Itt arról van szó, hogy nem helyes az egész sereget egy harczvonalban felállítani, hanem gondoskodni kell tartalékokról is. Ennél a tanításnál HERAKLEIOS, kit LEÓ e pontban is követ, hivatkozik a régiekre, továbbá a korabeli avarokra és türkökre

¹⁾ l. i. m. 61. s k. lk.

²⁾ Ez a tévedés — sajnos — becsúszott a MHK.-be is, l. 9. l.

³⁾ l. i. m. 64. s k. lk.

(II, 1; p. 47.), LEÓ azonban csupán a régi hadvezérekre hivatkozik, míg az avarokat és türköket itt egyáltalán nem említi. Az első kifogás tehát arra vonatkozik, hogy miért nem említi e népeket, holott máshol olyankor is emlegeti a Τοῦρκοι-t, mikor forrása szövegében nincsenek említve. Erre azt feleljük, hogy következetességből jár el LEÓ így. Már a bizánczi lovasság fegyverzetének LEÓ által való előírásánál láttuk,¹⁾ hogy ő következetesen mindenütt elhagyja a türkök és avarok példájára való hivatkozást, a hol HERAKLEIOS ezt nyomatékosan kiemeli. Rég letűnt népekről lévén szó, nem akar velük vezéreinek fejtörést okozni, s ez nála szabály, melytől csak nagy ritkán tér el, mint pl. néha a perzsák emlegetésével. Hogy viszont néha olyankor is emlegeti a Τοῦρκοι t, mikor forrása hallgat róluk, ez nála megint csak szabály és a σαφήνεια alapelvéből következik. Mindkét esetben ugyanis (XIV, 42; XVIII, 40), melyekre GYOMLAY czélez, világosabbá akarja tenni forrása nagyon is általános kifejezését, a ki csak egyszerűen skythákról beszél, azáltal, hogy közelebről meghatározza egy élesebben elhatárolható népegyednek (a magyaroknak) a fölemlítésével a skytháknak azt a csoportját, a melyre gondol. Láttuk ugyanis, hogy a skythák taktika szempontjából is többféle kategóriába sorozhatók, tehát közelebbi meghatározásuk éppen nem felesleges. Azután mindkét esetben a magyarokról van szó, azaz korabeli népről, és nem tanácsokról, mint a XII, 6—7-ben, hanem tényleges viszonyoknak a rajzáról.

Tárgyaltannak kell tartanunk a többi idevonatkozó aggodalmakat is. Először is nem állítható fel semmi különbség a XII. 6—7.-ben, illetve HERAKL. II, 1.-ben ismertetett avar-türk hadirend és a Σκοθική γυμνασία között, mert — a mint előbb láttuk²⁾ — ez utóbbi nem «skytha hadirend», hanem egyszerű bizánczi gyakorlat s így az előbbivel nem is állítható párhuzamba. Nincs különbség továbbá a HERAKLEIOS említette avar-türk hadirend és a LEÓ XVIII, 56.-ban leírt magyar-bolgár hadirend között, hiszen LEÓ itt világosan beszél a magyarok tartalécsapatairól, melyeket vagy lesben állítanak fel, vagy a szorongatott seregrész támogatására tartogatnak.

¹⁾ l. fentebb, 80. l.

²⁾ l. fentebb, 86—88. lk.

Egy tekintetben igazat adhatunk GYOMLAYNAK. Óriási anyagának új rendbe foglalása és új nézőpontból való átdolgozása oly méretű követelményeket állított LEÓ elé a szerkesztés ügyessége tekintetében, a melyeknek nem mindig tudott megfelelni. Ezért művének szerkezete néhol egyenetlen és következtelen. Lehet, hogy mondatszerkezetei sem mindig kifogástalanok, a mikor HERAKLEIOS tömören és igénytelenül odavetett fogalmazását rhetorikusabb formába igyekszik önteni, de ezt majd csak akkor lehet biztosan megítélni, ha egyszer e Taktika annyira óhajtott kritikai kiadása elkészül. Mindezek azonban ránk nézve másodrendű dolgok. A fődologra nézve, arra t. i., hogy mennyire híven adta vissza LEÓ a korabeli népek tényleges hadviselési módját, megbízhatósága kiállja a szigorú kritika próbáját.

IV.

LEÓ MAGYAR VONATKOZÁSÚ ADATAINAK
KRITIKÁJA.

Azokon az erősségeken kívül, melyeket LEÓnak forrásaihoz való viszonyából s dolgozása általános módszerének megfigyeléséből nyertünk az ő megbízhatóságára nézve a korabeli tényleges állapotok rajzában, vannak más bizonyítékaink is, melyekre támaszkodva ellenőrizhetjük az ő specialisan a magyarokra vonatkozó állításainak helyességét. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk ugyanis, hogy más, LEÓtól egészen független források alapján tudjuk igazolni azt, hogy a magyarok hadviselési módja a honfoglalás korában csakugyan olyan volt, a milyennek LEÓ feltüntette. A nyugati latin krónikák híven visszatükrözik azt a mély benyomást, melyet a magyarok közvetlenül a honfoglalást követő időkből a maguk feltartóztatatlan előrenyomulásával és pusztító hadjárataival a mai Németország, Olaszország és Belgium lakosságára tettek; eléggé részletes leírását is adják a magyarok némely csatáinak és tipikus harcmodorának. Így LUDPRAND cremonai püspök leírja a 899-i brentai csatát, a 910-i augsburgi győzelmet, 921—24-i olasz hadjáratot és a 933-i merseburgi csatát. WIDUKIND corveyi szerzetes megemlékezik a

955-ben vívott Lech melletti csatáról, FOLCUIN lobbesi apát a 954-i belgiumi hadjáratról, GERHARD presbyter a 955-i ágostai csatáról, BENEDICTUS szerzetes Chroniconjában a 916. évi olasz hadjáratról, EKKEHARDnál pedig a st.-gallen-i kolostor 926-i ostromáról találunk adatokat. Ezek a krónikairók részben személyes élményeik, részben kor- és szemtanúk előadása alapján írnak; a legtöbbben éppen a X. század derekán írják történeti följegyzéseiket, tehát oly időben, mikor a magyarok hadiszervezete még semmiféle átalakuláson nem mehetett keresztül s teljesen azt a formát mutatja, melyet Don-melléki hazájukból hoztak magukkal s melyet LEÓ is leír. Hasonló jelentőségük van a keleti kútfőknek, az arab és perzsa íróknak is, kik közül MASZŪDI, IBN RUSTA és GARDÍZÍ a X. század első felében, illetve ez utóbbi a XI. század közepén írják feljegyzéseiket a magyarokról és a hozzájuk hasonló szokású népekről s így korra nézve meglehetősen közel állanak az általuk leírt állapotokhoz és eseményekhez. Ott is, hol régebbi viszonyokat rajzolnak, megbízható szemtanúk előadásából merítenek. Ha ezeknek a nyugati és keleti kútfőknek a magyarok harezmodorára és szokásaira vonatkozó adatait összevetjük a LEÓéival, meglepő egyezéseket alálunk.

LEÓ szerint: *«férjakkban bővelkedő és független a magyar nemzet»*.¹⁾ Ennek igazolásául elég rámutatni IBN RUSTA²⁾ és GARDÍZÍ³⁾ azon megjegyzésére, hogy a magyarok fejedelme 20,000 lovassal indul ki hadjáratra akkor, a mikor ugyanezen írók adata⁴⁾ szerint a kazár király lovassága csak 10,000 főből áll. A mi pedig a nemzet függetlenségét illeti más államokkal szemben, ezt bizonyítja mindaz, a mit csak biztosan tudunk a magyarok történetére vonatkozólag a honfoglalás körüli időkből, s legfőképpen éppen magának a honfoglalásnak a ténye.

*«Egyéb pompa kifejtése és a jóllét mellett csak arra van gondolja, hogy a maga ellenségeivel szemben ritézül viselkedjék.»*⁴⁾ Fényűző hajlamukról tanúskodnak a keleti kútfők is.

1) XVIII, 45: πολυανδρόν ἐστι καὶ ἐλευθερον τοῦτο τὸ ἔθνος.

2) MHK, 167. 1.

3) MHK, 156. 1.

4) XVIII, 45: μελέτην μόνον ποιούμενον παρὰ τὰς ἄλλας πολυτελείας καὶ τὴν εὐπορίαν τὸ ἀνδρείως διακείσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχθρούς.

IBN RUSTANÁL ¹⁾ azt olvassuk, hogy a magyarok szláv rabszolgáikat eladják a bizáncziaknak s cserében bizánczi aranszöveteket, színes gyapjuszőnyegeket és más bizánczi árukat kapnak. GARDÍZÍ ²⁾ is úgy jellemzi őket, hogy ruházatuk színes selyemszövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, s általában véve fényt kedvelők.

A magyarok vitézsége, azt hiszem, nem szorul bizonyításra. Külömben expressis verbis emeli ki az ő bátorságukat, illetve a védelemben és támadásban egyaránt tanúsított vitézségüket (GARDÍZÍ ³⁾ és MASZŪDI ⁴⁾ is.

«Ez a nép, mivel egy fő alatt áll s vezéreitől szigorú és súlyos büntetéseket áll ki az elkövetett mulasztásokért, tehát nem a szeretet, hanem a megfélemlítés eszközeivel tartatik féken, kitartóan türi a fáradalmakat és a megpróbáltatásokat. Nomád jelleménél fogva ellentáll a forróságnak és a fagynak, úgyszintén a szükségesekben való egyjéb nélkülözésnek.» ⁵⁾

Monarchikus szervezetüket egybehangzólag bizonyítják az arab források ⁶⁾ és KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS ⁷⁾ is. Mind ezen írók szerint az összes magyarság felett áll egy főfejedelem vagy fővezér, kinek a czime az arab íróknál kende, KONSTANTINOSNÁL egyszerűen ἄρχων. A másik két fejedelem, a dsila (γυλας) és a κερχᾶς csak a kende után következik, ők neki a kormányzásban mintegy segédkeznek s úgy tekinthetők, mint a végrehajtói és bírói hatalom letéteményesei. A magyar serogben uralkodó fegyelemre és a büntetések súlyos voltára nézve figyelmet érdemel a nyugati krónikáknak ⁸⁾ az a tudósítása, hogy a ma-

¹⁾ MHK, 170. l.

²⁾ ³⁾ u. o. 172. l.

⁴⁾ u. o. 279. l.

⁵⁾ XVIII, 46: τοῦτο τοῖνυν ὡς μοναρχούμενον καὶ ἀπηνεῖς καὶ βαρεῖας τὰς ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον, οὐκ ἀγάπη, ἀλλὰ φόβῳ κερρατημένον τοὺς πόνους καὶ μόχθους γενναίως φέρουσιν. Πρὸς δὲ καύματα καὶ πρὸς ψῦχος ἀντέχονται, καὶ τῆς λοιπῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας νομαδικῶν ὑπάρχον.

⁶⁾ u. o. 167. l.

⁷⁾ de imp. adm. ed. Bonn. p. 174.

⁸⁾ Folcuini gesta Abbatum Lobiensium (MGH. Ser. t. IV.) p. 67: *et principes ipsi uterentur flagellis in eos, qui volebant subsistere*. Gerhardi vita S. Oudalrici ep. (MGH. Ser. t. IV.) p. 401: *quidam Ungrorum flagellis alios minantes ad pugnandum coegerunt*.

gyar vezérek korbáccsal kényszerítették katonáikat a harcban való kitartásra, illetve, ha taktikájuk úgy kívánta, a harcnak abbanahagyására. Jó analógiával szolgál itt a X. század elején élő IBN FADHLAN, a midőn leírja azokat a rendkívül szigorú büntetéseket, melyekkel a kazár főfejedelem a gyvákakat sújtotta.¹⁾ Abból a szoros kapcsolatból, mely kazárok és magyarok közt az őshazában fennállott, valamint e két nép állami és hadi szervezetének hasonlóságából következtethetjük, hogy ezek a szigorú büntetések megvoltak a magyaroknál is, bár a források ily részletesen nem szólnak róluk. A fáradalmak, éhség és szomjúság, hideg és meleg elviselésében való kitartásuk olyan tulajdonsága a magyaroknak, melynek legékesebben szóló bizonyossága az ő egész történetük a IX. század végétől a X. század közepéig, mely idő alatt csaknem szakadatlanul és nagy sikerrel hadakoztak mai hazájukban, Németországban, Belgiumban, Olaszországban és a Balkán félszigeten, tehát meglehetősen különböző fekvésű és éghajlatú vidékeken, a nélkül hogy kifáradtak vagy számbavehető vereséget szenvedtek volna.

«A magyarok nemzetségei ravaszok, szándékaikat rejtegetők, barátságatlanok és megbízhatatlanok. Pénzvágyuk telhetetlen, megvelik az esküt, az egyezségeket nem tartják meg, ajándékokkal ki nem elégíthetők, sőt mielőtt az ajándékot elfogadnák, foulorlaton és a szerződések felforgatásán törik a fejüket. Szörnyen ki tudják számítani a kedvező pillanatokat s nem annyira kézi tusával s hadaik erejével igyekeznek legyőzni ellenségeiket, mint inkább csellel, meglepéssel s a szükségesség megszerzésében való korlátozással.»²⁾ Ez a láthatólag

¹⁾ MHK, 219: (A kazár főkirály) ha egy hadesapátot háborúba küld, ez semmi szín alatt meg nem futamodik, és ha mégis megfutamodnék, a király mindazokat megöleti, kik közülök színe elé kerülnének. Ha hadvezérei s helyettese fordítottak volna hátat az ellenségnek, ezeket megidéli, majd előhozatja feleségeiket s gyermekeiket s azokat szemök láttára másoknak ajándékozza s hasonlóképen cselekedik lovaikkal, marháikkal, háziesszközeikkel, fegyvereikkel, házaikkal. Néha az illetőket ketté vágatja vagy felakasztatja, vagy ha kedvezni akart nekik, lovászaiavá teszi.

²⁾ XVIII, 47—48: περίεργα δὲ εἶσι: τὰ τῶν Τούρκων φύλα, καὶ κρύπτοντα τὴν βουλὴν αὐτῶν, ἀφιλά δὲ καὶ ἀπίστα ὄντα, καὶ διὰ τῆς ἀπληστίας τῶν χρημάτων κρατούμενα, ὄρκου περιφρονοῦσι, μήτε συνθήκας φυλάττοντα, μήτε δώροις ἀρκούμενα, ἀλλὰ πρὶν τὸ δοῦν ἐξέτινονται, ἐπιβουλὴν μελετῶσιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν συνθηκῶν. Καὶ

széles kedvteléssel részletezett erköles- és jellemrajz lényegében véve kétféle tulajdonságát fejezi ki a magyaroknak: az egyik az ő haditaktikájuk alapsajátsága, mely nem a nyers erőre, hanem az okosan kiszámított haditervre helyezi a fősúlyt s a kedvező alkalmak kihasználásával, csellel és meglepéssel igyekszik felülkerekedni ellenségein, érvényre juttatva ezt a taktikát nem csupán a harcmezőn, hanem a diplomatiái tárgyalásokban is (különösen a bizáncziakkal szemben, kik rendkívüli ügyességgel kezelték ezeket a mesterfogásokat); a másik az ő nyereségvágyuk, mely tulajdonságot LEÓ a frankoknál és longobárdoknál is szemrehányólag említi, pedig ha egy kissé körülnézett volna maga körül, megtalálhatta volna a saját portáján is. De érdemileg igaza van LEÓnak a magyar taktika alapsajátságára nézve. A vakmerő neckirohanás, mindent egy kockára való feltevés és a küzdelemnek a párviadalszerű kézítésében való összpontosítása nem ősmagyar sajátságok, hanem ahhoz a primitív taktikához tartoznak, mely HERAKLEIOS idejében teljes virágzásban volt a frankok és longobárdok között s ugyanezen népeknél részben még LEÓ idejében is fennállott. A fejlettebb turáni taktika már jóval a magyarok megjelenése előtt fölébe emelte a nyers erőnek az okos előrelátást és számítást, s föelvé volt kikeresni az ellenség gyöngye oldalát és gyöngye pillanatát s ott és akkor mérni rá súlyos csapást, a hol és a mikor ez a legkevésbé tud ellentállani. Éppen ezért tartotta annyira mintaszerűnek és akarta a saját seregébe bevezetni a türk-avar taktikát HERAKLEIOS. S hogy a magyar taktika e tekintetben is megegyezett a türkökével és avarokéval, azt nem csupán LEÓ állítja, hanem számos adattal bizonyítják a nyugati krónikások is. LIUDPRAND szerint a magyarok a 910-i augsburgi győzelmük alkalmával alvás közben lepik meg az ellenséget, még pedig oly gyorsasággal, hogy sokakat még fekvő helyzetben ölnek meg nyilaikkal.¹⁾ Ugyanezen író elbeszélése szerint a 899-i brentai

τοὺς ἐπιτηδείους καιροὺς δεινῶς στοχάζονται, καὶ σπουδάζουσιν οὐ τ.σοῦτον χειρὶ καὶ δυνάμει τοὺς ἐχθροὺς καταπολεμῆσαι, ὅσον δι' ἀπάτης καὶ αἰφνιδιασμοῦ, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀναγκαίων στενώσεως.

¹⁾ Antapodosis lib. II. MGH. Ser. t. III. p. 288: Hungariorum gens, necis sitiens, belli avida, hos, videlicet Christianos, adhuc opprimit oscitantes; nonnullos namque spicula prius quam clamores evigilarunt, alios

csatában étkezés közben ütnek rajta az ellenséges táboron s némely harczosnak nyelés közben a torkában szúrják keresztül az ételt.¹⁾ A Dursac (Dorzszak?) és Bugát vezérlete alatt folytatott 921-i olasz hadjáratban oly váratlan gyorsasággal támadnak, hogy az ellenségnek még fegyverei felöltésére sem marad ideje.²⁾ Alább látni fogjuk, hogy a magyarok még másfajta hadicselt és lösvetést is szoktak alkalmazni. Nyereségvagyukat illetőleg pedig elég utalni a honfoglalás után folytatott külföldi kalandozásaikra, melyeknek főként a zsákmányolás volt a célja. Ide vág egyébiránt IBN RUSTA,³⁾ (GARDÍZI⁴⁾ és MASZÜDI⁵⁾ azon megjegyzése is, hogy a magyarok szláv rabszolgáikat és hadifoglyaikat eladják a bizáncziaknak aranyszövetekért, színes szőnyegekért és más ipari czikkekekért.

«Fegyvereik a kard, vért, íj és kopja. Éppen ezért a harcban többen közülök kétféle fegyvert is viselnek, í. m. a kopját, melyet vállukra akasztanak, és az íjat, melyet kezükben tartanak, s az alkalom szerint majd az egyiket, majd a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább a nyílazás által szereznek maguknak előnyt. De nem csupán maguk vannak felfegyverezve, hanem az előkelők lovai is vassal vagy nemezzel vannak fedve a mellső részükön. Sok gondot és gyakorlatot fordítanak a lóhátról való nyílazásra.»⁶⁾ Mindezeket a tudósításokat a magyarok felfegyverzésére vonatkozólag igazolják a nyugati és keleti kútfők adatai.

vero eubilibus confossos neque strepitus, neque vulnera excitarunt, citius enim ab iis spiritus recessit, atque somnus.

¹⁾ u. o. p. 291: quos (Christianos) tanta Hungarii celeritate confoderant, ut in gula cibum transfigerent aliis etc.

²⁾ u. o. p. 299: tantaque illos tunc celeritate confodiunt, ut nec induendi quidem sumendive arma spatium habere quirent.

³⁾ MHK. 170. l.

⁴⁾ u. o. 172. l.

⁵⁾ u. o. 282. l.

⁶⁾ XVIII, 49—51: ὁπλιζονται δὲ σπαθίοις καὶ λωρικίοις καὶ τόξοις καὶ κονταρίοις. ἔθεν ἐν ταῖς μάχαις διπλοῦν ἄρμα οἱ πλείονες αὐτῶν ἐπιφέρονται, ἐν τοῖς ὤμοις τὰ κοντάρια ἀναβαστάζοντες καὶ τὰ τόξα ἐν ταῖς χερσὶ κατέχοντες καὶ ἀμφοτέροις κατὰ τὴν ἀπαντιῶσαν χρείαν κεχορημένοι. διωκόμενοι δὲ μᾶλλον προτεροῦσι τοῖς τόξοις. οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνον ὀπλοφοροῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἵπποι τῶν ἐμφανῶν σιδήρω ἢ κενδοούκλιον τὰ ἔμπροσθεν μέρη σκέπονται. πολλὴν δὲ μελέτην καὶ ἀσκησιν ποιοῦνται περὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἵππων τοξείαν.

A kardot MASZÚDI¹⁾ és BENEDICTUS,²⁾ a vértet LIUDPRAND,³⁾ a kopját EKKEHARD,⁴⁾ az íjat pedig majdnem valamennyi forrás említi mint a magyarok fegyvereit. Leóhoz hasonlóan ezek a források is nyomatékosan emelik ki, hogy fő harcziesszközük a lóhátról való nyilazásban áll.⁵⁾ LIUDPRAND⁶⁾ azt is megerősíti, hogy lovaik szügyét vértetik. Bizonyítékul itt még rá lehet mutatni azokra az analogiákra is, a melyekkel a rokonszokású népek, ú. m. a kazárok, bolgárok és burdaszok példája szolgál a keleti kútfők leírása szerint.⁷⁾

«Követi őket a méneknek és kanczáknak sokasága, egyfelől táplálkozás és tejvás czéljából, másfelől azért, hogy nagyobb számban levőnek tűnjenek fel.»⁸⁾ LIUDPRAND⁹⁾ szövegéből is

¹⁾ MHK. 279. l.: (a magyarok, besenyők, jadsni-k és nőkerdeheknek a bizáncziak ellen való együttes háborúja leírásánál a 932-ik évből) «a jobbra és balra nyargaló lovasosztályok egy porfelleg közepette *karudal* estek neki a megfutamodottaknak stb.»

²⁾ Chronicon, MGH. Ser. t. III. p. 714: Ungarorum gens deprædata tota Tuscia, igne *gladio* consumpta, multos . . . asportaverunt.

³⁾ Antap. MGH. Ser. t. III. p. 294: Velox tunc sonipes piger queritur; *falerarum* præterea decor armorumque honor non Hungariis tutela, sed honeri erant.

⁴⁾ MHK, 336. l.: Ingruunt tandem pharetrati illi, *pilis* minantibus et spiculis asperi.

⁵⁾ Liudprand, Antap. MGH. Ser. t. III. p. 288: Turci, directis acriter boelis, id est *sagittis*, plurimos sternunt. Widukindi lib. III. MGH. Ser. t. III. p. 458: Ducitur exercitus per aspera et difficilia loca, ne daretur hostibus copia turbandi *sagittis* agmina, *quibus utuntur acerrime*, arbustis ea protegentibus. Folcun, MGH. Ser. t. IV. p. 67: Subsequitur post hæc pluvia pergrandis, quæ *gentiliciam illis sagittandi artem* cordarum distentione frustravit. V. ö. még Maszúdi, MHK, 281—2. l.

⁶⁾ u. o. p. 294: Abiectis quippe arcubus, dimissis spiculis, *faleribus* etiam, quo expeditius equi currerent, proiectis, fugæ solummodo operam dabant.

⁷⁾ Gardizi a kazárokról, MHK, 156. l.: «(Az isá) . . . hadijeleket, *rövid lándsákat, kemény mellvérteteket* . . . is kioszt. Ugyanezen író a burdaszokról, MHK, 162. l.: Fegyverzetük —, *kard, nyil; pánczéljuk nincs*. Ibn Rusta a bolgárokról, MHK, 165. l.; *Lovaik, mellvértjeik és szürőfegyvereik* vannak.

⁸⁾ XVIII, 52: ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων ἰππαρίων καὶ φοραδίων, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφὴν καὶ γαλακτοποσίαν, ἅμα δὲ καὶ διὰ πλῆθους φαντασίαν.

⁹⁾ Antap. l. II. p. 291: Hungarii denique nimio terrore coacti. omnem

kitűnik, hogy a magyarok háttaslovaikon kívül még tartaléklovakat is szoktak magukkal vinni.

«Nem űtnek körülárkolt táborn, mint a bizáncziak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszórvva, lovaikat szüntelenül legeltetik: télen és nyáron. Háború idején azonban a szükséges lovakat magukhoz veszik s békóba verve sátraik közelében őrzik a csatarendbe állás idejéig, a mit éjnek idején szoktak elkezdni. Előőrseiket nagy távolságban sűrűn egymás mellett állítják fel, hogy ne lehessen őket könnyű szerrel meglepni.»¹⁾ Hogy a magyarok sátraik alatt szoktak táborozni, azt több ízben is kiemelik a források.²⁾ Körülárkolt táborról természetesen nem szólnak. Ellenben EKKEHARD³⁾ említi a magyar tábornak szekerekkel és egyéb akadályokkal való körülzárását az éjjeli meglepetések elleni védekezés céljából. Bár erről sem LEÓ, sem HERAKLEIOS nem tesz említést, egyéb forrásokból mégis kétségtelen,⁴⁾ hogy itt a «barbár» népeknek egy igen régi szokásával állunk szemben, mely hozzátartozott a turáni taktikához is. Párhuzamba állítható ezzel a kazárok azon tábor-megerősítése, a mely szerint sátorszegekre erősített vaspántokkal valóságos falat húztak a tábor körül, s a mely

supellectilem, captivos, arma omnia, equos, *singulis tantum, quibuscum remeare possint, retentis, dare promittunt.*

¹⁾ XVIII, 53—54: ἀπικεύουσι δὲ οὐκ ἐν φουσσάτω, ὡσπερ οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπαρμένοι κατὰ γένη καὶ φυλάς, τοὺς ἴππους βόσκοντες διηλεκτῶς ἐν θέρει καὶ χειμῶνι. ἐν δὲ καιρῷ πολέμου τοὺς ἀναγκαίους ἴππους κατέχοντες καὶ πεδιλοῦντες πλησίον τῶν Τουρκικῶν τεντῶν φυλάττουσι μέχρι καιροῦ τῆς παρατάξεως, ὑπὸ νύκτα τῆς παρατάξεως ἀπαργόμενοι. τὰς δὲ βίβλας αὐτῶν ἀπὸ μακροῦθεν ἀλλεπαλλήλους ποιοῦσιν, εἰς τὸ μὴ εὐκόλως αὐτοὺς ὑπομένειν ἀφηνδιασμούς.

²⁾ Antapod. lib. III. p. 303: Hungari muros Papiensis civitatis vallo circumdant, ac *defixis per girum tentoriis*, exeundi aditum civibus prohiberent. Gesta episcop. Camerac. MGH. Ser. t. VII. p. 428: Itaque fatigati (Hungari), non procul ab urbe *fixis tentoriis*, in prata videlicet iuxta Scalth flurium concedebant.

³⁾ MHK, 339: at illi (sc. Hungari) campos et planitiem, quam citissime poterant, optinantes aciemque, prout copia esset, alacriter iustruentes *vehiculis et ceteris impedimentis circumpositis*, noctem vigiliis partiuntur, fusi que per herbas vino et somno taciti indulgent.

⁴⁾ Veget. III, 10: Omnes barbari, *carris suis in orbem connexis*, ad similitudinem castrorum, securas a superventibus exigunt noctes. Urbik. epited. p. 369: Τὴ δὲ οἱ βάρβαροι ἑαυτοὺς οὐ περιφάρττουσιν *ἀμάξαις*, ἃς ἔστιν *βάδιον ἀναλώσαι τέχνη τῆς περὶ;*

nagyon hasonlít az Urbikios hírhedt «találmány»-ához.¹⁾ Az előőrsoket a kazároknál említi GARDIZI,²⁾ míg LIUDPRAND³⁾ a magyaroknál felderítő csapatokról (exploratores) beszél, melyek azonban az ő előadásából kitetszőleg előőrsi functiót is teljesítettek.

«A harcban nem három dandárban állanak fel, mint a bizáncziak, hanem különféle nagyságú ezredekben, tömören összekötve egymással ez ezredeket, melyeket egymástól csak kis közök választanak el, azért hogy egyjellen vonalban állóknak tűnjenek fel. A harcvonalon kívül van tartalékerejük is, a melyet lesbe küldenek ki azokkal szemben, a kik hanyagul állanak fel velük szemben, vagy a szorongatott seregrész támogatására tartanak fenn. Málhawonatukat (train) a harcvonal mögött helyezik el a közelben, vagy jobbra, vagy balra a harcvonaltól, kb. egy- vagy kétezer lépésmjire, csekély őrséget is hagyva hátra benne. Gyakran összetereklék felesleges lovaiikat is s az arcvonal háta mögött állítják fel annak védelmére. A harcvonal sorainak mélysége, illetve a sorok száma náluk nincs meghatározva, mégis inkább a mélységre fordítanak gondot, hogy vastagabb legyen a harcvonal. Homlokvonaluk tömör és egyenes.»⁴⁾ Ez a rendkívül fontos tudósítás a magyar seregek, a sereg egyes alkotórészeinek a felállítására és elhelyezésére vonatkozik, s a bennük rejlő taktikai megfigyelések any-

1) Gardizi. MHK. 157. l.

2) l. u. o. Előőrseik vannak, a kik a hadsereg előtt járnak stb.

3) Antapod. p. 290: Cumque iuxta fluvium Brentam defixis tentoriolis, immo centonibus, triduo *exploratoribus directis*, terræ situm gentisque multitudinem seu raritatem considerarent etc.

4) XVIII. 55—57: ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὡς οἱ Ῥωμαῖοι παρατάσσουσιν ἐν τρισὶ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις, ὁρουγγιστὶ συνάπτοντες ἀλλήλαις τὰς μοίρας μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων διασταμένας, ὥστε μίαν φαίνεσθαι παράταξιν. ἔχουσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως δύναμιν τινα ἐκ περισσοῦ, ἣν πρὸς ἔγκρουμα ἐκπέμπουσιν κατὰ τῶν ἀμελῶς ἀντιτασσόμενων αὐτοῖς, ἧ καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ βαρουμένου μέρους φυλάττουσι. τὸ δὲ τοῦλδον αὐτῶν ὀπισθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι: πλησίον, ἢ δεξιᾷ ἢ ἀριστερᾷ τῆς παρατάξεως, ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἢ δευτέρου μιλίου, ἀριέντες ἐν αὐτῷ καὶ ὀλίγην παραφυλακὴν. πολλὰκις δὲ καὶ συζευγνόντες τοὺς περισσοὺς τῶν ἵππων κατὰ νότου, ἤγουν ὀπισθεν τῆς παρατάξεως αὐτῶν ποιοῦσιν εἰς φυλακὴν αὐτῆς, καὶ τὰ μὲν βάρη τῶν ἀκτιῶν τῆς παρατάξεως ἤγουν τοὺς στίχους ἀρίστως ποιοῦσι, διὰ τὸ παχεῖαν εἶναι τὴν παράταξιν βάρους μᾶλλον φροντίζοντες, καὶ ἴσον ποιοῦσι καὶ πυκνὸν τὸ μέτωπον.

nyira specialis katonai szakértelmet tételeznek fel, hogy ehhez hasonlót hiába keresünk akár a nyugati krónikák jámbor szerzeteseinél, akár az arab és perzsa történetíróknál. Mégis néhány fontos, alapvető elemét LEÓ e tudósításainak igazolhatjuk a többi forrásokból is. A magyar sereg taktikai egységét, az ezredet említi MASZŪDI¹⁾ is. A különbség csak az, hogy a míg LEÓ különféle nagyságú ezredekéről beszél, melyeknek ereje tehát néha kisebb, néha nagyobb is lehetett ezer embernél, addig az arab író szerint a magyar lovassági szakaszok pontosan ezer emberből állottak. Ha meggondoljuk, hogy a schematikus számarányokat magában a bizánczi hadseregben sem lehetett mindig pontosan betartani a rendelkezésre álló erők folytonos hullámzásánál fogva,²⁾ akkor inkább a bizánczi, mint az arab író észleletét fogjuk helyesnek tartani. MASZŪDI előadása abban is téves, hogy ő beszél a «turk» hadsereg középhadáról, jobb- és balszárnyáról, a mi nem csupán LEÓ leírásával van egyenes ellentmondásban, hanem ellenkezik az arab író saját egyéb tudósításaival is. Ő ugyanis azt mondja, hogy a «turk» fővezér a sereg jobb- és balszárnyában több lovassági szakaszt helyezett el, melyek mindenike ezer lovashól állott s melyek egy vonalban állottak fel a középhaddal és a szárnyakkal. Ebből is kitűnik, hogy ez a felállítás nem három részből állott, mint a bizáncziaknál és araboknál, hanem sokkal többől, s a taktikai egységek, melyekben a sereg harezra sorakozott, az ezredek voltak. Ő az arab analogia hatása alatt beszél a «turk» seregben is középhadról és szárnyakról, de hogy ez mennyire nem volt helyénvaló, mutatják a még jobbról és balról hozzájuk csatlakozó újabb ezredek, melyek a régi «szárnyak» állítólagos jellegét amúgy is teljesen megszüntették volna. A magyar sereg arczéle egy szakadatlan, tömör vonal volt, mely kitűnően leplezte a mögötte sorakozó ezredek elhelyezkedését. EKKEHARD³⁾ is ezekre a különféle nagyságú ezredekre czéloz, a mikor meg-

1) MHK. 281. l. A magyarok, besenyők, jadsni-k és nökerdelh-k együttes támadásának leírása alkalmával a bizánczi Valendar város ellen 932-ben.

2) l. fentebb, 39. l.

3) MHK, 336. l. Nam hostes non simul ibant, sed *turmatim*, quia nemo restiterat.

emliti a magyar seregnek csoportonként (turmatim) való felvonulását.

A LÉO által említett tartalékcsoportokról, melyeket a magyarok lesben szoktak felállítani, LIUDPRAND ¹⁾ két ízben is tudósít. Elmondja az augsburgi csata leírásával kapcsolatban, hogy a magyarok harc közben színleg megszaladnak, miután leseiket elhelyezték. Az ellenség nem is gyanítva a csejt teljes erőből üldözni kezdi a magyarokat, a mikor egyszerre minden oldalról előjönnek a lesbe kiküldött csapatok s teljesen megsemmisítik a magát győztesnek hívó ellenséget. A brentai csatánál három helyre is küldenek ki leseket s csak azután intézik a fősereggel az arcvonaltámadást. Ezek a tudósítások fődik egyúttal LÉO következő megjegyzését is: *«Jobbára a távolról való harcban és a lesvetésben lelik kedvüket, továbbá az ellenség bekerítésében, a színleg való meghátrálásban, visszafordulásban és a szélszórt csatarendben.»*²⁾

«Hogya pedig ellenségeiket megszalasztják, legfontosabb dolognak tartják a kiméltlen üldözést s semmi mással nem törődnek, csupán az üldözéssel. Nem elégednek meg ugyanis, mint a bizáncziak és a többi népek, a mérsékelt üldözéssel és a zsákmányolással, hanem mindaddig kitartanak, a míg teljesen meg nem semmisítik az ellenséget, s ennek elérésére mindenféle módot felhasználnak. Ha valamely üldözött ellenségük egy erősségbe menekül, igyekeznek pontosan kikutatni úgy a lovak, mint az emberek szükségleteiben levő hiányt s állhatatosan arra törekednek, hogy az ezek megszerzésében való körültozással késztesék megadásra az ellenséget vagy rábíriák a nekik tetsző egyezség elfogadására, a múltón eleinte enyhébb feltételeket szabnak s aztán, ha az ellenség ezeket el-

¹⁾ Antap. lib. II. (MGH. Scr. t. III. p. 289.): Turci, sicut non incalidit positis ex adverso insidiis, fugam simulant. Quos dum regis populus, doli ignarus, impetu validissimo sequeretur, omni prodeunt ex parte insidiae, et quasi victi ipsi victores interimunt. U. o. p. 291: Hac itaque ex horatione utcumque animos recreati, tres in partes insidias ponunt, recta ipsi fluvium transeundo hostes in medios ruunt.

²⁾ XVIII, 58: χαίρουσι δὲ μᾶλλον ταῖς ἀπὸ μήκωθεν μάχαις, καὶ ἐνέδραις, καὶ ταῖς κυλώσεσι κατὰ τῶν ἐναντίων, καὶ ταῖς ἐσηματισμέναις ὑποχωρήσεσιν, καὶ ἀντιστροφαῖς, καὶ ταῖς διεσπαρμέναις τάξεσιν.

*logadja, más súlyosabbakat csatolnak hozzájuk.»*¹⁾ Hogy a magyarok célja a legyőzött ellenségnek teljes megsemmisítése vala, annak legjobb bizonyosságát szolgáltatja a 907-ben vívott csatájuk a bajorokkal. Ekkor Liutpold örgróf vezetése alatt nagyszámú sereg állott szemben a magyarokkal, melyben az ország összes előkelősége (főnemesek, főpapok) részt vett. A krónikák, midőn hírül adják ennek a büszke seregnek a magyaroktól szenvedett irtózatot vereségét, minden szűkszávúságuk mellett sem tudják elhallgatni, hogy a magyarok öldöklése elől csak nagyon kevesen tudtak elmenekülni, a többi mind ott veszett a csatatéren.²⁾ Hasonló eredménnyel végződött a magyarok, besenyők és társaik által 932-ben a bizáncziak ellen folytatott ütközet, melyről MASZCIDI így ír: «Körülbelül hatvanezer keresztyénné lett moszlim és rümi maradt a csatatéren s a turkok az ellenség egymást borító holttetemein, mintegy lépcső fokain, mászták meg a falak ormait. A bevett város lakói több napon át gyilkoltattak és az életben hagyottak mindnyájan fogságba kerültek. Három nap múlva a turkok elhagyták a várost s Konstantinápoly elé vonultak. Ütközben mindazokat, kikkel találkoztak, részben lemészárolták, részben fogságba huzolták stb.»³⁾

Várostromlási módszerüket illetőleg a nyugati krónikák megerősítik a bizánczi taktikus író azon állítását, hogy a ma-

¹⁾ XVIII, 59—60: ὅταν δὲ τρέψωσι τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, πάντα ἐν δευτέρῳ τῷ θάσιν καὶ ἀφειδῶς ἐπιτίθενται, οὐδὲν ἕτερον λογιζόμενοι, ἢ τὸ διώκειν. οὐκ ἀρκοῦνται γάρ, ὡς περ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη, τῇ μετρίᾳ καταδιώξει καὶ τῇ τῶν χρημάτων ἀρπαγῇ, ἀλλὰ μέχρι τοσούτου ἐπίκεινται, ἕως ἂν τελείως τὴν τῶν ἐχθρῶν κατάλυσιν ποιήσωσιν, πάσῃ μεθόδῳ εἰς τοῦτο κεχρημένοι. ἐὰν δὲ τινες τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν διακόμενοι εἰς ὄχλῳμα καταφεύγωσι, σπουδάζουσι ἀκριβῶς κατανοοῦντες τὴν τῶν ἀναγκάσιον ἔνδειαν καὶ τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ προσκαρτεροῦσιν ἵνα τῇ στενότητι τούτων χειρώσωσιν τοὺς ἐχθροὺς, ἢ εἰς τὰ ἀρέσκοντα αὐτοῖς σύμφωνα τοῦτους ἀγάγωσι, πρῶτον μὲν ἐλαφρότερά τινα ἐπιζητοῦντες καὶ τότε συντιθεμένων αὐτοῖς τῶν ἐχθρῶν ἕτερα μείζονα προστιθέασιν.

²⁾ Ann. Alam. 907. (MiH. St. Gall. XIX, 259): Item bellum Bangoariorum cum Ungariis insuperabile, atque Liutpaldus dux et eorum supersticiosa superbia occisa, paucique Christianorum evaserunt, interemptis multis episcopis comitibusque. Ann. Sang. (u. o. p. 278) 908: Baioariorum omnis exercitus ab Agarenis occiditur. Ann. Corbeienses 907 (Jaffé, Bibliotheca I, 34): Baioariorum gens ab Ungaris pene deleta est. V. ö. Lüttich, Ungarnzüge in Europa im 10. Jh. Berlin, 1910. 54. 1.

³⁾ MHK, 282. 1.

gyarok a vár körülzárása és minden segélyforrástól való elvágása által törekedtek az ostromlottakat megadásra kényszeríteni.¹⁾ De mondanak ezek a források ennél többet is. Bizonyítják, hogy a magyarok éppúgy, mint hajdan az avarok és türkök,²⁾ járatosak voltak a különféle ostromtechnikai eszközök alkalmazásában is. Leírásukból kitetszőleg használtak ostromgépeket, melyekkel köveket és dárdákat lőttek a vár falaira és védőire, továbbá gyújtó gerelyeket is tüzvész okozása céljából.³⁾ Minden valószínűség szerint azonban nem voltak e népek annyira ügyesek a váraknak technikai eszközökkel való ostromlásában, mint a bizáncziak, s ez az oka annak, hogy sem HERAKLEIOS, sem LEÓ nem említi ezen jártasságukat, mint a mely tekintetben semmi különösebb tanulságot sem nyújthat a bizáncziaknak az ő példájuk.

Mindent összefoglalva, a magyarok fegyverzetének és taktikájuk alapvonalamak leírására nézve teljes összhang uralkodik LEÓ és az idevonatkozó többi források között. Csak ritkán találunk olyan részlettudósítást nála, a mely a nyugati és keleti kútfőkben nincsen meg és megfordítva. Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy azok a magyar hadiszokások, melyeket LEÓ leír, bizonyos tekintetben mégis különbözök voltak azoktól, melyeket a nyugati és keleti kútfőkből ismerünk, hanem csakis arra, hogy más szempontból és másfajta szakértelemmel tárgyalták ugyanazt a harcsmódot emezek, mint LEÓ. Ő és forrása, HERAKLEIOS a hadvezér szakértő szemével nézik a türk-magyar hadi szervezetet és taktikát, s ezért őket csak az általános elvek érdeklik, a melyeket azonban katonai

¹⁾ Liudprand, Antap. l. III. p. 303: Hungari . . . muros Papiensis civitatis vallo circumdarent, ac defixis per girum tentoriis, exundi aditum civibus prohiberent.

²⁾ l. fentebb, 70. l.

³⁾ Gerhardi vita S. Oudalrici ep. (MGH. Ser. t. IV. p. 401): exercitus Ungrorum . . . ad expugnandam civitatem circumcinxit, diversa ferens instrumenta ad depositionem murorum. -- U. o.: episcopus . . . iaculis et lapidibus (sc. Ungrorum) undique circa eum discurrentibus intactus et inlæsus subsistebat. Gesta episcop. Camerac. (MGH. Ser. t. VII. p. 428): (Hungari) . . . murorumque expugnationem declinantes ad fastigia templi tela ardentia certatim iaculantur.

szempontból összes fontosabb részleteiben rendszeresen kifejtenek. A nyugati krónikák jámbor szerzetesei s az arab és perzsa írók azonban katonai szakértelemmel csak vajmi szerény mértékben rendelkeznek, s ezért tőlük nem is lehet várni a magyar taktikának hadtudományi alapon nyugvó rendszeres ismertetését; ők csak azt adják elő, a mi nekik vagy informálóiknak leginkább feltűnt, inkább a külsőségekre és arra fektetve súlyt, hogy a magyar taktikának egyes specialis esetekben való alkalmazását leírják. Mégis mindössze annyi különbség van LEÓ és a többi források között, hogy emezek nem adnak olyan részletes és világos képet a magyar sereg beosztásáról és felállításáról, mint amaz. De a lényegre nézve itt is megegyeznek. Már sokkal több új adat található LEÓhoz képest a nyugati forrásokban; a várostromlási módszerekről, a szekértáborról, a csatakiáltásokról¹⁾ és a kémlelésről csakis ezekből értesülünk. S valamint nem jutna eszébe senkinek sem kétségbevonni ez adatok hitelességét csak azért, mert LEÓNÁL hiányzanak, úgy viszont nem lehet megtámadni az ő megbízhatóságát egynémely olyan részlet tudósításért, a mely bár a többi forrásokban kifejezetten nincs megemlítve, mégis jól elhelyezhető azok közt a fővonások közt, melyekre nézve az összes források tudósítása egybehangzó.

Hangsúlyoznunk kell ugyanis, hogy mindezek e részlet tudósítások nem ellenkeznek azokkal a taktikai alapelvekkel, melyekre nézve az elébb teljes megegyezést constatáltunk a bizánczi, nyugati és keleti kútfők között, sőt ezen alapelveknek szükségképeni folyománya, illetve szerves kiegészítő-része gyanánt tekintendők. A kép, melyet e háromféle oldalról jövő összes tudósításoknak a felhasználásával alkothatunk magunknak a honfoglaló magyarok hadviselési módjáról, teljesen egységes és minden disharmonia nélkül való.

Arra a kérdésre tehát, hogy vajjon BÖLCSE LEÓNÁK A ΤΟΥΡΚΟΙ-
RÓL KÖZÖLT ADATAI TÉNYLEG MEGFELELNEK-E A HONFOGLALÁSKORI MA-

¹⁾ Widukindi lib. III. (MGH. Scr. t. III. p. 458.): nam Ungarii nihil cunctantes, Lech fluvium transierunt, circumventesque exercitum, extremam legionem sagittis lacerare cœperunt et impetu cum ingenti vociferatione facto, aliis cœsis vel captis, sarcinis omnibus potiti, cœteros legionis illius armatos fugere compulerunt.

gyarok hadi szervezetének és taktikájának, határozott és jól megokolt «igen»-nel felelhetünk. A midőn LEÓ ezeket az adatokat csekély módosítás híján csaknem szószerint átveszi HERAKLEIOSNAK 300 évvel előtte keletkezett Taktikájából, ezzel csak azt a történeti igazságot juttatja kifejezésre, hogy a magyarok nem maguk találták fel ezt a taktikát, hanem egyszerűen átvették még az őshazában az őket környező nomád népektől, a melyek körében ennek a taktikának évszázadokra visszamenő hagyománya volt, s a VII. század elején legerősebb képviselői éppen a türkök és avarok voltak. Sem HERAKLEIOS, sem LEÓ nem adják teljesen kimerítő leírását ennek a taktikának, éppen azért bizonyos részletekre nézve kiegészíthetők és kiegészítendők az ő tudósításaik más források alapján. De abban áll e bizánczi Taktikáknak nagy jelentősége minden egyéb idevonatkozó forrás felett, hogy katonai szakértelemmel ismertetik a türk-avar-magyar haditaktikának a többi népektől elütő sajátos és a többi népekre nézve tanulságos vonásait. E két bizánczi taktikus írónak csaknem minden fejezete tanúskodik arról a mély hatásról, melyet ez a taktika a bizánczi hadsereg taktikájára gyakorolt. HERAKLEIOS úgy a bizánczi lovasság felfegyverzésénél, mint csatarendbe való állításánál és harczi mozdulatainál kifejezetten ajánlja hadvezéreinek a türkök és avarok példájának követését. Nem lenne nehéz kimutatni, hogy mindazok a reformok, melyekkel HERAKLEIOS a bizánczi lovasság taktikáját át akarta alakítani, mint a milyenek a jobban tagolt és mozgékony hadirend, a terület kihasználása, a lesvetés és a meglepetés, alapjukban véve a türk-avar taktika szem előtt tartásával készültek. Ezeknek a reformoknak a keresztülvitelével igyekezett csinálni HERAKLEIOS a régi merev, nehézkes és egyoldalú taktikával harcoló lovasságból egy változatosabb és gyorsabban operáló, a körülményekhez jobban alkalmazkodó sereget. LEÓ átveszi ezeket a reformokat, a mennyiben a korabeli bizánczi hadsereg hajlamainak és szokásainak megfelelnek, a nélkül hogy megnevezné azokat a népeket, a melyeknek példájából ezek a reformok kiindulnak. Ő azonban belátja, hogy elődjének újításai nem mindenben válnak be annál az áthidalhatatlan különbségnél fogva, mely a bizáncziakat a turániaktól a hagyomány, életmód és szokások tekintetében elválasztja, s

ezért, a mint a felfegyverzésről szóló rész tárgyalásánál láttuk, némileg eltér a HERAKLEIOS ajánlotta újításoktól s hajlik a régi hagyományok felé. Ezért nem lelkesedhetik ő a magyar taktika iránt oly mértékben, mint HERAKLEIOS tette a türkökével és avarokéval szemben, s nem ajánlhatja hadseregének oly nyíltan és határozottan követésre méltó példa gyanánt. Olyan tény ez, a melyet mi csak sajnálhatunk éppen a magyar taktika behatóbb ismerete szempontjából, melynek még számos apróbb részletét hozhatta volna nyilvánosságra, ha a HERAKLEIOS-hoz hasonló álláspontra helyezkedett volna.

De így is hálásak lehetünk iránta, hogy a honfoglaló magyarok főjellemvonásait háborúban és békében megrajzolta s az ősmagyar taktikának a VII. századi türkökével és avarokéval való azonosságát megállapította. Ezáltal megmutatta nekünk e taktika eredetét s egyszersmind közölte katonai szempontból legfontosabb és legértékesebb alkotó-elemeit. Ha az ő tudósításait alapul vesszük s egybevetjük és kiegészítjük a többi források idevonatkozó adataival, akkor nem lesz nehéz történetileg hiteles s a mellett világos és szemléltető képet nyujtanunk az ősmagyar hadi taktika mibenlétéről.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Bövezetés	3
I. A Scheffer-kiadta Taktika szerzője és keletkezési ideje	5
II. Herakleios Taktikájának turkjai	59
III. Leó viszonya Herakleioshoz	70
IV. Leó magyar vonatkozású adatainak kritikája	106

S.: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölesi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télfy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjákok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbery Ármín úr válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Télfy*: Heraclius Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfy*: Jelentés újhellén munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnyok M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfy*: Három francia hellenista és a volaptük. 40 f. 1887—1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlam vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszti*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvelmékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfy*: Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — X. *Télfy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbskori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kuun G.*: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. *Finály*: A besztercei szószedet. 4 K. — VII. *Szamota I.*: A Murelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedűs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedűs I.*: Diosének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német művevényyszavai? 1 K 20 f. — V. *Közma F.*: Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Celius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czákó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyi J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Példái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thury J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thury J.*: Török nyelvelmékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Telesi-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszti*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thury J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-törredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedűs L.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos I.*: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Cæsar commentariúsainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K — X. *Kégl Sándor*: Dslal ed-Din Rúmi négysoros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. *Ferenczi Zoltán*: Petőfi és a socializmus. 1 K — II.

Schmidt J.: Az italiai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. *Asbóth Oszkár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. *Melich J.*: Révai M. klós nyelvtudománya. 1 K. — V. *Némethy Géza*: Ovidius és Lygdamus. 1 K. — VI. *Geyza Némethy*: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII. *Goldziher Ignác*: Uri János. 30 f. — VIII. *Horváth Cyrill*: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. *Asbóth Oszkár*: A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20 f. — **XXI. k. I.** *Geyza Némethy*: De Ovidio Elegiæ in Messallam auctore. 60 f. — II. *Váczy János*: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. *Hegedüs István*: Menander redivivus. 2 80 f. — IV. *Némethy Geyza*: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. *Kégl Sándor*: Bhagavadgítá. 80 f. — VI. *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi írónál. 1 K 80 f. — VII. *Császár Elemér*: Bessenyei akadémiai törekvései. 1 K 50 f. — VIII. *Bleyer Jakab*: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. 2 K. — IX. *Némethy Géza*: P. Vergilii Maronis Catalepton. 60 f. — X. *Kégl Sándor*: Emir Khosrev. 80 f. — **XXII. k. I.** *Kallós Ede*: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz I. (Trimeterek, tetrameterek, elegiák.) 2 K. — II. *Bayer József*: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Székfoglaló.) 2 K. — III. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. II. (érdemleges) rész. I. fele. 2 K. — IV. *Badiç Ferenc*: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Székfoglaló.) 2 K. — V. *Schmidt József*: Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására. 2 K. — VI. *Rácz Lajos*: Rousseau és Sauttersheim. 1 K 50 f. — VII. *Császár Elemér*: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. 3 K. — **XXIII. k. I.** *Jánosi Béla*: Szerdahelyi György esztetikája. 1 K 50 f. — II. *Szinnyei Ferenc*: Jósika Miklós. 2 K 40 f. — III. *Simonyi Zsigmond*: Jelentéstani szempontok. 1 K.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.